ווהלין בבנינה ובחורבנה

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות, תעודות וצ'לומים

כרך שני, קובץ י"ד–ט"ו — ניסן תשי"ב, תל־אביב

העירה דמידובקה

בעריכת א. אבטיחי וח. ב. אילון

הוצא בשנה העשירית לשואה

ע"י הארכיון של ווהלין בישראל — ארגון יוצאי דמידובקה

התוכן:

עדות לדורות	א. אבטיחי, ח. ב. אילון	3
סוד שיח יער...	ח. ב. אילון	4

תולדות

כפת העיירה דמידובקה	• • •	5
דמידובקה	י. הלפרסון	5 — 10
לדמות העיירה	ש. מימון (ווסרמן)	10—13
שבת ומועד (פרקי־הווי)	מ. צוקרמן	13—15
„בעל־מופת"	ב. פוקס	15—16
מימים עברו	א. זיסע	16—17
זכרונות	ש. מנדלקרן	17—18

תקופתנו

כעדת דרורי־אביב (שיר)	י. למדן	19
„החלוץ"	א. קולטון	19—23
„נוער זהב"	ב. פוקס	23—24
פינה עברית	ש. שקולניק־לייטר	24—26
יער גרינר	א. קולטון	26—27
חוויות וזכרונות	ש. גרינברג	27—28
בית סבי	מ. צוקרמן	29
העיירה ואנשיה	א. איינשטיין	30
עיירתי	מ. צוקרמן	31—32
תחת שלטון הסובייטים	מ. שילדר	33—34
הצדקנית	מ. צ—ן	35
עיירת־מולדתי	א. ווינשטיין	35—36
פרקי עבר	ב. מנציס	36—37

השואה

מי יוכל (שיר)	מ. בן־ישי (גרינשפן)	37
עדויות על ההשמדה	המלבי"ד י. ויינשטין	38—41
גילוי הלוט	מ. קצבמן	42
הקרבן הראשון	אברהם	42—43
יום שבעת הקדושים	אברהם	43—44
כיצד נשארתי בחיים	ש. גבלר	44—45
החידה הגדולה	י. אייזן	45
לזכר משפחות		46—80

לזכר משפחות

הרב ר' דויד הלפרסון / משפ' איינבינדר / משפ' יוסף אינגבר /אליהו אינגבר / משפ' ברל אייזן / משפ' בריזגל / משפ' משה ברגר / משפ' נחמיה ברגר / משפ' משה גרינברג / משפ' מרדכי גרינברג / משפ' שלמה גולדצ'ר / משפ' אליעזר גולדצ'ר / הרשל גרובמן / משפ' משה גרובמן / משפ' גבלר / משפ' זינגר / משפ' יוניצ'מן / משפ' כהן־קאהן / משפ' כץ / משפ' לודמירר / משפ' לייטר / משפ' ליצמן / משפ' מנציס / משפ' מאירסון / משפ' סליפ / משפ' פיהרר / משפ' משה־יוסף פוקס / משפ' אלעזר פוקס / משפ' יודל (יהודה) פוקס / משפ' יעקב פוקס / משפ' פינקלשטיין / משפ' פינצברג / משפ' פלצמן / משפ' צוקרמן / משפ' קולטון / משפ' ברל קולטון / משפ' קליפקה / משפ' קופרשטיין / משפ' שטיין־קוליש / משפ' שיכט / משפ' שילדר / לזכר חברים.

יזכור

קדושינו (רשימה)		81—82
קדיש	א. עמידן (לינסקי)	83
עם סגירת הספר	הועדה	84
סוף דבר	העורכים	84

עדות לדורות

נר־תמיד לנשמת קדושי דמידובקה

דורנו היה עד לתקופת השואה המיוחדת בתולדות האומה בארצות פיזוריה.

גלי־הזמן הזידונים סחפו את יהודי העיירה התמימים והישרים בסערת השואה שהתרגשה ובאה על בית־ישראל בגזירות תש״ב—תש״ג. במשב־הרוחות של תקופת־האימים פוזרו הדב־קים, הושפלו, דוכאו והושמדו באופן אכזרי. תפ־ארת זקנים וגדולת נבונים, שמחת פעוטים וחד־וות נעורים, — הכול נגרף במבול של דם ואש בידם הטמאה של שטני דורנו. במקום ישוב יהודי חי ותוסס — עומד עכשיו חלל ריק ומחולל...

מגילת־חיים של דמידובקה היהודית על עב־רה המפואר, המאירה לנו ביושרה ותמימותה, בצניעותה ונאמנותה ובכל גילוייה עד סופה המר — מקופלת בדפי ספר־זכרון זה. הספר נועד לשמש מצבה לקדושי העיירה שהיו כלואים בגיטו דמידובקה ונפלו חלל לפני בני־עוולה בהשמדה הכללית. הוא בא להנציח את קורות הקהילה בשל־שלת הדורות, תנועותיה ומוסדותיה, אישיה ועס־קניה, — עדה שלמה שנמחתה מספר־החיים. בו יסופר על חיים שתססו, על חלומות שנרקמו, על חוויות ומאוויים משך דורות רבים שהעיירה עוד עמדה על תלה ובניה המשיכו במסכת חיים מסו־רתיים ולאומיים על אדמת נכר. ועוד ידובר בו על משפחות שחיו ופעלו, עמלו והתלבטו ועל שירת־חיים שנפסקה באמצע ונדמה לעולם.

תמונה מחרידה ואיומה עוברת בספר זה לנגד עינינו. עדה יהודית נמחית מעל־פני האדמה באכ־זריות רבה. בין מאות קהילות־ישראל אחרות, שתתה היא מכוס התמרורים והאבדון לעיני השמש והעולם המתימר לכנות את עצמו נאור ותרבותי, אולם למעשה היה שותף לפשע בעמידתו מנגד על דמנו. יהיה־נא ספר זה עדות לדור שחלף, שבעמדו על סף הגאולה הורמה עליו יד רשעים לעקרו משרשו; עדות לדורות הבאים, שישאו בלבם את גדולת עברנו וזכר קדושינו, שבמותם נטעו בלבנו את ההכרה המכוונת אותנו לקראת העתיד, לחיים עצמאיים, שלימים ומתוקנים במולדת. ממעין הכרה זו נשאב חיות לקראת הימים הגדולים שהגיעונו.

°

דמידובקה עלתה על המוקד. בניה־בוניה הובלו לטבח כצאן־טבחה, עם רב זקן ונער יום אחד, הוא היום המר והנמהר של כ״ו תשרי תש״ג. רק מתי־מספר הצילו עצמם בנס בברחם אל היערות ובנדדם תוך סכנות, קור ורעב. אך גם להם לא שיחק המזל ורובם נפלו אח״כ בידי צר ואויב ומלשין.

איומה פרשת הזוועות המגוללת על דפי ספר זה, גדול הכאב מנשוא, והלב יהמה במסתרים וימאן להתנחם.

עם ספר־זכרון זה הועלה נר־נשמה לקהילת ישראל ד מ י ד ו ב ק ה, שהיתה ואיננה עוד. נר־תמיד למה שהיה ולמי שהיה בה במשך דורות קיומה.

עם הדלקת הנר עלינו לחרות על לוח לבנו את קורות תקופת־הדמים וללמוד לקח לשנות דור ודור. מצווים בני דמידובקה המועטים לשאת את זכרם של אלה אשר אינם עוד. זוהי חובתנו וזהו רצונם האחרון של הקדושים.

א ל ל ש כ ו ח!

יזהיר הנר כזוהר הרקיע ויקרב יום נקם ושילם!

א. אבטיחי, ח. ב. אילון

סוד שיח יער...

(ליום כ"ז בתשרי)

סוד שיח חרישי עובר מאמיר לאמיר ולעומתו עונה קול יבבה דקה, ההולך וחזק משעה לשעה, עד שקול ענות גבורה ואימה אוחז בחורשה כולה ומפיח בה רוח סערה...

בשתיקת אלם, כאבלים ונזופים, עומדים להם עצי יער־גרינר כל ימות השנה. מאז נדמה האנחה האחרונה שנשלחה על־ידי הינוקת מעונה מבור־הקבר למרום, לא קמה בהם עוד רוח להניע את ענפיהם ולדובב את צמרותיהם; צפור לא צייצה בטוסה ודבורה לא זמזמה על דבשה. בפרוש המות את כנפיו השחורות על באי בור־הקבר, שוב לא זז משם עד שהתפשט על החורשה כולה בה איווה מושב לו, עד שיכופר הדם הנקי הצועק מן האדמה של יער־גרינר...

אך מה יום מיומיים? מה השאון וההמולה העוברים היום בחורשה שלא כתמול־שלשום? — ההפרו העצים את נדרם וחיללו את נזר שתיקתם, או אולי זעקות המות של שוכני־היער הנרצחים בקעו להן דרך בסערה ועד למרומים הגיעו ולא זזו משם עד שקיבלו הבטחת נקם ושילם על הדם השפוך על־ידי חיתו־אדם ונחמה ותיקון לקרבנות שנפלו על קידוש השם והעם!..

אכן, מעשי־חמס לרוב נעשו בצלו הרענן של יער־גרינר על־ידי מרצחים אכזריים וחסרי צלם, צווים אלוקיים עליונים וחובות אנושיות קדושות נרמסו ברגל גסה וחוללו לעיני העולם כולו, — אך לא איש עץ ויכזב, גם יום נקם ושילם טרם יהיה בארץ, אם־כי זה מכבר הגיעה שעתו. —

יום כ"ז בתשרי היום, הוא יום־הזכרון לחללי הקהילה, בו מתכנסים ניצולי קהילת דמידובקה לשם התיחדות עם זכר קדושיהם היקרים. ביום זה, בו יתאספו שרידי המשפחות על אדמת יש־ראל הקדושה לאסיפת זכרון, יקיצו שוכני בור־הקבר משנת־המות הארוכה ואף העצים מלוויהם, מספידיהם וגומלי חסדם האחרון יפסיקו את דומית־המות של היער, כדי לשתף עצמם בהילו־לתם, ויהי הדבר לחוק. —

מדי שנה בשנה, בבוא המועד הקבוע, רבה התכונה ביער. מבעוד בוקר עולות נשמות הקדו־שים מבור־קברן, נשמה־נשמה וידה על פצעה ועל חבורתה, ומתישבות על שפת הבור בציפיה לשעת הערב המקלה בה תיזכרנה לטובה, לעילוי ולתיקון. ומדי היזכר שמה של אחת מהן, מיד היא מתרוממת אל־על ובמעוף אחד לאולם־האספה תגיע, שם תקשיב בקורת־רוח לדברי־האזכרה. כל מלת־שבח לפעלה בעמק־הבכא, בעוד בחיים חייתה, תעלה ארוכה ומרפא לפצעה, וכל הבעת צער וכל דמעה תבואנה כמזור ונוחם לכאבה. אחת־אחת וקבוצות־קבוצות, מדי היזכר שמן, תתרוממנה הנשמות מעל־בור קברן ואל אולם־האזכרה ביעף תגענה, אשר רואות ואינן נראות תרחפנה ותמלאנה את חללו. ובכבות האורות וקול ה„קדיש" בציבור על האלמון ועל היתום ההמוני ינשא באולם, יטושטשו התחומים ויתערבו אנחותיהם ודמעותיהם של החיים עם משב אב־ריהן של נשמות הקדושים ויתמזגו להתיחדות שלמה, לעליה ולתיקון...

בתרועות גיל אין־סופי חוזרות ביעף נשמות־הקדושים מטיסת ההילולה אל יער־גרינר „מוע־לות ומתוקנות", מוכנות לחזור אל בור־קברן שם תנוחנה בשלום ובצידוק־הדין על משכבן. אך אין נפש חיה יכולה להשיג את עצמת הכאב שלא מהעולם הזה של אלו הנשמות, שנשארו יושבות עד ברוש על שפת בורן ושמן נשכח מלב החיים. מבוישות ודוויות חוזרות הן אחר־חצות־הלילה ביבבה חרישית אל קברן בתקוה לשנה הבאה. ועצי היער, עדיהם ושומרי שלומם כל ימות השנה, משתפים עצמם באשרן של ה„מתו־קנות" ומביעים את שמחתם בלחש־רחש צמרו־תיהם, אך גונחים גניחות עמוקות מחדרי גזעם לצערן של הנשכחות...

וסוד־שיח חרישי עובר מאמיר לאמיר ולעו־מתו עונה קול יבבה דקה כל אותו הלילה. קול ענות גבורה ואימה, שאחז בחורשה כולה והפיח בה רוח סערה, הולך וחלש, הולך ופוחת עד תומו.

ולמחרתו חוזרת דומית־המות לשלוט ביער־גרינר עד בוא יום־השנה הבא ועד בוא היום הגדול של נקם ושילם...

ח. ב. אילון

תולדות

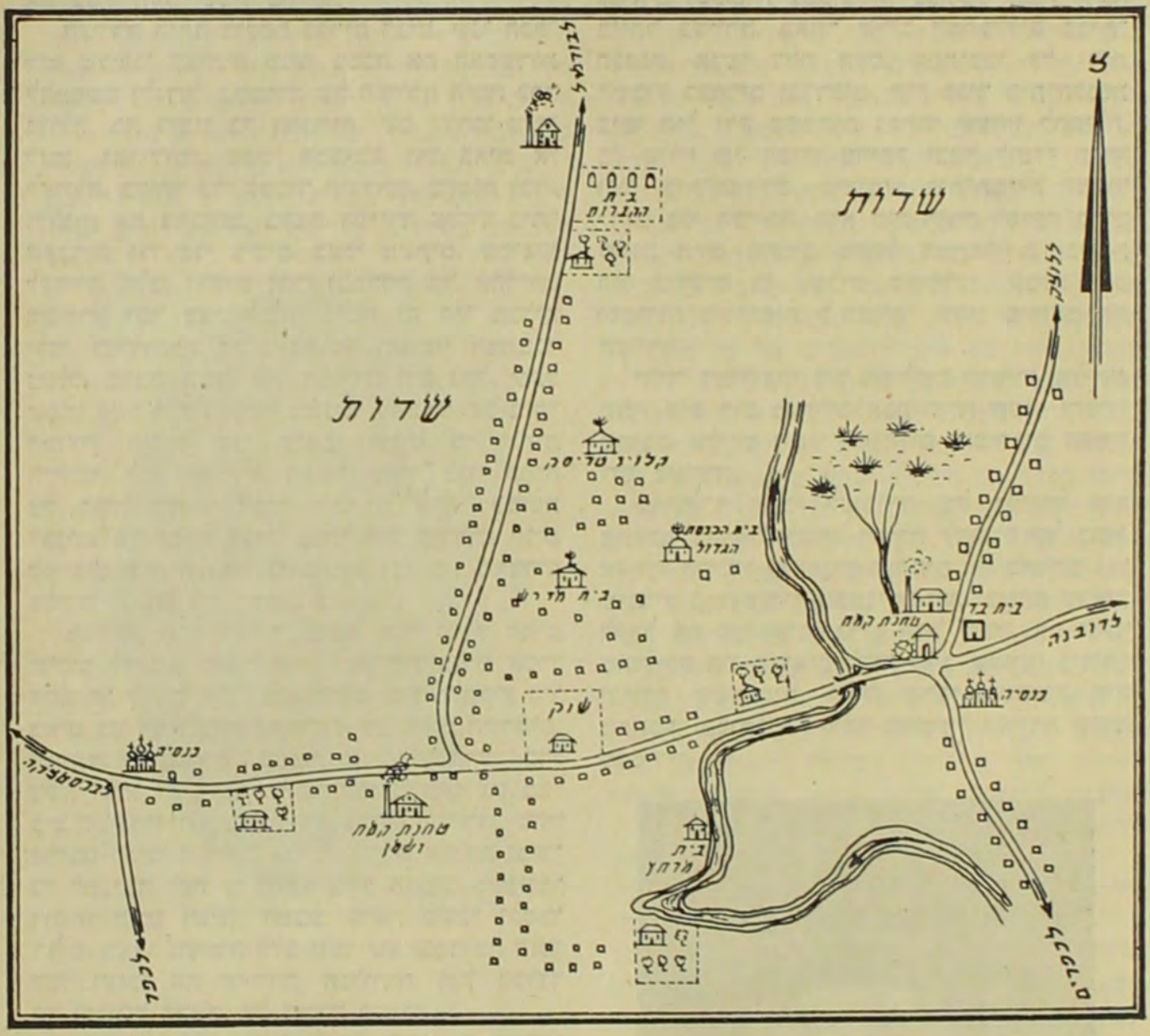

מפת העיירה דמידובקה (סכימה)

דמידובקה

(פרקי זכרונות)

דמידובקה עיירה קטנה בווהלין, שמנתה קרוב ל־900 נפש יהודיות. היא שכנה משני צדי הכביש שהוביל מהעיירה ברסטיצ'קה לעיר המחוז דובנא, ובזה נפלתה העיירה לטובה משכנותיה שהקשר שלהן עם הערים הגדולות היה בדרך עפר רגילה מלאת בוץ שלא יבש בה משך רוב ימות השנה. כביש זה נסלל ע"י השלטון הרוסי לשם גישה נוחה לכפר פלישצ'וב שע"י ברסטיצ'קה, מקום קבר גדול של קוזאקים שנפלו בשעת מרד הפולנים. מספרים שהקאצאפים שסללו את הכביש השתכרו פעם ויצאו לפרוע פרעות ביהודי דמידובקה. מיד יצאו נגדם מספר בחורים מבני העיירה עם אברהם זיסה בראש והכו בפורעים שוק על ירך וגרשום. איש זה היה בעל אופי חזק. נסע לאמריקה להשתכר ומשלא יכול להסתגל שם מחוסר סביבה דתית, חזר לדמידובקה. על אף היותו טרוד כל הימים בדאגות הפרנסה מצא לו תמיד שעה לביקור בבית־המדרש ולא רק לשם תפילה בלבד, אלא בשביל להאזין לשיעור של לומדי גמרא, עד שרכש לו ידיעה בדף גמרא. בראשית העליה השלישית לארץ־ישראל נטש את העיירה ועלה ארצה עם

משפחתו בת שש נפשות. הוא נאבק קשה עד שהצליח להקלט ולסוף הסתדר יפה ואף סידר את בניו והיה שמח בחלקו.

העיירה היתה מוקפת כפרים רבים. שני הכפרים שבשני קצותיה מנעו ממנה את האפשרות להתפשט ולגדול. בטבורה של העיירה היתה ככר גדולה, בה רוכזו כל החנויות, שם נערכו מזמן לזמן „יאריד‌ים". אכרי הסביבה היו באים אז לעיירה, בעיקר כדי למכור תוצרתם, בהמות וכד', ולקנות את צרכיהם. בקצה העיירה על־יד בית־הקברות גרו שני צ'כים, בעלי משקים, שסיפקו לעיירה חלב, ירקות וכד' ובמרחק מה אחריהם השתרע יער עצי לבנה. ביער זה היו מבלים ילדי דמידובקה בל"ג בעומר והנוער המתבגר בכלל. בקצה השני של העיירה זרם נחל, שעל שפתו עמד בית־המרחץ משנים. מהבאר של בית־המרחץ סיפקו שני שואבי המים מי שתיה ורחיצה לכל העיירה. הגשר שהיה בנוי כמזח על הנחל שימש לנשי העיירה מקום כביסת לבנים. מן הסוף שגדל בנחל היו כורתים קנים לקישוט בית־הכנסת בשבועות וכן היו מרפדים בגידולי הנחל את הבתים בחג זה.

במרחק מה מהגשר נמצא סכר ומפל המים שימש לסיבוב טחנת קמח, שם היו באים אכרי הסביבה לטחון את תבואותיהם. בימות הקיץ היו באים בני דמידובקה להתרחץ שם במים הזורמים, ומתאמנים בשחיה. מעבר לנחל השתרעו כרי דשא ואחו ושטיחים של פרחי בר מרהיבי עין. באביב היו הריחות שם משכרים. צעירי העיירה, שהיו ברובם חניכי ה„חדר" ובית־המדרש אף הם נמשכו לסביבה יפה זו ונהנו מזיו הטבע. משנשבו רוחות הזמן ושירי הטבע קראו, משכו וקסמו רבים, מצאו נתיבות ללב נוער זה, ובמרוצת הזמן קמו ועזבו את עיירתם הגלותית וכל הכרוך בה ופניהם ארצה, אל השדה והטבע.

מחוץ למספר בעלי־מלאכה והחנונים שמצאו את פרנסתם בעיירה גופא, היו רוב יהודי דמידובקה סובבים בכפרים, קונים מהאכרים תבואות ותוצרת כפר אחרת ועל זה היתה פרנסתם. מעמד חשוב בעיירה תפשו סוחרי הבהמות והסוסים שהיו מבקרים בכל היאריד‌ים בסביבה ולשבת נהגו לחזור לבתיהם. אחדים עמדו בקשרים עם בעלי האחוזות ונחשבו לאמידים. שני בתי־בד היו בעיירה מופעלים באופן פרימיטיבי בכוח סוס, ומהם תוצרת שמן בשביל אכרי הסביבה וגם ליצוא.

רוב אנשי העיירה היו אנשים פשוטים וישרים, שקועים בטרדות הפרנסה ועול החיים ובילו זמן רב בבית־המדרש בתפילה ובשיחות. נמצאו כמה עשרות יהודים שלמדו דף גמרא ומשניות בין מנחה למעריב והורים רבים חלמו שבניהם יגיעו למעמד כזה, יהגו בתורה וישבו בין הלומדים.

שלושה בתי־תפילה היו בעיירה: א) בית־הכנסת הגדול, בנין עץ בנוי בסגנון עתיק כמת־כונת רוב בתי־הכנסת בעיירות, עם חלונות גבוהים ושמשות צבעוניות, שנחשב לבנין היפה ביותר בעיירה. מאחר שרוב המתפללים בבית־הכנסת, אנשי דלת העם, הסתובבו כל ימות השבוע בכפרים ובדרכים, היה סגור בית־הכנסת בימי חול ורק בשבתות נפתחו שעריו לתפילה. ב) קלויז של חסידי טריסק וכמה לומדי תורה ו־ג) בית־המדרש, ששימש בית־תפילה ומועד לרוב בני העיירה. הוא היה הומה ושוקק ברוב שעות היום והערב מקהל המתפללים. בשבת היו עורכים בו „שלוש סעודות", קבלת־פנים וסעודות משותפות ל„רביים" שהיו פוקדים את העיירה.

יהודי דמידובקה היו מחולקים לחסידי אוליקה, שהיו ע"פ רוב בעלי־מלאכה ודלת העם, וחסידי טריסק, עליהם נימנו החנוונים והסוחרים האמידים בעיירה.

בהתקרב הרבי לעיבורה של העיירה היה מתעכב בהתאם לנוהג ושולח להודיע על בואו, אז היו חסידיו הנאמנים רותמים את סוסיהם וגם שוכרים כמה עגלות מהאכרים והם ובניהם יוצאים לקבל את פני הרבי ברוב קהל והדר. את הרבי מאוליקה היו מביאים לבית הרב שהיתה ביניהם ידידות משפחתית, ואילו הרבי מטריסק היה מתאכסן בביתו של אחד מעשירי העיירה שהיה מחסידיו.

ה„רבי" לייבינו טברסקי מטריסק

בערב שבת היה בא הרבי בלוית גבאיו וחסידיו לבית־המדרש לקבלת־שבת. קהל רב היה בא „לקבל שלום" מאת הרבי ואחרי התפילה היו מסבים לסעודת שבת דשנה. בראש השולחן ישב הרבי ולידו הראשונים במעלה ובמעמד שבין חסידיו. הרבי היה טועם קצת מכל מאכל שהוגש לו ואת „השיריים" היו חסידיו חוטפים בלהיטות יתירה. בין מאכל למאכל היה הרבי אומר תורה וחסידות, והסעודה היתה נמשכת שעות עד שבית־המדרש התמלא אנשים שגמרו את סעודותיהם בבית ובאו עם בני משפחותיהם להקשיב לדברי התורה וליהנות מזיו פניו של הרבי. גם הרב של העיירה, אע"פ שהיה מחסידיו של הרבי מקוצק, היה בא לקבלת־הפנים של כל הרביים, כדי להיות לויאלי עם כל תושבי העיירה. סעודה כזאת היתה נשנית למחרת בצהרים ונמשכת עד סעודת „מלוה מלכה". ביום ראשון בבוקר היה הרבי מקבל את חסידיו, שהיו מביאים לפניו את בקשותיהם בפתקאות שבהן היו מתנים את צרת לבם ולאחר שהיו משלשלים לו את „הפדיון" היה מבטיח להם ישועות ונחמות בעזרת הד'. כך היה נוהג עד יום חמישי, עת היה עוזב את העיירה וחסידיו מלווים אותו ברוב פאר עד לעיירה הסמוכה. באותו שבוע שהרבי היה בעיירה היתה התעוררות גדולה ושמחה רבה בין אנשי המקום ושבועות כאלה היו רבים במשך השנה. לעתים היו מבקרים בעיירה משולחים, ב"כ ישיבות ומוסדות צדקה בא"י שספרו נפלאות מהארץ הקדושה.

החינוך בעיירה היה נתון בידיהם של כמה מלמדים שהיו נאלצים לעסוק גם בעבודות לואי, כדי למצוא מחיה למשפחתם. פישל ה„מלמד־דרדקי" היה גם סַפר ובכל יום ששי היה גם מספר את שערות בני העיירה; ישׂשכר טורצ'ניוק שנקרא שכר המלמד־לחומש, היה נזקק לאשתו פרדיל שעזרה לו ע"י אפיית לחם ומכירתו לבני העיירה; ר' משה וינשטין, שנקרא „משה בן השוחט", היה מלמד לתנ"ך, לגמרא וגם לחכמת החשבון, היה משמש גם שו"ב. המלמד הרביעי אשר ממנו היו התלמידים עוברים כבר לבית־המדרש ללמוד בפני עצמם, היה ר' יצחק'ל. הוא היה יהודי גוץ שזקן לבן, שמרוב הרחת טבק הפך אפור, כסה את כל פניו. מהם בלט אף גבגוני קטן שמשקפיים כהים רכבו עליו ועינים זעירות מתרוצצות ברוגזה תמידית על תלמידיו בני ה־15 — 16 שהיו גדולים ממנו בקומה ולא תמיד נשמעים לו. בכל זאת עלה בידו להקנות להרבה מהם ידיעה בלימוד דף גמרא ותוספות.

רופא לא היה בעיירה ואם מישהו חלה באופן רציני היה מזעיקים את הרופא ממלינוב, העיירה הסמוכה. תרופות בינים היה מספק הסַפר המקומי שידע גם קצת הלכות חובשות. היה בעיירה איש אחד אהרן בן עקיבא שידע לכתוב בקשות לרשות בשפת המדינה והיה גם ב"כ העיירה כלפי הרשות במקום. בזמן מלחמת הפולנים עם הרוסים תפשו אותו הפולנים שחשׁדוהו בריגול לטובת הרוסים, השליכוהו לנהר וירו בו. מכובד על כולם היה השוחט ר' מאיר פירר, אדם פיקח וחביב שמוכרח היה לעסוק גם בדברים אחרים כדי למצוא את פרנסתו.

כרב העיירה שימש בשנים האחרונות ר' אריה ליבוש הלפרסון, בנו של הרב ר' יוקיל שכהן ברבנות בעיירות סלישץ ואוליקה. הרב אריה

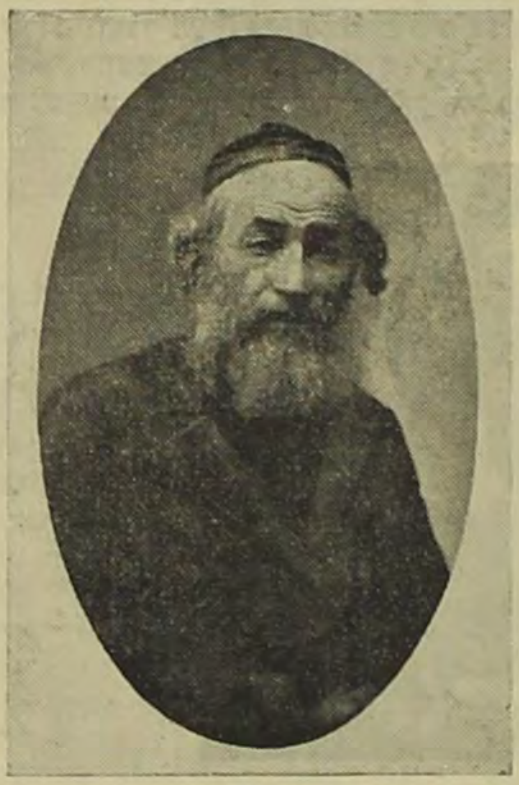

הרב ר' לייבוש הלפרסון

לא רצה לעשות את תורתו קרדום לחפור בה ושנים רבות היה שולח במסחר ידו. כשזקן ר' יוקיל השפיע על בנו לקבל את הרבנות ולרשת את כסאו, ועל זכותו לרבנות באוליקה ויתר לטובת משפחה קרובה שהמשענת היחידה שלה היה חתנם שהוסמך לרבנות ועבר לכהן ברבנות באוסטרוזץ ומשם עבר לבסוף לדמידובקה. בזמן שהמשפחה היתה באוליקה גרו בשכנות חצרו של הרבי והתידדו מאד עם הרבי ומשפחתו והידידות הזאת התקיימה כל השנים, ובזמן שהרבי מאוליקה היה מבקר את חסידיו בדמידובקה היה מתאכסן בביתו של הרב.

פרנסתו של הרב לא היתה על משכרת אלא מהזכות למכירת שמרים, נפט ונרות לשבת. בנותיו ואשתו מכרו את הסחורה הזו לבני העיירה ובכל יום חמישי ושישי היה הבית מלא קונים לכבוד השבת. ע"י זה עמד בית הרב במגע מתמיד עם כל משפחות העיירה וידע את מצבם של כל בני העיירה. הרב, אם כי היה חרד מאד

לתורה ומצוות, בכל זאת לא היה קנאי לדעותיו ולא התנגד להכנסת ההשכלה לעיירה, כפי שדרשו ממנו כמה מקנאי העיירה. הוא הרשה גם לבני ביתו לעסוק בלימודי חול מחוץ ללמודים המסורתיים המקובלים. בכל השאלות שהובאו לפניו, השתדל להיות מתלמידיו של „הלל" ולהקל ככל האפשר, ובדיני תורה שבין אדם לחברו היה תמיד מוצא את שביל הזהב שסיפק את שני הצדדים. גם מהעיירות הסמוכות היו מביאים לפניו ענינים מסובכים שהוא התיר אותם לשביעת רצון המעונינים. אם כי ה„יחוס" היה חולי רע שרוב יהודי העיירות הקטנות היה נגוע בו, הוא לא „התנשא" על פני אחרים והרשה לבנו להתרועע עם חבריו שהיו ממשפחות לא כל כך פשוטים ובעלי־מלאכה, ואלה מצדם כבדוהו והעריצוהו ובשמחת־תורה בזמן הריקודים עם ספרי־התורה היו מרכיבים אותו על כתפיהם ורוקדים אתו בשמחה ובהתלהבות. הוא נחן בכשרון אמנותי לספר כל מיני דברים בצורה לוקחת את הלב. במוצאי שבתות אחרי ההבדלה היו מרתיחים את המיחם והשכנים היו מתכנסים לביתו ועל־יד כוס תה היה מספר להם דברי תורה ומעשיות מחיי הצדיקים והחסידים עד חצות הלילה. את רוב שעות היום והלילה היה מבלה בלימוד הגמרא עם כל המפרשים והספיק לעבור בחייו שבע פעמים את כל התלמוד. בשבתות היה קם לפנות בוקר ועד שעת התפילה היה גומר את כל פרקי התהלים בעל פה. כמה שעות

משפחת הרב דוד הלפרסון

מיוחסות. הרוח הטובה והסובלנית ששרה בבית הרב נתנה את אותותיה בחינוך בניו ובנותיו ועיצוב אופיים. בנו נוניה היה למורה בישראל והלך להפיץ תורה ודעת בין המוני העם, מקודם בדמידובקה, ואח"כ בלוצק ובביאליסטוק. שתים מבנותיו עלו לא"י, בנו בכורו ר' דוד ירש ממנו את כל מדותיו התרומיות וגם הוסמך לרבנות עוד בבחרותו, אך משנשא לו אשה מהורוכוב עבר לשם ונעשה סוחר. אחר פטירתו של אביו הרב ר' אריה, גבר עליו הלחץ של בני המשפחה והוא עבר לדמידובקה, ישב על כסא הרבנות וכהן במשרה כבודה זו עד השמדו יחד עם כל יהודי הגולה.

ר' דוד היה אדם צנוע ועניו. חותנו, בעל טחנה ובית־מרזח בכפר ע"י הורוכוב, דרש ממנו לעבור לרבנות, אך הוא לא נשמע לו והזכיר לו תמיד הנאמר בפרקי אבות: „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות". בשבתו בהורוכוב בפרבר העיר התידד עם תושביו שהיו עפ"י רוב אנשים ביום היה עוזר לאשתו בחנות שהיתה להם בפרבר העיר. את עיקר עול הפרנסה נשאה על שכמה אשתו בת־שבע, ואם כי היה לה קשה מאד לפרנס משפחה בת שמונה נפשות ונאבקה מר עם גורלה, היתה שמחה בחלקה שבעלה עוסק בתורה והוא בעל מידות תרומיות ובתור אשה חרדה האמינה שבשכרו בעולם הבא מובטח גם לה חלק ניכר.

את בניו הוא רצה לחנך להיות ישרים ואנשי אמת. כמה פעמים חיוה את דעתו שלא איכפת לו אם בניו לא יהיו מלומדים גדולים, העיקר שיהיו אנשים מועילים בחיים והולכים בדרך הישר ושומרים על כל המצוות. כאשר בנו בכורו רצה לעלות לא"י, לא היה מרוצה מזה. כי כל הרבנים הגדולים בזמן ההוא התנגדו לציונות והוציאו לעז על חיי החלוצים בארץ. לבסוף הוא הסכים לנסיעתו וביקש ממנו לשמור לכל הפחות את שלוש המצוות העיקריות ביהדות. בשנים האחרונות היה לציוני ועודד עלית חלוצים

מיה ויוקל אשכנזי, ניוני וצירל הלפרסון

לארץ, ופעם גם הביע את רצונו לעלות ארצה ולהיות רועה־צאן באחת הקבוצות ובשעת מעשה יוכל להגיד תהלים ולהגות בתורה בעל־פה. שלשה מבניו ובת אחת נמצאים כעת בארץ. הם נושאים עמוק בלבם באהבה והערצה את זכרו בתור אדם ישר־מדות ואוהב את הבריות.

בתחלת המאה העשרים חל שנוי חשוב במצב הרוחני והתרבותי בעיירה. ההשכלה, התנועה הציונית והתחיה הלאומית שהכו גלים ברחוב היהודי בערים הגדולות הגיעו גם לעיירה. עוברי אורח שנשארו בעיירה ללינת לילה באחת משתי האכסניות, בבית הקולטונים והזינגרים, הביאו לעיירה את בשורת ההתעוררות, השאיפה להשכלה והתפתחות הנוער היהודי בסביבה הקרובה. הם ספרו שמהעיירה בורומלי הקרובה נסעו ממשפחת ויץ הידועה בן ובת לא"י הקמה לתחיה, מליובצ'בקה נסעו הצימרמנים ומברסטיצקי, ממשפחת קלבנר ואחרים, נסעו לערי רוסיה הגדולות ללמד ולהשתלם. הבחורים והבחורות שהקשיבו לדברים האלה וביניהם: ברייל, הרשל וקילה קולטון, חנה פירר, שרה טורצ'ניוק, נוניה הלפרסון בן הרב, שמואל מנייס, ברוך טרייגר וצבי לייצמן, שתו בצמא את הסיפורים האלה ונדלק בהם זיק של קנאה לנוער ההוא וצמאון עז ללמודים והתפתחות. גם ההורים ששמעו את הדברים הללו הושפעו מהם ונתנו לבניהם את האפשרות ללמוד ולהתפתח. הרשל קולטון נסע לברדיצ'ב, וצבי לייצמן לאודיסה ללמוד ולהשתלם. ר' נחמן זינגר, יהודי ער וחכם, לקח אחרי זה מורים טובים לבניו, השיא את בתו הבכורה לסטודנט שהיה אחר כך למורה בעיירה. שלוש מבנותיו נמצאות כעת בארץ.

אלה מהקבוצה הזאת שנשארו בעיירה התחילו ללמוד בהתלהבות תנ"ך, את השפה העברית ודקדוקה, השיגו ספרים ובאופן אוטודידקטי רכשו להם ידיעות רחבות. עזרה רבה בשטח זה קבלו משני משכילים שבאו לגור בעיירה מערים יותר גדולות. האחד היה ברייל טורצ'ניוק והשני משה מהכפר קניאגינין. הם הביאו אותם את ספרות ההשכלה והשאילו אותה לחברי הקבוצה ובשיחות משותפות הלהיבו ועוררו אותם להוסיף ללמוד ולהרבות תורה ודעת. הידיעה שמעיירה סמוכה מלינוב יצא החכם הנודע מנדלקרן בעל הקונקורדנציה לכתבי הקודש ובעיר הסמוכה קרמניץ חי ופעל סופר ההשכלה המפורסם ריב"ל הפיחה בהם תקוה שע"י התמדה ומרץ לא יבצר מהם להגיע לגדולות. הם לא הסתפקו בזה שרכשו להם ידיעות רבות למדי, אלא השתדלו להפיץ אותן לבני הדור הצעיר. הם נעשו למורים והרביצו תורה לכל דורש. משכר ההוראה שקבלו קנו ספרים ויסדו את הספריה הראשונה בעיירה. בין הספרים שקנו היתה כמות ניכרת של ספרים באידית מהספרות החדשה כדי לתת אפשרות לבני העיירה שלא ידעו עברית ליהנות מהתרבות החדשה. הם למדו את השפה הרוסית, קראו את ספרותה והתעמקו בה כמו פעם בבית המדרש בסוגיה חמורה בתלמוד. לקבוצה הזאת נספחו בזמן האחרון כמה בחורים מהכפר וולקובי שלמדו בגמנסיות בקרמניץ ודובנא ויחד היוו את החבורה הראשונה שהדליקה את לפיד התרבות והדעת בעיירה. הם פתחו בפני תלמידיהם אופקים חדשים, הדביקו אותם בצמאון לדעת ועודדו אותם לנסוע לערים גדולות להשתלם. כתוצאה מזה נסעו משה ופופה לייטר, משה פירר, משה פוקס, י. הלפרסון ואחרים לישיבות ובתי־ספר בלידה וסלבוטה. וכשחזרו משם שתפו את עצמם במפעל הגדול של הפצת תרבות בעיירה. כעבור זמן מה נפתח בית־ספר בעיירה שאליו הוזמנו גם מורים לשפה הרוסית מהחרוץ וכמעט כל אנשי העיירה שלחו

את ילדיהם לבית־הספר. שם למדו את השפה העברית ודקדוקה, תנ"ך, היסטוריה עברית, את הספרות והשירה העברית החדשה, שם למדו להיות „יהודים חדשים" כבטויו של המשורר יעקב כהן והרבה מהם נמצאים כיום בארץ. והלב כואב על אחדים שהיו ממניחי היסוד לכל התנועה היפה הזאת בעיירה, שכל שיחם והגיגם היה בארץ ותחיתה, והם עפ"י צחוק הגורל לא זכו לעלות אליה.

יצוינו כאן לזכרון עד החברים הבאים: שמואל מנייס, משה פירר שאחיו עלה ארצה ומת, מרדכי טורצ'ניוק, האחים משה ופופה לייטר ששלוש אחיותיהם נמצאות כעת בארץ ועוד אחרים, שהשקיעו את מיטב כוחותיהם בפתוח התנועה הציונית בעיירה ואת מיטב חלומותיהם ותקוותיהם חזו בארץ ולא זכו לעלות אליה.

ישראל הלפרסון

נוער חלוצי בדמידובקה

לדמות העיירה

א. ידיעות גיאוגרפיות

דמידובקה שכנה בין כפרים רבים, שהיו כעין זר סביב לה ובכל אחד מהם חיו משפחות מעטות של יהודים, שכל ימות השנה התפרנסו מהנכרים שבכפר ורק לחגים ו„ימים נוראים" או בעניני יהדות מיוחדים כמו „יאהר־צייט", שאלת־חכם וכו' היו באים לעיירה.

העיירה עצמה עמדה על אם הדרך מברס־טיצ'קה בואך דובנא. רוב בתי העיירה היו מרוכזים משני עברי הכביש ששימש רחוב ראשי וממנו נפרדה הדרך („קברות־גאס"), שגם שם עמדו בתי־העיירה, והיא עברה את אחוזת סר־ז'ינק, בית־הקברות, טחנת הקמח, אחוזת גרינר והחורשה, הכפרים מדישב וכרינק, הגשר על ה„סטיר" והלאה לבורומיל. שאר הבתים על־יד השוק ועל־יד בית־המדרש, ה„שיל" והקלויז ועל־יד הנהר. לפני הכניסה לעיירה מצד דובנא, לא רחוק מהגשר, עולה הדרך ללוצק ועוברת את הכפרים לישנה, דובליאן, קניהינין (מקום ה„גמינע" לכל הסביבה) ולעיירה טרוביץ: מול הדרך ללוצק התנשאה גבעה שלצדה עברה הדרך לכפר ריטקע.

מצד מזרח של הכביש זורם נהר כמעט לכל ארכה של העיירה וחוצה את הכביש ע"י גשר גדול שהניע בדרכו את טחנת המים הקטנה של פייבוש לישנר שעל ידה נמצאה טחנת הקמח הגדולה, שסיפקה מאור חשמלי לעיירה ועל ידה היה מקום רחצה לתושבי המקום. מכאן משתפ־כים מי הנהר דרך שדות ואפרים ויוצרים ביצה. טחנת־קמח שניה של משה צאליס עם בית־הבד בצדה עמדו בירכתי העיירה לפני אחוזת יבטושנקו, בדרך לברסטצקה שאיכסנה בזמן הפולנים את מוסדות הבטחון כגון משטרה, משמר וכו'. מכאן והלאה נמשך משני צדי הכביש הכפר הגויי דמידובקה וממנו הובילה הדרך לכפרים ריזני, וולקובי, רודני עד פוצ'אייב.

ב. מסחר ומלאכה

בשנים האחרונות לפני חיסול האוכלוסיה היהודית מנו תושבי המקום והסביבה עד 200

כתב־רבנות של חסידי טריסק בדמידובקה לרב אברהם ווסרמן

משפחות יהודיות, שהתעסקו בעיקר במסחר זעיר ובכל מיני מלאכה ומשלח־יד. הקרקע המשובח שבסביבה העניק את יבולו בשפע, פרח המסחר בתבואות שונות שהובאו ע״י אכרים לעיירה למכירה. בין יבולי המקום תפשו מקום חשוב גם הכישות והסלק שגודלו ע״י הצ׳יכים ובעלי האחוזות ויהודי המקום שימשו מתווכים לשי־ווקם.

המסחר התרכז בידי היהודים והאכרים נז־דקקו לחנויותיהם ולבתי המלאכה של היהודים לשם קנית צרכי הבית החיוניים. ביחוד הורגש הפדיון בעיירה בחדשי החורף, שעה שהאכרים שבתו מעבודות השדה והתפנו לציוד בתיהם. חדשים אלה הכניסו רוח חיים בכלכלת העיירה ונתנו ליהודים את האפשרות למלא את החסר מחדשי הבצורת של הקיץ, בזמן שהאכרים היו עסוקים בשדותיהם.

כמקור לעיסוק־לואי לסחר התבואה שימשו טחנות הקמח ובתי־הבד שהיו מפוזרים בכל קצוי העיירה, שתוצרתם שימשה את צרכי המקום והסביבה וגם ליצוא למרחקים. הודות ליערות שבסביבה עסקו יהודי המקום גם בחכירה וב־תיווך של חלקות־יער לעיבוד וליצוא, לעתים בשיתוף עם סוחרי דובנא, לוצק, רובנה. כמוצרי יצוא שרוכזו בידי יהודי דמידובקה יש לציין פירות, עופות, כוסמת, שעועית, ביצים, דבש, סמרטוטים ועוד.

בניגוד למסחר שפרץ בעיירה ושלוחותיו יצאו למרחקים ואף אל מעבר לגבול, עבדו בעלי־המלאכה המעטים רק בשביל תושבי המקום וה־סביבה. היו ביניהם: חייטים, סנדלרים, נגרים, נפחים, פחחים, בנאים ועגלונים — שנים שנים מכל מקצוע. היו גם בעלי־מלאכה הולכי־כפרים שחזרו לבתיהם בעיירה רק לשבתות. לצרכי הסוחרים הזרים ששהו בעיירה וכן לצרכי הא־כרים מהסביבה היו כמה בתי־אכסניה ופונדק.

ג. חיי ציבור

חיי ציבור וחברה במובן הידוע לא היו קיימים בעיירה עד הדור האחרון. מוסדות ציבוריים כמו בנקים, גמילות־חסדים, ביקור חולים, לינת־הצדק וכיוצא באלו מוסדות שנתברכו בהם הערים והעיירות בתפוצות לא היו בעיירה כלל. רק בש־נים האחרונות לשלטון הפולנים חל שינוי רב בשטח זה. כמו בקהילות אחרות בימים ההם נתרכזו חיי הציבור והחברה מסביב לבתי־התפי־לה והרביים, והם: ה„שיל״ וה„שטיבל״ שב־צדו, בהם התפללו בעלי־מלאכה ופשוטי העם, ובית המדרש והקלויז הטריסקי ששימשו מקום תפילה ליתר התושבים וכן לחסידים. בתחילה רוב תושבי העיירה היו חסידיו של ר׳ הירש־לייב האדמו״ר משושלת אוליק, שריכזו בידיהם את כל עניני הקהילה, כגון: החכרת ה„טכסה״, החזקת כלי הקודש, בתי הכנסת וכו׳ וכתוצאה מכך נבחרו כל כלי הקודש מבין חסידיו דוקא. בין אלה הצטיין בקנאותו לבית אוליק השוחט המקומי ר׳ נפתלי. בסוף המאה הקודמת, כשיצ־אה גזירת גירוש היהודים מתחום הכפרים, באו מכפר ריזני כמה מחסידי המגיד מטריסק, ובי־ניהם ר׳ ישראל חיים, שהיה מהמקורבים ביותר למגיד ובהשפעתם ובהדרכת המגיד הונח היסוד לקלויז הטריסקי, ששימש ברבות הימים מקור יניקה לחסידות טריסק במקום.

שנים רבות אוכסן המנין הטריסקי בבית פרטי ורק לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914) נגשו החסידים לקיים את צוואת המגיד ולהקים את הקלויז הטריסקי. בין ראשי המטפלים בדבר היו: משה צאליס ובניו, שמעון דניוק ובניו. כנהוג בימים ההם, לוותה עבודת הבנין בהפרעוח ובהלשנות מצד חסידי אוליק ואף לערכאות הגיעו הדברים, אך בסופו של דבר התגברו על המכשולים והקלויז הוקם על תלו אחר סיום מלחמת העולם. משהגיעו מתפללי הקלויז ל־6—7 „מנינים״ וחתמו על „כתב־קונסות״ לבנו של המגיד ר׳ יעקב־לייב׳ניו הושכן שלום בית בין חסידי טריסק ואוליק. אחר שכלול הקלויז נמצאו גם מקנאי קנאת בית־המדרש האוליקי וניגשו לחידושו ולשיפורו. כל תושבי העיירה בלי הבדל צד תרמו למטרה זו, גם זה שימש גורם נוסף לשלום. בימות החול היו באים לשם להתפלל מכל „הצדדים״ ובערבי החורף ישבו שם בחורי העיירה ולמדו. בין מנחה למעריב לימד שעור בעין־יעקב בביה״מ ר׳ ישראל־חיים החסיד הטריסקי.

ד. החינוך

החינוך בעיירה התחיל כנהוג מה„חדר״ ונגמר ב„ישיבה״. ר׳ פישל המלמד היה מראה „בחוטרו״ לילד בן־ה־5 את צורת ה„א״ הראשונה וה„עוזר״ (בנו) היה אומר אתו בוקר־בוקר את תפילת „מודה אני״ ומביאו על כתפיו לחדר.

ר׳ ישכר ובריל לאה׳קיס היו מלמדי חומש, ר׳ משה שוחט ומארעלע לימדו ראשית גמרא, כתיבה וחשבון. ר׳ יצחק׳ל ו„הפוצ׳אייבר״ היו מכינים את הבחורים ללימוד עצמי („מאכן אַליינען״) והכשירום לישיבות.

הבחורים היו יוצאים ללמוד בישיבות בערים: לומז׳ה, זויהיל, סלובודקה, לידה ואחרות, וביחוד נהרו בחורי המקום לישיבת קישינוב הודות לק־שר שנוצר ע״י שני ראשי הישיבה ר׳ צדוק ואחיו ר׳ יהושע שנמנו בעבר על תושבי דמידובקה. יש והבחורים הפליגו לנסוע ללמוד ועד לאודיסה הגיעו — הירשל שמואל דוד׳ס ובנו של לייצמן, ולסלוצק — ר׳ אברהם בנו של ר׳ ישראל־חיים המשמש כרב בתל־אביב.

כן היו בעיירה מורים כלליים שעסקו בהוראת

תהלוכת 3 במאי ברחובות דמידובקה

שעה. בין המורים האלה היו: נוני בן הרב הזקן שאח"כ יצא לביאליסטוק והיה למורה בתיה"ס האידישאיים, ישראל הלפרסון בן הרב (כעת בארץ), ברוך בייגילס (כעת באמריקה), משה'קה לייטר, יוסף שילדר, שמואל פלדמן, מאיר לישנר ואחרים.

*

בשנים שבין שתי מלחמות העולם חלו בעיירה תמורות גדולות והחשובה ביניהן שהטביעה את חותמה על התפתחות הנוער היא התנועה הציונית שכבשה כמעט את כל הנוער.

שרגא מימון (ווסרמן)

שבת ומועד

(פרקי הווי)

שבת

העיירה לפני כניסת השבת, פני „נשמה יתירה" לה. הרחוב, וביחוד לפני כל בית, כובד ונוקה מזוהמת השבוע. — ילדים, לבושים בגדי שבת, ראשיהם „מחופפים" ומסורקים לכבוד שבת. בעלי־בתים אצים־רצים מבית המרחץ ולפי הכרת לבושם המשונה נתקבל משום־מה הרושם כאילו הם ממהרים לנשף־מסכות...

בעוד מועד צועק סבא לחנוני המכולת שממול לביתו: „קהת, הגיע זמן סגירת החנות, וקהת מגרש בבהלה את הקונים ונחפז לסגור את החנות. החמה עוד לא נסתלקה מראשי האילנות וכבר נקבצו ובאו למקטון ועד גדול לבתי התפילה: החסידים והסוחרים לבתי המדרש ו„עמך שער און אייזן" לבית־הכנסת. לפני התפילה עוסקים כנהוג ב„מדיניות פנים", מהמתרחש בעיירה במשך השבוע, וגם מ„מדיניות חוץ" לא הניחו ידם, מחדשות העתונים על מאורעות שאירעו בעולם הגדול...

שבת אחר הצהרים, יוצאים בני הנוער, בחורים וגם בתולות, ליער הקרוב, מקום שם יסעדו את לבם באחוזתו של גרינר במיני מטעמים ובפירות טובים, ואילו כל בעל בעמיו יתענג על „שינה בשבת". ובהקיצם משנתם מוגש „תה של שבת", שריח וטעם מיוחדים לו, שספג מהבקבוקים והקומקומים המכוסים בגדים בלים וסחבות מערב שבת. לאחר קבלם חציו להם יתנו גם חציו לשם, — הגברים יקראו בפרקי אבות והנשים ב„צאינה וראינה", ובאותו זמן יטיילו להם אחרים בהרחבה ולהנאתם לכל רוחב הכביש בחשיבות יתירה, מעשה „שבת אחר החמין"...

פורים

חוט של חן מיוחד וברק היו משוכים על חג הפורים בעיירה. מנהג „משלוח מנות" קוים בדחילו ורחימו. נושאי המנות סובבו מבוהלים ודחופים מבית לבית. עוד שמור בזכרוני איך שאבא פרש לפניו גליון נייר וניהל „בוכהלטריה כפולה": למי נשלח וממי נתקבל, מי חייב להחזיר ולמי יש להחזיר: והסוף היה שאחר חצות נזכרו שלפלוני אלמוני שכחו לשלוח...

בין המוצגים החשובים ביותר היו שנים— שלשה תפוחי־זהב מארץ־ישראל, שעשירי העיירה קנו ממיטב כספם ושלחום לרב, והלה שלחם לחשובי הבעלי־בתים שלו והם לידידיהם וחוזר חלילה עד שנדדו עברו ההדרים הללו מבית לבית ובסופו של דבר נשארו אצל העשירים.

פסח

חג האביב וזמן חרותנו התפשט בעיירה

בהרחבה יתירה עד שכל פינה בעיירה נתבשמה מישותו המרנינה. תלמידי הישיבות שגלו למקום תורה חזרו ובאו לבתיהם בעוד מועד — אורחים מהערים הגדולות. בליל התקדש החג, לבושים בגדי יום־טוב מסבים כלם מנער ועד זקן ל„סדר", ומכל בית בוקע קולם של מגידי ההגדה — „עבדים היינו לפרעה במצרים".

וימי חול־המועד הברוכים בניחותם המיוחד ובאורחים מכל ערי הסביבה היו מקור לא אכזב לעונג יום־טוב.

שבועות

כל בתי העיירה, ביחוד בתי התפילה, מקושטים ירק וקני־סוף. מסורת נאה שמרו ילדי העיירה לאסוף מבית לבית גרות ליום ההילולא של דוד המלך, ובלילה השני של החג הוא ערב יום־הזכרון הוארו בתי־המדרש ובית הכנסת בנרות הללו ולאורם קראו בציבור בספר התהלים לתיקון נשמת מחברו.

סליחות

חושך אפלה של סוף חדש אלול עוד כיסה את עין הרחוב, אך משהבהיק האור בבתי המדרש, נתעוררו זקן ונער ל„סליחות". כל אחד התאמץ להרים את קולו מעל לקולו של השני, ביחוד בסוף הפזמון: „כמו שכתוב וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה'"... ניגוני הסליחות היו מכניסים רוח עצבות של ימים נוראים.

ראש־השנה ויום־כיפור

היהודים הכפריים, שכל ימות השנה חיו בין הגויים, הגיעו אל העיירה, כדי להתייחד עם קונם ולשאוב מ„יהדותם" של תושבי המקום בימים אלה שאוירה של דמידובקה ספוג יראת שמים ורחמים.

החזנים — פייבוש לישנר בבית־המדרש, נחמן זינגר ב„קלויז" והירש „דעם גלעזער־ס" בבית הכנסת — נתנו מאונם ומגרונם, כדי להנות את ה„בעלי־בתים" שמלאו את בתי התפילה.

וביום צום־כיפור, בשעה שהחזנים עמדו ב„וכך היה מונה: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים...", היו רוב המתפללים סרוחים על הספסלים ומיעוטם נשענים על ה„סטנדרים" ומשיבים את נפשם בקמצרץ „טבקה" ובטיפות אמוניאק שהוכנו מערב הצום.

סוכות

סימנו המיוחד של חג הסוכות ניכר היה בעיירה כל אותו שבוע שלפניו. ל„בעלי בתים" החשובים היו סוכות בנויות מוכנות ועומדות ולא חסרו אלא פינוי החפצים וכלי־הבית שנערמו בהם במשך השנה ופתיחת ה„כנף", ואילו רוב אנשי העיירה הקימו סוכות ארעיות כל אחד על יד ביתו.

בבוקרי ימי החג מיהרו השמשים מבית לבית עם לולבים ואתרוגים בידיהם, כדי לזכות את הנשים בברכת אתרוג, ובשעת מעשה השגיחו והזהירו (ביחוד את הנשים ההרות), לבל יבולע חלילה לפטמתו של האתרוג.

שמחת תורה

החג שהצטיין בשמחה יתירה היה, כמובן, חג שמחת־תורה. —

בלילה שלפני ה„הקפות" בחרו בכל בית־מדרש את הגבאי החדש, ואחרי קידוש כדת הלכו ל„הקפות" ברוב עם ועדה, והשירה והריקודים נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה.

ביום שמחת־תורה, אחר התפילה שנמשכה שעה ארוכה לרגל עלייתם לתורה של כל המתפללים מנער ועד זקן ועד העליה „עם כל הנערים" וה„חתנים", יצאו קבוצות־קבוצות ל„קידושא רבא" בבתים. ויותר משהשתכרו היהודים באמת, העמידו פנים של שיכורים והרשו לעצמם מעשי שובבות וקונדסות לרגל השמחה לכבוד התורה, החל מברכת „גוט יום־טוב" רחבה שפרצה מגרונם של הבאים בצהלה בכניסתם וכלה ב„חטיפת"

מראה הרחוב
הראשי של העיירה

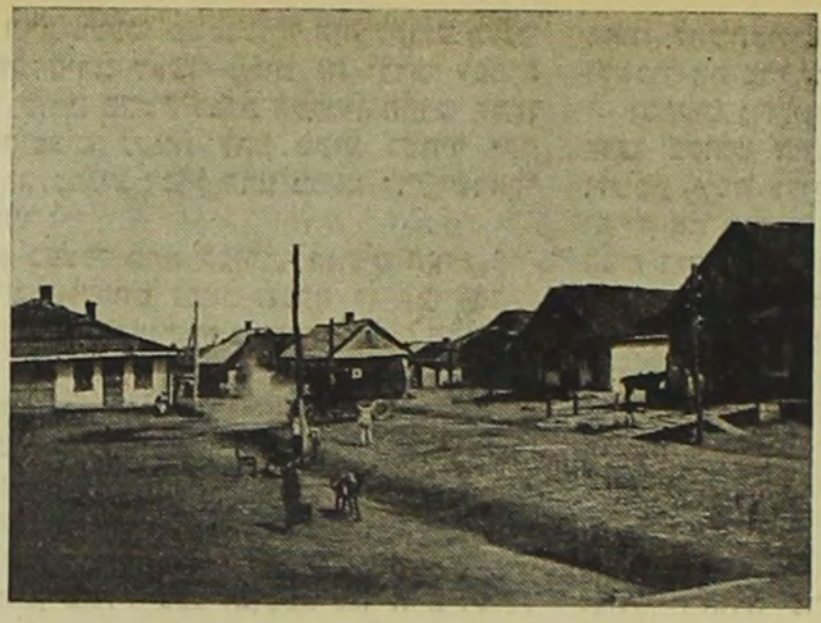

הרחוב הראשי מול
ככר השוק

התבשילים מהתנור ע"י אחד מהחסידים בשעת שתיית „לחיים".

כך שוטטו מבית לבית, שתו ושמחו ואף לא חסרו הריקוד והניגון ברחוב עד לפנות ערב, אך מיד אחר מנחה ומעריב פגה השיכרות כלא היתה וסיימו ב„שבוע טוב" בניגון של חול רגיל.

•

שפעה העיירה תורה וחכמה ותססה מחיים יהודיים עסיסיים, וכל זה נמחה, לדאבון לבנו, מעל פני האדמה יחד עם מאות קהילות יהודיות בגולת אירופה.

מאיר צוקרמן

„בעל־מופת"

ר' ישראל חיים ווסרמן

זכה ר' ישראל־חיים וסרמן, איש דמידובקה, שנפטר בדרך הטבע ובנסיבות שהנחילו כבוד וה־ערצה לזכרו ותואר „בעל־מופת", וזה משום מעשה שהיה:

ר' ישראל־חיים חסיד נלהב היה ומאמין באמונה שלמה בגדולתו של האדמו"ר ר' וולוולי לבית הטריסקאים. את רוב ימי השנה היה מבלה במחיצתו של הרבי שהיה עיקר תוכן חייו, ואילו את ביתו בדמידובקה היה פוקד כאורח נטה ללון רק פעמים בשנה — לחג הפסח ולראש־השנה.

בימים ההם ישב על כסא הרבנות בקובל הרב טברסקי לבית המגיד מטריסק. ביקש הרב דמתא לישב בשלוה ולנהל את עדתו על מי מנוחות והנה קפץ עליו רוגזו של הרב מטעם שירד לחייו. פעם אחת אף תבע את הרב טברסקי לערכאות בגלל סכסוך שפרץ ביניהם. משמע האדמו"ר ר' וולוולי על פגיעה קשה זאת בכבודו של הרב דמתא, התרגז מאד ולא ידע את נפשו מרוב צער. ר' ישראל־חיים, שהיה אותה שעה, כדרכו, אצל ר' וולוולי, הרגיעו ואמר:

„אין דבר, הרב מטעם עוד ימות מיתה־משונה לפני המשפט!"...

והנה חלה פתאום ר' ישראל־חיים את חליו שימות בו, ובהרגישו שימיו ספורים, ביקש מידי־דיו שיקברו אותו בבית־העלמין הישן ע"י ר' יקותיאל חברו וידיד נפשו, שהיה משמש לפני

המגיד. הרב מטעם, שמסמכותו היה לקבוע בעניינים אלה, סירב לאשר מקום זה ודרש לפתוח בשבילו שורה חדשה בבית־העלמין החדש למען ירבו הקופצים לקנות להם מקום במחיר יקר בשורה זו. בהגיע דברי הרב מטעם לר' ישראל־חיים, אמר:

„הוא בעצמו תהא קבורתו במקום הזה!..."

ר' ישראל־חיים נפטר ונכרה לו קבר בבית העלמין החדש כמצות הרב מטעם. אולם החסידים מוקירי שמו, בשמעם על דבר רצונו האחרון, סתמו את הקבר הזה וכרו לו אחר בבית־העלמין הישן ושם הובא למנוחת עולמים בכבוד גדול. אותו יום מת מיתה חטופה הרב מטעם ונקבר בבית־העלמין החדש בקבר שהכין בשביל ר' ישראל־חיים.

מובן מאליו שגם המשפט נגד הרב דמתא לא התקיים, ודבר שתי נבואותיו של ר' ישראל־חיים, שקוימו תוך שבוע אחד, היה לפלא ונישא בפי רבים מקרוב ומרחוק. האדמו"ר ר' וולוולי הקים „אוהל" על קברו כיאה לצדיק, ונשים היו באות להשתטח על קברו, להדליק נרות לזכרו ולשפוך את מרי שיחן לפניו.

ובמקום גדולתו שם אתה מוצא את ענותנותו. דרכו בקודש היה להסתופף בחצרו של הרבי ולשבת יומם ולילה על התורה ועל העבודה, ואילו את הנהגת הבית וגידול הילדים וחינוכם הניח בידי אשתו חיה, שנשאה בעול החיים הקשים, בהאמינה בלי להרהר שזה חלקה וגורלה. כאשת חיל ואם מסורה היתה צופיה הליכות ביתה וניהלה חנות ממנה הוציאה בצמצום רב את מחית בני ביתה עד שגדלו והיו לאנשים העומדים ברשות עצמם.

הבן משה נפל במקום בלתי ידוע. האם והבת מיר'ל נפטרו לפני בוא השואה הגדולה. הבת חוה נתאלמנה מבעלה בריל נאדלר והיא ושני בניה נפתלי ויהודה נרצחו בגיטו דמידובקה ואתם גם הבן נחום. הנכד יוסף בן חוה ברח עם נסיגת הסובייטים ונשאר ברוסיה. האחים אברהם ומשפחתו ופייביש נמצאים בארץ.

בתיה פוקס

מימים עברו

א. נר לנשמת ר' אהרן

אחרי המהפכה (1918) היתה העיירה טרף לגייסות ולכנופיות, שגרמו צרות צרורות ליהודים וזרעו אימת מות מסביבם. באחד מאותם הימים בשבת אחר־הצהרים, נכנס חיל פולני מזוין לביתי ופקד עלי לצאת החוצה. הוא הוליכני אל ככר השוק, מקום שם רוכזו כבר יהודים אחדים, שעמדו אחוזי־פחד תחת משמר אנשי צבא. עד מהרה נתברר לי, כי הפולנים עומדים לבצע פעולת עונשין בשל השמועה שהגיעה לאזניהם, כי זמן מועט לפני כן קידם יהודי את פני הבולשביקים בלחם ומלח. השעה היתה שעת מנחה והחיילים שהלכו מבית לבית להוציא משם את הגברים למקום הריכוז, פקדו גם את בית־הכנסת והוציאו משם את כל המתפללים, ובתוכם את הרב הישיש. תחת איום של מכונת יריה, שהוצבה מול יהודי העיירה המרוכזים, דרשו הפולנים את הסגרתו של אותו יהודי שהפגין את אהדתו לבולשביקים. החרדה החריפה והמתיחות גדלה בהכריזם מדי פעם: נשארו עוד חמש דקות, יש לכם עוד שלש דקות...

בהחלטת פתע נועזת גחנתי על הארץ ובגלישה זריזה התחמקתי לעבר הסימטה שבין ביתי ובין ביתו של נחמן ונכנסתי לתוך בית־כסא בחצר. כעבור רגעים אחדים התדפק חיל על הדלת שעמדתי מאחוריה ופקד: צא! יצאתי, ובמכות נמרצות ברובהו הריצני החיל לעבר מקום הריכוז.

בינתים נפלה ההכרעה. לנוכח האיום בטבח כללי אם לא יוסגר היהודי המבוקש הופנו עיני היהודים אל אהרן טננבוים. שבגלל ידיעתו פולנית היה מעין „מוכתר" ודוברם הרשמי של יהודי המקום. בחרדת מות קראו אליו מכל צד: אהרן, דבר אתם, אמור להם משהו. אולם לא עלה בדעתו של אהרן להסגיר למות יהודי מאחיו. והפולנים בראותם שאיומם לא הועיל העלו את אהרן על עגלה בתתם לשאר היהודים להתפזר לביתם. מחלונות בתים אחדים אפשר היה לראות כיצד הובילו הפולנים את אהרן אל הגשר בואכה לישנה, שם הטילוהו לתוך הנהר ולא זזו משם עד שנוכחו לדעת שטבע.

בעזבם את העיירה רצו כל בני המקום לגשר, בהגיעי לגשר קפצתי לנהר ובקושי רב הוצאתיו כשהוא ללא רוח חיים.

ב. עליתי לארץ־ישראל

השנים הראשונות של המשטר הפולני היו שנים של התלבטות ומבוכה קשה ליהודי העיירה. הרגשת־השלוה והבטחון המדומה (שלוה שבין פוגרום לפוגרום) לא שבה אליהם עוד; שנאת הגויים ליהודים הוסיפה ללחוש במסתרים והיא חיכתה לשעת כושר להתפרצות חדשה. השלטון הפולני ביקש לכפות את תרבותו בשטח החינוך. דבר שעורר את מורת רוחם של יהדי העיירה בהרגישם אינסטינקטיבית, כי תרבות זו אינה עולה בקנה אחד עם מושגי תרבותם ועם כסו־

קבוצת נוער ציוני

פיהם הלאומיים. גורמים אלה דחפו את יהודי העיירה, וביחוד את הנוער שבה, לחפש מוצא ודרך, והדרך נמצאה. זו היתה דרך ההשתלבות בתנועת התחיה הלאומית שגאתה והלכה בעולם כולו ואשר קבלה דחיפה גדולה עם הצהרת בלפור וכיבוש הארץ.

בראשית חורף 1926 גמלה החלטתי לעלות לארץ ישראל עם כל משפחתי. היתה זו החלטה נועזת בימים ההם וצריך הייתי עוד להתגבר על כמה וכמה קשיים שעמדו בדרכי וכמו כן למכור את הרכוש שלא יכולתי לקחתו אתי.

לאחר שנעשו כל הסידורים הגיעה השעה להפרד מיהודי העיירה. במוצאי שבת שלפני נסיעתי, באה כמעט כל העיירה לביתנו להש־תתף במסיבת הפרידה ולברך את משפחתנו העולה לארץ ישראל. היינו המשפחה הראשונה שעזבה את דמידובקה לשם עליה לארץ־ישראל, ובחיי העיירה היה זה מאורע מהפכני גדול ורב רושם.

למחרת בבוקר הטענו את חפצינו על שתי עגלות חורף ואני עם אשתי ועם ארבעת ילדינו (הגדול שבהם היה בן 14 והקטן בן 4) יצאנו לדרך כשכל העיירה מלוה אותנו עד לתחנת הר־כבת. ארץ־ישראל היתה שרויה בימים ההם בתקופת משבר קשה. ידיעות על כך הגיעו, כמובן, גם לעיירתנו ואחדים ממלווי נדו לי בראשם על סיכון זה שנטלתי על עצמי ועל משפחתי. הבחנתי, כי דמעות עמדו בעיניו של אחד המלווים מידידי, וכדי לשמור על מצב הרוח החגיגי התחלתי לשיר בניגון חסידי עליז שיר בחרוזים, שאת מלותיו חיברתי אותה שעה מניה וביה ואשר פזמונו החוזר היה: „און טראָץ דעם בין איך מיר אַ חסיד׳אק, און טאַנץ מיר אַ פרייליכען האָפטשיקטשאַק". כל קהל המלוים ענה לעומתי בהתלהבות וכך שרנו ורקדנו תוך כדי הליכה. הייתי נרגש וראיתי בתהלוכת מלווינו מעין ביטוי כבוד ואהבה למשפחתנו בצאתה למחוז חפצה ולכסופים עתיקים נרדמים למולדת האומה שבאו לידי גלוי באותה שעה. אַיכם מלַוי היקרים, יהודי דמידובקה המסולאִים בפז?

אברהם זיסע

זכרונות

לזכר אמי נ ח מ ה שנפטרה בגיטו מלינוב.

הכרתי את דמידובקה מקרוב בתקופת האנר־כיה העגומה שהשתררה בסביבה אחר מלחמת העולם הראשונה, עת השתוללו הכנופיות של פטלורה ושל „הלבנים" ו„האדומים" למיניהם שהתחלפו חדשות לבקרים. רכוש היהודים ולעתים קרובות גם הנפש היו אז הפקר למלתעותיהם של חיות הטרף המהלכות על שתים שקראו לעצמם שלטון. הורגש הצורך הדחוף לארגן הגנה־עצמית („סאַמאָאובורונה") יהודית, כדי לשמור לא רק על רכושם ועל נפשם של היהודים אלא גם על

כבודם של ישראל וביחוד על כבודן של בנות ישראל. ליתר בטחון התחברו גרעיני ההגנה של העיירות הסמוכות ברסטצ'קה, דמידובקה, מלינוב ועוד והיו לכוח־הגנה קיבוצי שיוכל לעמוד בפרץ בכל זמן ומקום שיידרש. ייזכרו אנשי דמידובקה אמיצי הלב שנחלצו אז להגן על כבוד ישראל: מרדכי טורצ'ניוק, שמואל פלדמן, האחים לייטר, משה פיהרר, יוסף ברגר, האחים גרינברג, בני מרדכי העיור ובראשם ה. ל. פלדמן.

ראוי לציין מקרה גבורה מהימים ההם.

באחד הימים הורגש בדמידובקה העדרו הח־שוד של משה אנשיל'ס, והואיל והוא היה ידוע כמחזר על הכפרים בין הגויים היה יסוד לחרדה לשלומו. ואכן נודע הדבר אח"כ שבכפר אדמובקה רצחוהו נפש. התכנסו חברי ההגנה והחליטו ללכת לכפר ההוא ולדרוש מאנשי הכפר להסגיר לידם את הרוצח ואם יסרבו — יעשו שפטים בכפר. עמידתם האיתנה של המעטים נגד הרבים עשתה רושם על הגויים ולא עבר זמן רב והרוצח הובא לדמידובקה ונמסר לידי ההגנה. זכורה לי „קבלת הפנים" החמה בה נתכבד הרוצח בביתו של מאיר השוחט, והשפטים שנעשו בו שימשו אות אזהרה לכל רוצחי הסביבה שדמם של היהודים אינו הפקר.

אולם לא רק בסייפא ידע הנוער הדמידובקאי לאחוז בעת הצורך, אלא גם בספרא רב היה חלקו, והאכסניה לשני הדברים גם יחד שימש ביתה של גליקל קולטון. בכל שעה משעות היום והלילה לא פסקו מהבית הזה האסיפות השונות וסתם פגישות לשם שיחה על נושאים שונים: ציוניים, תרבותיים וחברתיים. הויכוחים החריפים, שהגיעו לעתים למתח גבוה ביותר והמלווים משברים והצעות פשרה כנהוג, היו כמובן מחלוקת לשם שמים שמטרתה — הדאגה לעתידו של הנוער והחרדה לתנועה הציונית ולתרבות העברית במקום. ידועה מלחמת הדעות והשיטות שהיתה נטושה תמיד בין קילה ואליהו קולטון, ולרוב ידה היתה על העליונה.

רבות ושונות היו העבודות שהטילו על עצמם צעירי דמידובקה בדרך להגשמת שאיפתם. לא היה ענין או דבר קשה מדי בשבילם ולא נבצר מהם לעשות למען המטרה המקודשת, אלא טעמו בו את הטעם האמיתי של חדוות־יצירה ואושר. וכך הגיעו במסגרת הפעולות התרבותיות לידי הרעיון לייסד חוג דרמתי וקיימו כל מיני הצגות ונשפים שהכנסותיהם היו קודש להרחבת הספריה ומטרות דומות, מובן מאליו שכל הנוער לזרמיו ולשכבותיו היה ער לפעולה זו ושיתף עצמו למען הצלחת ההצגות והעיקר למען הגדלת ההכנסות. לציון מיוחד בשטח פעולה זה ראויים: ש. פלדמן, חנה וקילה קולטון, מרדכי ושרה טורצניוק, פיהרר בן השוחט, מ. לייטר, ויטיה ברגר ועוד.

משום מה נשאר אצלי הרושם מביקורי בעיירה, שבדמידובקה מעטים מאד היו הזקנים, כי אם היתה זאת עיירה של נוער תוסס חדור רצון יצירה וחדות נעורים מפעמת אותו. ובמדה שישמח הלב למראה פעילי דמידובקה המעורים בחיי הארץ, כן יבכה ויאבל במסתרים על אלה שהיה להם חלק ונחלה בעבודת קודש זו אך לא זכו לראות בהגשמת משאת נפשם.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

שמואל מנדלקרן

עסקני הנוער של דמידובקה 1928

תקופתנו

כַּעֲדַת דְּרוֹרֵי־אָבִיב

כַּעֲדַת דְּרוֹרֵי־אָבִיב הִנָּהֶן לִי,
מְלֵים עִבְרִיּוֹת הַמְּאֻרָחוֹת
מִפִּי יַלְדֵי יִשְׂרָאֵל קְטַנִּים
בָּעֲיָרוֹת הַנִּדָּחוֹת

בְּצִפְצוּפָן יֵשׁ פֶּטֶר הַד
מִקִּילוֹת מָחָר לֹא נֻדָּעוּ,
וּבְסִטְפּוּטָן — מְמִלְמוּל פֶּלֶג
שֶׁמְּמַעֲמֵק רַבִּים יוֹצֵא הוּא.

דּוֹמָה, אַף פְּנֵי־אָבוֹת קוֹדְרִים
בְּנִצְנוּץ־פִּיוּס מַאוּרָן יָהֵלוּ.
הֵיוּ בְּרוּכוֹת כִּי אֲרַחְתָּן לִי
בְּדַרְכֵי־הָעִבְּרוֹנוּת הָאֵלּוּ!

תרצ"א

קְפִיחַי־נִצָּת מַאִילָנֵי נִיסָן
בִּנְשֹׁב הָרוּחַ בָּם פִּתְאֹם —
נִנְעָרוֹת אֹתָן לַבַּנְבַּנוֹת
וְרִיחָנִיוֹת עַל נָאוֹת הַיְתֹם.

מִקְרַעֵי לְשׁוֹן־הוֹרִים תָּאֵירוּ
בְּאוֹר־לֹא־מָזֶה, רָחוֹק, מָפְלָא,
כְּפַסֵּי־אוֹר שֶׁל רַקִּיעַ־תְּכֵלֶת
דֶּרֶךְ פִּרְצֵי סְנֶה נוֹפְלָה — —

יצחק למדן

„החלוץ"

אחרי שנות חיים בפחד וסכנות מפני הגיי־סות של פטליורה, דניקין, ווראנגל וכנופיות אחרות שפרעו ביהודים ולא פסחו גם על דמי־דובקה, הוצב שלטון הפולנים בעיירה. היהודים החלו לחזור לפרנסותיהם ולעסקיהם. אותו זמן פעלו בעיירה כמורים שמואל פלדמן ומשה לייטר וגם הוזמנו מורים מחוץ לעיירה, נפתח בית־ספר עברי והממשלה הקימה בי"ס עממי פולני והורגשה התעוררות בחינוך הלאומי של הילדים והנוער בכלל. מזמן לזמן הופיעו שליחים מטעם הקרנות הלאומיות והמפלגות, והתנועה הציונית בעיירה גברה והלכה. משנת 1922 מתארגן „החלוץ". נערים ונערות מכל שכבות האוכלוסיה היהודית מצטרפים לתנועת „החלוץ" וחולמים על עליה לארץ.

„החלוץ" שינה את השקפותיהם של רבים מבני דמידובקה ושל הנוער כולו. הוא הכניס מהפכה במחשבותיהם של בני העיירה בהעבירו את הנוער לפסים חדשים, לחיים חברתיים משותפים, וקירב את כל השכבות והמעמדות בעיירה לחברה אחת, תופעה שכמוה לא היתה עד להקמת „החלוץ". במרוצת הזמן התחבב „החלוץ" על כל בני העיירה, המבוגרים והזקנים, שלוו את כל פעולותיו באהדה והוקרה, למרות זה שפעולותיו עמדו לפעמים בניגוד וסתירה לתפיסת חייהם. ביחוד העריכו את פעולות „החלוץ" ההורים של אותם החברים שעד הקמת „החלוץ" חיו את חייהם העמלים ללא תוכן חברתי וציבורי. יש לציין, שלמרות העובדה שעיירתנו היתה קטנה ולא היו בה עשירים מופלגים, בכל זאת היו בימים ההם שומרים בדמידובקה על מרחקים מעמדיים בין השכבות השונות. רק הודות ל„החלוץ", וביחוד לחברים שעמדו בראשו, לא חסכו כוחות ועמל לגבש את הארגון, עלה בידם להקטין את המרחקים האלה וליצור חברת נוער חלוצית מאוחדת בהרגשותיה ובאורח חייה.

אחת המטרות של „החלוץ" בתקופה הראשונה היתה השלמת הידיעות בלשון העברית לחברים והקנייתה לאלה שטרם ידעוה כלל. מרץ רב הושקע ע"י מארגני „החלוץ" באירגון שעורי ערב אשר שימשו גם לידיעות אחרות: תולדות הציונות, תנועת העבודה בארץ וכד'. לפעולות האלו ניצלנו גם כמה מבני העיירה אשר לא השתיכו ל„החלוץ". קיבלנו הדרכה גם ממרכז „החלוץ" בוורשה ומהגליל ברובנה, ולאחר שביקרו

חברי החלוץ

אצלנו שליחים אשר הדריכו אותנו בעבודה החלו מפכים בעיירה חיים חלוציים אינטנסיביים. שכרנו מועדון שבו חיינו את חיינו היומיומיים כגון: פגישות, שיחות וויכוחים על נושאים שר־נים סידרנו טיולים לסביבה הקרובה, ולעתים גם רחוקים יותר, וכן השתתפו חברינו במושבות־הדרכה שסודרו מטעם המרכז במקומות שונים ואלה מצדם עזרו אחר־כך בהרבה לתנועה במקום מטעם המרכז במקומות שונים ואלה עזרו אחר כך בהרכה לתנועה במקום.

ע ז ר ה ה ד ד י ת. כפי שצויין כבר גויסו חברי „החלוץ" מבני שכבות שונות: בני אמי־דים, בני בעלי בתים, בני בעלי מלאכה והיו ביניהם גם בני עניים. בכל מקרה של צורך בכספים לשם כיסוי הוצאות שונות של פעול־תנו, וביחוד בשנים האחרונות, כשהתחילה העליה

סניף „החלוץ הצעיר" בדמידובקה

קיבוץ־הכשרה של „החלוץ־הצעיר" בדמידובקה

ארצה וחלק מהחברים היו מחוסרי יכולת, עשינו הכל למען כל חבר ועזרנו לו כמיטב יכולתנו לשם רכישת הדברים ההכרחיים וגם דאגנו להוצאות עליתו, והדברים עלו במאמצים לא מעטים.

ה כ ש ר ה. כאשר הועמדנו לפני שאלת הכשרת חברינו לקראת עלייתם ארצה נתקלנו בקשיים בלתי צפויים. חלק מהנוער מבני הבעלי־בתים לא הורשו ע"י הוריהם לעזוב את בתיהם ולצאת למקומות הכשרה רחוקים. החלק השני מבני בעלי המלאכה נתקלו בסירוב מצד הוריהם, משום שעזרו בבתי המלאכה של הוריהם וע"י עזיבת הבית נפגע מצבם הכלכלי. כדי להתגבר על הקשיים האלה נאלצנו להתחיל בעבודת־הכשרה במקום, כמה מהחברים הנמצאים בארץ זוכרים ודאי כיצד הוריהם, ובני העיירה בכלל, קיבלו את ראשית צעדינו, כאשר „בנים טובים" הופיעו בימים הראשונים במילוי עבודות שחורות בעיר, שעד אז יד יהודי לא היתה בהם, כגון: חטיבת עצים בבתים, הובלת מים מהנחל או מהבאר וגם העסקת חברות במשק בית פרטי. כמה „סקנדלים" נערכו לאחראים ל„החלוץ" וכמה צרות גרמו לבניהם העוסקים במלאכה כתוצאה מכך. כשהופיעה לראשונה קבוצת חברים וחברות ברחוב בצאתה לעבודה עם כלי־עבודה בידים, היה בדבר מעין מהפכה בסדרי החיים של בני ובנות ה„בעלי־בתים" ולא מעט דובר על זה בעיירה. ברם אנו החלוצים ידענו את אשר לפנינו והסברנו את עמדתנו הציונית והיא נקלטה לאט־לאט במוחם של בני העיירה הקטנה שלנו. ההורים השלימו עם דבר השתתפות בניהם ב„החלוץ" ולסוף נתנו להם לצאת להכשרה והסכימו לעלייתם לארץ־ישראל.

אחרים מראשוני החלוצים יצאו להכשרה לקיבוץ בקלוסובו ואחריהם פנו אחרים לקיבוצי־הכשרה אחרים. תוך כדי כך דאגו החברים גם לעזרה הדדית ולחינוך עברי ארצישראלי והצליחו להשתחרר מההרגלים הגלותיים ולהיות ראויים לעליה.

פרק מיוחד בפני עצמו הוא הכשרת קבוצת פועלות בסמורדוב. בימים ההם של התפשטות „החלוץ" ברחבי פולין, כשמקומות ההכשרה לא הספיקו לקלוט את כל המעונינים בהכשרה, פנה מרכז „החלוץ" לסניפיו בהצעה לסדר נקודות־הכשרה במקומות ככל האפשר. גם בדמידובקה נדרש הסניף לדאוג להכשרת חברות במקום או בסביבה הקרובה. נאחזנו בדבר ומצאנו מקום מתאים בסמורדוב, במרחק 15 ק"מ מהעיירה, באחוזה הגדולה של הגרף לידוחובסקי שהשתרעה על רבבות הקטארים. התקשרתי עם חברנו אברהם פירר שעמד ביחסי מסחר עם בעל האחוזה כקונה של יבוליו וכד' הוא נשלח לנהל מו"מ בענין זה והצליח לעניין את בעל האחוזה (שלא הצטיין בחיבה ליהודים) בהצעתנו. הוא עצמו לא

קיבוץ־הכשרה של „החלוץ" בשנת 1934

האמין בתוצאות חיוביות, אך באחד הימים לקח אותי לשם ומקץ משא ומתן שנמשך כמה ימים עלה בידינו לגמור עם בעל האחוזה על סידור נקודת הכשרה לחברות ונחתם אתו חוזה.

כאשר העברנו את החוזה ופרטי הדברים לועד המחוזי ברובנה בא אלינו הח' דוברומיל והביע את התפעלותו מהענין ושמח להצלחתנו בביצוע המשימה הנועזה, ומיד אחרי זה החלו לזרום למקום נערות ממקומות שונים (לוצק, דובנא, הורוחוב, דרושקופול, לודמיר, בורומיל ואח'. נמסרו להן דירות במרוכז באחוזה והן נכנסו בעול העבודה ובחיי הקבוצה. כמעט כל החברות לא היו מנוסות בעבודה ולא קלה היתה ההסתגלות, אך הן התגברו על הקשיים והרבה הרבה יש לספר מחיי קבוצה זו. כמעט כל אותה קבוצת־הכשרה הגיעה במרוצת הזמן ארצה וחברותיה מעורות בחיינו.

זכיתי להיות החלוץ הראשון מההכשרה החלוצית שעלה בשנת 1929 ומאז נמשכה עליית החברים מ„החלוץ" ומ„החלוץ הצעיר" ללא הפסק כמעט בכל הדרכים עד סוף שנת 1939. המלחמה שפרצה בשנה ההיא הפסיקה את העליה ופיזרה את שארית החברים שרובם לא זכו להגיע ארצה.

חוויה מיוחדת במינה היתה היציאה של כל חבר מהעיירה לשם עליה לא"י. כמעט כל בני העיירה היו מתאספים בהמוניהם על יד בית החלוץ העולה, מדברים שם על העליה, מברכים את החבר, מעטירים עליו בקשות לכתוב ולדאוג לעלית הנשארים, מביאים מתנות לזכרון ומבלי

חוטבי עצים מקיבוץ־ההכשרה. החברים א. קולטון ומ. יוניצ'מן

שמישהו יארגן את הדבר היתה מסתדרת תהלוכה ללווי העולה בשירה ובזמרה, והיה בדבר הפגנה גדולה למען ארץ־ישראל.

„החלוץ" בדמידובקה כבש את הלבבות והכשיר דור ציוני־חלוצי. רבות התקוות שהפיח בלב האבות והבנים שנשמו 'אוירה של ארץ' ישראל לפני הגיעם אליה. חלום ציון הפך להיות חלק מחיי העיירה היהודית הזאת משך יותר מ־15 שנה עד שעלה עמלק של דורנו והשמיד את בני העיירה. אולם חלומם לא הושמד, והמעטים שנשארו לפליטה במולדת ימשיכו במסורת החלוצית וידעו לספר לדורות על גבורת החלוצים של דורם.

אליהו קולטון

„נוער זהב"

המושג הקונבנציונלי של „נוער זהב" הוא, כידוע, בני־טובים ומיוחסים שכל מחסורם על אבותיהם העשירים, והם עצמם, שעל הרוב הם חיים ללא אידיאל וללא מטרה חשובה כלשהי, מבלים את זמנם בנעימים. לא כן הנוער שלנו בעיירות הקטנות ודמידובקה בכללן, שהוא כולו זהב שלא יסולא בפז. רעיונות ההשכלה והתחיה הלאומית פלסו להם דרך אל לבם הער והרגיש של בני הנוער האלה, שלמרות דאגות הקיום היומיומי של עצמם ולעתים גם של בית הוריהם, העמיסו על שכמם את נטל העבודה החלוצית הגדולה של הכשרת הדור הצעיר לתחית העם והארץ.

בעקבות מאורעות הזמן הקשים וזרמיו השונים, שעברו בסערה על פני הערים והעיירות בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, נפקחו עיניהם לראות את חוסר הטעם שבחיי היהודים בתפוצות, שאין להם תקנה אלא שינוי ערכין מוחלט, הרוחניים והגופניים כאחד.

השיבה למקור היתה נר לרגליהם וכצעד ראשון לכך נחלצו ללימוד השפה העברית, ההיסטוריה הישראלית ותקופותיה וכן הוסיפו לקח על תנועות הציונות והעבודה ובכלל שקדו על הרחבת אופקים ע"י השכלה כללית. נפתחו שעורי־ערב וספריות, אורגנו הרצאות, משפטים ספרותיים, הצגות וכו' — הכל למען ההתפתחות וההתקדמות.

בשלב שני ניגשו להתפתחות הגוף מתוך ההנחה הנכונה שרק בגוף בריא תשכון נפש בריאה. בתחילה כיתתו עטים לאתים ויצאו בגרזנים ומשורים לעבודה שחורה בעיירה, חטיבת עצים וכל עבודה קשה אחרת. כמובן שהדבר עורר התנגדות נמרצת מצד רוב ההורים שראו בזה תופעה משונה ומהפכנית, שינוי בסדרי מעשי בראשית. אולם במרוצת הזמן התרגלו לכך, וכשההרגל נעשה טבע, לא זו בלבד שההתנגדות רפתה לאט־לאט, אלא שבסופו של דבר נוכחו ההורים לדעת את כנות מעשיהם של ילדיהם והבינו לרוחם ואף סייעו בידיהם להוציא את עבודת הקודש שלהם אל הפועל, בתקוה לראות אותם מאושרים בארץ משאת נפשם ולהיושע גם הם על־ידם.

מכאן ואילך הלכה העבודה הלוך והתפתח באפיקים הרגילים והמוכרים יפה מההווי הציוני של כל עיירה ועיירה בימים ההם. אורגנו תנועות הנוער במקום, שבראשן צעד כמובן „החלוץ" שגילם בעבודתו המעשית את הגשמת הרעיון הלכה למעשה. סודרו מקומות הכשרה לבנים ולבנות במקום ובסביבה וכו'.

וכך קנה לו הנוער הדימידובקאי את תואר הכבוד של „נוער זהב" לא בזכות יחוס־אבות אלא בזכות יחוס עצמי. לעבודת קדשם זו הקדישו את מיטב מרצם, מלאו את העיירה כולה חיים שוקקים ותוססים ואת לבותיהם של הצעירים

קבוצה מטובי הנוער הדימידובקאי

נשף־פרידה לחלוצים לפני עליתם

והצעירות טעם ותוכן בחיים. וזכו הצעירים היקרים האלה לראות פרי הילולים בעמלם — אלה החלוצים המאושרים שעלו ארצה, כדי לשתף עצמם בבנין המולדת המחודשת.

אולם שירת חייהם באמצע נפסקה. — רבים מבני־הנוער האלה, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, לא זכו להגשים את חלומם וכרעו תחת יד הכורת שהורדה על ראשם בתשרי 1942. על אלה ידאב לבנו ותבכה נפשנו במסתרים.

ב. פוקס

חברים־עסקנים

פינה עברית

בדמידובקה התקיים חוג נוער אשר כונה בשם „פינה עברית", שם שהלם את מהותו ומטרתו. על שום מה ניתן השם „פינה עברית" לאותם כמה עשרות בנים ובנות שבאו מכל השכבות והגילים שבעיירה? על שום שגוף זה איחד וקירב את הלבבות ע"י שאיפה משותפת להווי עברי, לדיבור עברי, ולתרבות העברית בכלל, ועם זאת הודרך להכרה ציונית־חלוצית ולהבנת הבעיות הקשורות עם ארץ ישראל ותחיתה.

ללא תכנון והדרכה ואף ללא כל ידיעה ברורה בארגון נוער, אך בכוח רצון נפשי עז נוצר הגוף החברתי הזה. הפגישות הראשונות היו לרוב בבחינת חיפוש צורה ואופי ארגוני והותוו קוי מעולה. ראש דאגתנו היה—מקום קבוע לפגישות. צעדנו הראשון היה לחייב את החברים בדמי חברות והפעולה החלה. על החברים הוטל להת־קשר לארגון ולדייק בביקורים, והעיקר — הבטחה חגיגית: ל ד ב ר ע ב ר י ת ו ר ק ע ב ר י ת. בחד־שים הראשונים לקיום „הפינה העברית" רכשנו מספר ספרים, ספרי־לימוד וספרי־קריאה. בהרבה נעזרנו ע"י בני הנוער מהעיירות הסמוכות, שהשפעת בית־הספר העברי שם היתה רבה מאד.

שעורים לעברית

אחדים מבין עיירתנו למדו קודם בבתי־ספר אלה, ובגמרם את חוק לימודיהם והשפה העברית שגורה על בוריה בפיהם, הצטרפו לחוגנו כדי לשנן את ידיעותיהם שרכשו לחברינו שלא זכו ללמוד בבית־ספר עברי.

האולם הקטן אשר נשכר על ידינו הכיל רק שולחן ומספר ספסלים ארוכים, והסיסמה „דבר עברית" קישטה את ארבעת קירות החדר, שמחים היינו ב„פינה העברית".

עובדה תכנית מתאימה, שהכילה: קריאה מתוך ספרים, לימוד היסטוריה עברית, שיחות חפשיות בין החברים, ועל נושאים כתנועת העבודה בארץ, תנועת הפועלות, התנועה הקיבוצית, חיי הקיבוץ בארץ ועוד ועוד.

לאט לאט קרם גוף חברתי זה עור ועצמות ונוסף לו כוח, עד שנעשה להסתדרות נוער יפה על כל הגילויים הטבעיים: התפתחות חברתית, רוחנית ותרבותית וחדוות חיים. במסגרת זאת פעלנו משנת 5—1924 עד שנת 1930. בהתגבר התנועה החלוצית בערים ובעיירות אשר בשורתה הגיעה גם לעיירתנו, הפך הגרעין הזה אשר התחיל לפעול כ„פינה עברית" לסניף של „החלוץ הצעיר" הקשור למרכז התנועה. חברי ה„פינה העברית" ראו ב„החלוץ הצעיר" את המשך הקו

בעבודה ובהכשרה

הגננת שרה בלומס עם ילדי גן

"בדרך הגשמה. חלק מחברי הסניף יצא להכשרה, ובמרוצת הזמן עלו ארצה רבים מהם והם ממשיכים בחיי עבודה ויצירה. אחוז מסוים מהם נמצא בקיבוצים, ויתרם בערים, בעיקר בחיפה ובקריית־חיים.

מספר קטן מחברי הארגון נותקו ממשפחותיהם בימי שואת המלחמה והגיעו לרוסיה ואחדים מהם הגיעו ארצה בשנים שלאחרי המלחמה. רוב החברים ניספו בשואה, בהשמדת יהודי דמידובקה. אך נפשי עלי אשפכה עת אזכרה אותם הענפים הצעירים שנגדעו בלא עת ולא זכו לממש את שאיפותיהם בארץ משאת נפשם. זכרם הקדוש ישאר חרות על לוח לבנו לעד.

שרה שקולניק־ליטר

יער גרינר

מהלך שלושה קילומטרים מדמידובקה נמצאה אחוזה גדולה של גרינר. בעל האחוזה העסיק פועלים רבים ועל שמו נקרא היער השייך לאחוזה. גרינר ואשתו היו נוחים לבריות ונתנו לבני דמידובקה לטייל ביערם, והנוער היהודי בחר לו את היער לטיולים ולבילוי זמנו החפשי, בעיקר בשבתות ובמועדים. יער גרינר נעשה למקום קבוע לאספות ולפגישות ציבוריות ולפעולות אחרות של הנוער.

עצי היער היפה הזה קלטו הדי נאומים, ויכוחים, שיחות וחלומות של הנוער. בו נשמעו השירים הראשונים רוויי כמיהה לציון ולתחיה, שנעשו במרוצת הזמן לנחלת הרוב של בני הנוער בעיירה. שם נרקם "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר" וזרמי נוער אחרים. תכניות רבות בענינים חברתיים וציוניים נוצרו ביער זה ורבים הם הזכרונות ממנו לכל בני העיירה.

בשבתות המתה הדרך המוליכה ליער מאנשים וביחוד מבני נוער מכל הגילים. ביער הסתדרו קבוצות קבוצות על הדשא ובצל העצים התוכחו ושרו ודנו, וכשהרגישו ברעב היו סרים לבעלת האחוזה ומשיגים אוכל ושתיה במחיר פעוט וממשיכים בפעולות עד חשכה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה כשעבר גל הפרעות על יהודי אוקראינה, נפגעו גם יהודי דמידובקה וטעמו ממאורעות הדמים של הכנופיות השונות וחילות פטליורה, דניקין ואח'. אך כל זאת כאין וכאפס בהשוואה לשואה האיומה

בני העיירה ביער גרינר

נוער מבלה ביער

אספת נוער ביער

שירדה על קהילת דמידובקה עם פלישת הנאצים. פסקו הביקורים ביער גרינר וחלף אורח החיים הרגיל מכל השנים. רצה הגורל וביער גרינר נחפר בידי אכרי הסביבה — גרורי הנאצים — בור גדול וארוך בשביל יהודי דמידובקה.

ביום המר והנמהר הובלו יהודי הגיטו אל הבור שביער, שם נרצחו והושלכו לבור הזה מתים ופצועים יחד, זקן וטף. אף אלה שנמצאו אח"כ ביערות ובמקומות־סתר הומתו והובאו אל הבור הזה. מוסרים שהאדמה נשמה, ואלה שנק־ברו חיים ניסו לצאת אל אויר העולם, אך הרוצ־חים, ששמרו מרחוק על המקום, שמו קץ לחייהם והחזירום מתים לבור.

יער גרינר הרענן, האכסניה של הנוער, פינת חיים שוקקת, איכה הפכת לבית־עלמין לקהילה שלמה, קהילת דמידובקה האומללה!

אליהו קולטון

חוויות וזכרונות

כשהנך מעלה בזכרונך את אנשי העיירה שלך, שהושמדו בצורה כה אכזרית וטראגית, מתברר שאתם יחד ירדו תהומה גם קורותיה, אורותיה וצלליה. למעשה היתה דמידובקה עיירה ככל עיירות ווהלין ופוליסיה והרוצה לדעת ולהכיר את אנשיה וגבוריה ימצא אצל שלום־עליכם טפוסים חיוביים ושליליים הדומים לטיפוסי עיי־תנו.

שרפות רבות היו בעיירה, שתים מהן זכורות ביחוד. האחת אצל ישראל ליצמן שפרצה אור ליום ששי אחד בקיץ, כשכל העיירה קמה על רגליה וחשו להציל, והצילו. שריפה שניה היתה אצל ברלה „דער ווייסער" בשנת 1937. היא פרצה לפנות ערב, חיש מהר התפשטה ואחזה בכמה בתים סמוכים. כל העיירה היתה כמרקחה, זקן וטף חשו לכבוי והאש נעצרה. ולמחרת השריפה נבחרה ועדה מיוחדת לטיפול בנשרפים, אספו סכום כסף, הביאו עצים, שכרו פועלים והקימו

דליקה בעיירה

את הבתים השרופים. חברי הועדה היו: ברל קולטון, משה צאליס, הערש קופרשטיין ואברהם קופרשטין. בכלל היתה העיירה מלוכדת בעת צרה וידעה לתמוך בנופלים.

מהראוי להזכיר ימי גבורה והתגוננות בדמי־דובקה, איך קומץ בחורים בעלי מרץ וגאוה יהודית הגנו על העיירה. היה זה אחר חג הפסח, כשהאוקראינים צמאי דם בעברם בעיירה בדרכם להתיצב לצבא התקיפו יהודים, אז יצא קומץ בחורים וקבלו את פני האוקראינים במכות רצח כאלו עד שלא העיזו שוב לעבור את העיירה. זכור לי איך בהיותנו קטנים התעוררנו לעזרת העניים שנהגו ללון בבית־המדרש על הספסלים. אספנו נדבות מבית לבית ובכסף הזה

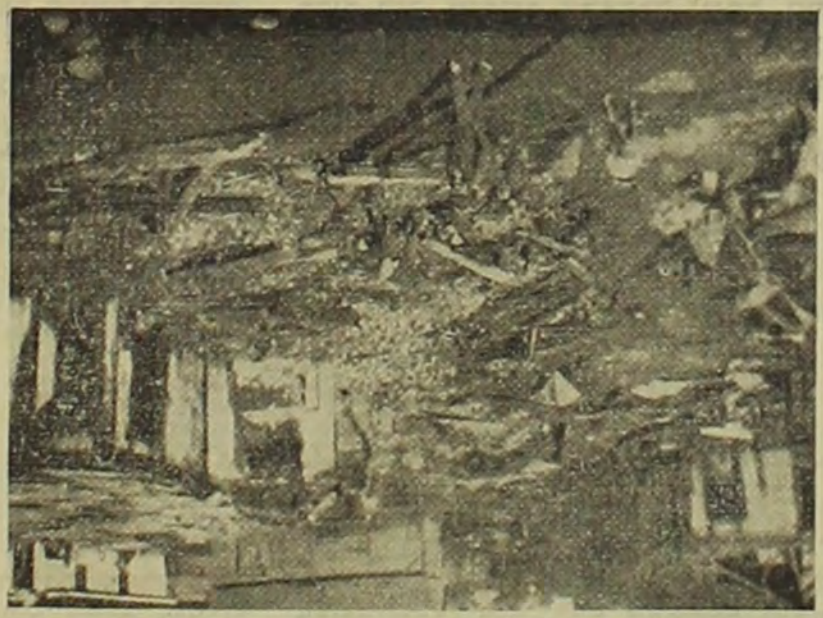

אחרי דליקה

קנינו להם מזרונים וגם הזמנו ארוחות אצל שמש בית־הכנסת וכל עני קבל ארוחה חמה בכבוד.

מתנועות הנוער יזכר כאן „החלוץ־הצעיר" שהיינו מחבריו הפעילים. את „החלוץ־הצעיר" יסדנו בל"ג בעומר בשנת 1929 ביער גרינר. היינו אז ילדים בגיל 16—15 וטרם ידענו מה זאת „תנועה" בכלל ותנועת „החלוץ־הצעיר" בפרט, הבינונו רק זה שאנו נכנסים לתנועה, שתחנך ותדריך אותנו לקראת העליה והחיים בארץ ישראל. דרכנו לא היתה סוגה בשושנים, אך התגברנו על כל הלבטים ולאט־לאט הסניף שלנו השתלט על כל הנוער, והיה למרכז החיים בעיירה. קיימנו שעורי־ערב לעברית, ערכנו הרצאות, ספגנו את רוחה של ארץ־ישראל העובדת וכן את תחייתנו הלאומית, ושירת ישראל בקעה מתוך הבית הקטן, בית שרול'כה, שבו היה הסניף של החלוץ־הצעיר. וקשה להסתגל למחשבה הנוגה ששירת חיים הזאת שותקה בידי זדים. רצה הגורל האכזרי שדוקא היער של גרינר, שספג לתוכו את שירת החיים הרעננים של הנוער, יספוג גם את יללתם ואת דמם של יהודי העיירה.

שלמה גרינברג

בית סבי

סבי אליעזר גוטמן פוקס נולד בשנת 1859 בכפר ריזנה ליד דמידובקה להוריו משה־יוסף וטובה פוקס. נשא לו לאשה בת דובנא ממשפחה מיוחסת, משכילה ושולטת במספר שפות (לפני 70 שנה היה בזה משום חידוש רב), שעזרה לו בעסקיו. הוא היה אחד מגדולי הסוחרים בתבואה בעיירה ועמד בקשרי מסחר עם כל בעלי האחוזות בסביבה. את בתו היחידה ג י ט ל (אמי) השיא ל ש ל מ ה צ ו ק ר מ ן (אבי) מאוליק.

סבי היה ירא־שמים, רך־לבב ונוח לבריות ושמו הטוב הלך לפניו בעיירה ובסביבה. הוא לא התערב בעניני קהל, אולם השפעה ניכרת היתה נודעת לדיבורו בקרב מתפללי בית־המדרש. היה חסיד אוליק ואיכסן בביתו את הרבי הזקן ר' שמאי־שלמה'לי ואת בנו ר' אלתר־איציק'ל וכן

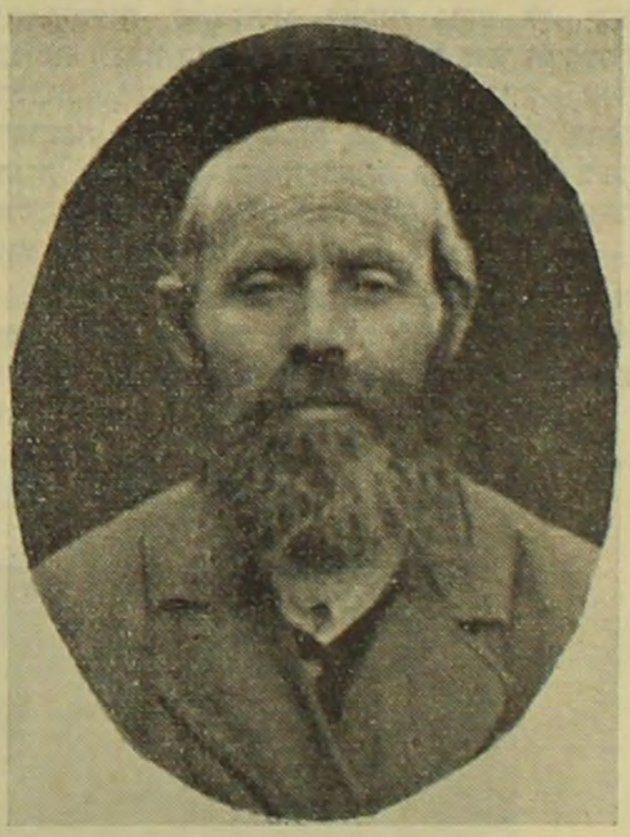

ר' אליעזר פוקס

הישישה טויבה פוקס, בת־98

את המגיד מטריסק ר' לייב'לי, את בנו ר' וולוולי ואת ר' משה'לי טברסקי בעת פקדם את עיירתנו.

בשנת 1929 חלתה סבתי חנה והורי נאלצו לעזוב את לובלין עיר מגוריהם ולהשתקע בדמי־דובקה. אחר פטירתה, למרות היותו בא בימים, לא משך סבי את ידו ממסחרו והוסיף לנהל את עסקיו, אם כי בקנה־מידה קטן יותר. עד היכן הגיעה מדת יראת השמים של סבי תעיד העובדה הבאה:

בשנת 1939, בפרוץ מלחמת העולם השניה, עזבתי את לובלין ועברתי עם משפחתי לגור בלנצק ואחותי עברה עם משפחתה מחלם לגור בבית הורינו בדמידובקה. בשנת 1941, בימי הכי־בוש הסובייטי, באתי עם משפחתי להתארח בבית הורי לחג השבועות. כעבור כמה ימים, בליל שבת, הוציאה ה־נ.ק.וו.ד. אותי ואת אחותי עם משפחותינו אל מחוץ לעיירה והגלתה אותנו לסיביר. בשעת חירום זו לא הרשה סבא להדליק את החשמל מפני קדושת השבת, ולאור הירח ארזנו את חפצינו. עדיין מרחפת לנגד עינינו דמותו של סבא בשבתו על מדרגות ביתו ובהת־בוננו בדומיה ובעינים נישאות למרום בהגלות ניניו ונכדיו לסיביר... אין זאת אלא שבבטחונן הגדול האמין, כדברי חכמינו, שכל מה שעושה הקב"ה לטובה עושה, ואמנם ע"י גלות זאת ניצלנו מהשמדה ודאית.

בגיל 83 נספה סבא יחד עם הורי באופן אכזרי מידי הרוצחים הנאציים.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

מ. צוקרמן

העיירה ואנשיה

בנסיבות עגומות הכרתי לראשונה את דמידובקה בשנת 1932. אבי המנוח, שביקר אז בבית חתנו אברהם פירר, נפטר פתאום ואני נקראתי לבוא לדמידובקה. העיירה לבשה קדרות ועטופי יגון השתתפו רבים בהלווית אבי. אחרי חדשים מספר, כשבאתי לבקר אצל גיסי ואחותי, היתה לי האפשרות להכיר את העיירה ואנשיה הכרה קרובה יותר.

עיירה קטנה בת 200 משפחות, מוקפת שדות מוריקים וגני פרי פורחים, לחוצה בין שתי קהילות גדולות רובנה מזה ודובנא מזה. פרנסת תושביה בעיקר על המסחר בתבואות, על סחר העצים ועל מלאכה זעירה.

קסמה של העיירה היה בעיקר אנשיה החביבים ומסבירי הפנים. חיי הנוער הדמידובקאי, למרות היותו טרוד בעבודתו היום־יומית, היו תוססים ומעורים בכל בעיות הזמן — יהודית כללית, לאומית או תרבותית. רעיון העליה לארץ־ישראל, שלא סר מלבם וממוחם של הנוער הזה, היה גולת הכותרת של שאיפתם וכיסופי נפשם. גאות אנשי דמידובקה היתה על המספר הגדול של החלוצים שהספיקו לעלות ארצה בכל הדרכים, ורק חבל שחוקי העליה הקשים מנעו מרבים להגשים את שאיפתם ואחרו את המועד.

בביקור אחר שלי בעיירה מצאתי שנים מצעירי המקום, בתיה פוקס ואליהו קולטון, שבאו מהארץ לביקור בבית הוריהם. נוגעת עד הלב היתה שמחת כולם. העיירה ואנשיה לבשו חג והעיר דמידובקה צהלה ושמחה. והם ידעו לשמוח, שמחתו של הפרט היתה שמחת הכלל.

זכורני, לפני עליתי ארצה באתי להיפרד ממשפחתי בדמידובקה (גם אמי נמצאה אז בדמידובקה). בצאתי את העיירה בעגלה לתחנת הרכבת הקרובה עם אחד מבני דמידובקה, יוקל גלפרסון שנסע ארצה באותו זמן, ליוו אותנו הרחק מגבולות העיר מחצית אנשי העיירה, אנשים, נשים וטף. זאת היתה תמונה בלתי נשכחת ומזעזעת, כך בודאי ליוו פעם אבותינו את עולי הרגל לארץ הקדושה.

כזאת היתה דמידובקה ואנשיה, כפי שאני הכרתים וראיתים. גורל משפחתי, שתי אחיותי הניה גרובמן ומרים פירר ומשפחותיהם, היה כגורל כל אנשי העיירה. מהידיעות המעטות והמקוטעות שהצלחתי לאסוף נודע לי, שעם כניסת הצבא האדום לווהלין עבר גיסי ומשפחתו ללבוב ושם נרצחו שתי ילדותיהן צילה ושושנה שהיו מפורסמות ביופין המעודן. אחותי הניה שנשארה בדמידובקה, ברחה עם בעלה משה מהגיטו ליערות בסביבה, אך נתפסו והוחזרו ע"י האוקראינים לזרועות המות.

השורות המעטות האלו הן דמעה נוטפת דם מלב דואב על קברם הבלתי נודע של קהילות ישראל ואנשים קרובים ויקרים שהיו, נגדעו ואינם.

א. איינשטיין

קבוצת רוכבי־אופניים

ע י י ר ת י

(צרור זכרונות)

דמידובקה עיירת מולדתי, בה נולדתי ובה ביליתי את שנות ילדותי עד גיל 13. אחרי זה הייתי סר לבקר בעיירה מזמן לזמן ורבות הן החוויות שלי מימי נעורי בעיירה.

בימים ההם, בראשית מאה זו, היה בה ישוב יהודי קטן מאד שלא היו בו לא עשירים מופלגים ואף לא קבצנים גדולים, אך זכור שלא נמצאו בה מחוסרי פרנסה. ההורים מכל המעמדות דאגו בראש ובראשונה, כמנהג היהודים, לחינוך בניהם. והחינוך בימים ההם נשא אופי דתי גרידא ורק הורים יוצאים מהכלל דאגו לחינוך כללי. נוסף ל„מלמדים" המקומיים: פישל, יששכר בעריל והדוד הזקן איציק'ל, הוזמנו במיוחד גם מלמדים מחוץ לעיירה. רושם השורות האלה שמע לקח מפי ה„פאטשאיעווער רבי", אחד המלמדים שהוזמנו מן „החוץ" ששמו יצא לתהילה בעיירתנו. היה זה יהודי בעל גוף חסון שלא התנזר מכוס יי"ש חריף („אַ נייניציגער") לא רק ביומי דפגרא בלבד, אלא אף בימות החול. הוא היה נוח לכעוס ואם עוררת את חמתו לא היה קל להחלץ מתוך זרועותיו ובודאי שלא היה תענוג מיוחד לספוג מכות „טריות" מידיו. מה רב היה הרוגז על הרבי כשבעמקי נשמתך הרגשת שהנך „חף מפשע". מחוץ ל„מלמדים" פעלו בימים ההם בעיירה גם מורים עבריים, ביניהם יליד העיירה, הוא נוניקל בן הרב, שהיה מחנך כשרוני ושעלה בידו לכבוש את לבות חניכיו ואף להטביע את חותמו על התפתחותם. בשנים האחרונות לפני המלחמה נתפרסם בתור „יודישיסט" נלהב ועבר לשמש מורה בבית־ספר „צ.י.ש.א." בביאליסטוק.

החיים התרבותיים של העיירה התרכזו בעיקר בבית־הכנסת ובבתי המדרשות. בעיירה לא חסרו אז „בעלי־תפילה" טובים, כגון: פייביש לישנער, נחמן זינגר, משה צאלעס, הערש „דעם גלעזער'ס" ועוד. זכורני מעשה שהיה, עת הביא אחד מבעלי־בתים את הפטיפון הראשון לעיירה והתקליטים שהושמעו אז היו של החזן המפורסם ר' יוסילה רוזנבלט. ר' פייביש לישנר אחז באזנו הימנית (כשם שהיה נוהג בשעה שעבר לפני התיבה), האזין בקשב רב לצלילים הנפלטים „מהארגז" ובגמר התקליט העיר בכובד ראש: „ער דאַוועט אויך ניש'קשה" (גם הוא מתפלל לא רע). לא פעם עוד עולה באזני קולו הרך ומלא התחנונים של רב יענק'ל, עת נהג בלילות שבת ב„חצות" — אף בקור הגדול ביותר — לצעוד מבית לבית לעורר לאמירת תהילים את המתענגים בשינה, וכך היה מכריז בקול: „שטעהט אויף יידעלעך, שטעהט אויף לעבודת הבורא" (קומו, יהודים, עורו לעבודת הבורא).

נזכר אני במעשה, כיצד הצליחו לחסל את הגניבות שפשטו בעיירה באותו זמן. במשך

חניכי המורה מ. רכמן (לומדי־עברית)

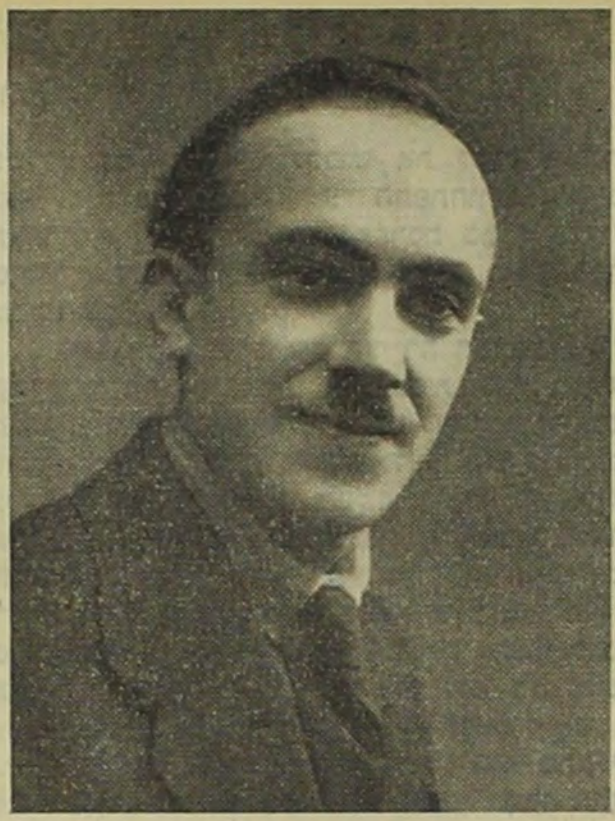

ניני בן הרב הלפרסון

תקופה קצרה קרו מקרי גניבה אחדים בזה אחר זה. הדבר עורר את הצעירים למעשים נמרצים במטרה לגלות את מקום הרע ולשרשו. בליל שבת אחד שמו מארב ואכן נתפש הגנב. הובילוהו לרפת של שלומ'קה (לא רחוק מבית־המדרש), כיסוהו ב„עור טרי" וכל ההולך לבית המדרש נכנס לרפת ל„כבדו" במכות. מה היה בסופו של הנתפש בקלקלתו איני יודע, אולם ידוע היה שמאז פסקו הגניבות בעיירה.

פני העיירה היו משתנים מביקור אחד למשנהו. השינויים שחלו התבלטו עם הגיעך למבואות העיירה. — משני עברי הדרך הראשים נשתלו עצים שהיו לשדרה נאה ומרהיבה עין. העיירה הלכה ולבשה צורה מודרנית, הן בבניניה החדשים בעלי שתי הקומות שהוקמו לאחרונה והן בגינות שסודרו מסביב לכל בית, ובעיקר הודות לשרותים הציבוריים, ביניהם הדואר, הטלפון ועוד. גם בקרב תושבי העיירה הורגש שינוי במהלך החיים שהתבטא בשאיפה לשיפורים ורצון בשיכלולים. קם דור של נוער תוסס, ילדים ובני נוער מבוגרים דוברי עברית, הסתדרות ציונית, תנועת ה„חלוץ" וכולם פעלו במסירות למען הקרנות הלאומיות, אך העיקר שאלה לא רק „דברו" על ציונות, אלא הגשימו את דעותיהם הלכה למעשה, ועשרות בחורים ובחורות עלו ארצה וניצלו ע"י כך מהשואה האיומה שניתכה על ראש העיירה.

היה היתה פעם עיירה מרנינה לבבות, ישוב יהודי שהיכה שרשים עמוקים והשתלבו בו ערכי היהדות בערכי התרבות האירופית. פעם בו בישוב זה לב יהודי חם ובשובך הביתה היתה מקדמת פניך ומלווה אותך על כל צעד ושעל הרגשת חיבה ואהבה אין קץ. ומה יכאב הלב על שלפתע, במחי אחד, מחקה אותה היד הרצחנית והאכזרית מעל פני האדמה, ושירת חייהם באמצע נפסקה ונדמה. נספו הנפשות האהובות והיקרות. אבות על בנים, אחים ואחיות, קרובים ומכרים. תהיינה שורות קצרות אלה ביטוי לרגשותינו המלווים את זכר הנעדרים היקרים.

מאיר צוקרמן

בנשף פרידה לעלית חלוצים ארצה

תחת שלטון הסובייטים

(1941—1939)

כדי לסקור את המצב בדמידובקה בשנות 1941—1939 בהיותה תחת שלטון הכיבוש הסובייטי, יש לתת את הדעת על התקופה שקדמה לשם הבהרת המצב והאוירה ששררו בדמידובקה לפני כניסת הרוסים. עליית קרנו של הנאציזם והתפשטותו באירופה שקדמו לכיבוש הצבאי, העלו את האנטישימיות לשיא פריחתה גם בפולניה ודמידובקה, כשאר העיירות שבאוקראינה המערבית, הוצפה שנאה והרס ליהודים מצד הגויים היושבים בה תחת שלטון הפולנים. האוקראינים, הזכורים באכזריותם ליהודים עוד מימי „ההיידמקים", כאילו חיכו להזדמנות בה תותר הרצועה ויוכלו לעשות שפטים ביהודים וליהנות מרכושם. הם ראו בהיטלר את „גואלם" מידי משעבדיהם הפולנים ואת „משחררם" מהניצול הכלכלי של היהודים. בכפרים שמסביב לדמידובקה ובתוכה גופא נפתחו חנויות של גויים שדחו את רגלי היהודים והרסו את מעמדם. כרוזים, כגון: „אל תקנה מיהודים", „היהודי מוצץ את דמך" וכיו"ב הלהיבו את ההמונים וליבו את אש השנאה מצד האכרים נגד היהודים. בינתיים כבש היטלר את אוסטריה ואחריה את צ'כיה והסכנה התקרבה אל גבולות פולניה. אימה ופחד קננו בלב היהודים, אולם רק מועטים מבני דמידובקה העזו להעלות על דעתם את השאלה: מה יהיה כשתפרוץ מלחמה והגרמנים יכבשו את אוקראינה? ההתלבטויות והדאגה לקיום העלוב, ההתרוצצויות מיאריד ליאריד, ההליכה בכפרים, הישיבה בחנויות והטרדות במלאכות וכד' השכיחו מלבם של אנשי דמידובקה את האסון הצפוי להם ועל כן בא האחד בספטמבר 1939 ופלישת גייסות היטלר לפולניה ירדה כחתף, וגברו המבוכה והבהלה, החרדה והפחד לקראת הבאות.

ההפצצה הראשונה מה„יונקרס" הגרמניים בה נתכבדה דמידובקה וזרם הפליטים שנהרו דרכה יומם ולילה, העמידו את יהודי המקום על המצב המסוכן ופתח־הצלה יחיד ראו ברוסים שיגיעו וישימו קץ למלחמה. ב־17 בספטמבר 1939 עבר הצבא האדום את גבול מערב־אוקראינה ובאותו היום הופיעו הרוסים בדמידובקה. קבלת הפנים של המצילים והמשחררים היתה סוערת וחגיגית מלווה הכרזות וקריאות שמחה: „יחי הצבא האדום", „יחי סטאלין"!... ידעו אנשי דמידובקה ששינויים גדולים בחיים עומדים להתרחש. העניים ואנשי „הפרולטריון" צהלו ושמחו ביותר, ואילו העשירים הרהרו וחשבו מה צפוי לרכושם תחת שלטון הבולשביקים. הצבא האדום הגיע עד לגדות „הבוג" והלה נקבע לגבול בין פולניה הכבושה בידי הגרמנים ובין אוקראינה המערבית, שסופחה אחר־כך באופן רשמי על ידי משאל־עם לרפובליקה הסובייטית האוקראינית. בדמידובקה, שנשארה אחרי בריחת השלטונות הפולניים בלי שלטון והגה, קם ועד אזרחי מקומי מורכב מיהודים ואוקראינים, שדאג לאספקת עצים להסקה בשביל האוכלוסיה, לחלוקת קמח מהרזרבות שבטחנות, לעזרה סוציאלית וכו'... רק אחרי ביעור אחרונות הכנופיות הפולניות, ששוטטו ביערות, התחילו להגיע מאות פקידים ועובדי מפלגה מרוסיה, שהקימו את מנגנון השלטון המקומי על כל משרדיו ומוסדותיו, הצוו הראשון, שפגע במישרין בסוחרי דמידובקה, היה „לפתוח את כל החנויות ולמכור את הסחורה לפי מחירים טרום־מלחמתיים במטבע הפולני וכל המעלים סחורה או מפקיע את השער צפוי לעונש חמור". המגמה היתה ברורה—חיסול המסחר החפשי, ונפקחו עיניהם של סוחרי ומתווכי דמידובקה לראות שנסתתמו מקורות ההכנסה של מאות יהודים ומה יהיה מצבם להבא מי ישורנו?

כאש אוכלת קש נאכלו הסחורות בחנויות ותוך ימים מועטים נשארו החנויות ריקות וננעלו על בריחים לעולם. קנו ורכשו סחורות „כל מאן דבעי" לצורך ושלא לצורך — רוסים, אוקראינים ויהודים. אצל בעלי החנויות הצטברו „זלוטים" פולניים. ורק 300 זלוט לנפש הוחלפו אחר כך לפי השער של זלוט אחד לרובל אחד ויתרם נשארו אצל הסוחרים לזכר עולם.

בינתים הוקם הסובייט העירוני שבראשו הועמד ירחמיאל בן דובריש, שהוכר כבן פרולטריון מובהק. לפי הוראות המפלגה הקומוניסטית המרכזית, שנגשה במרץ להפעיל את השיטה הסובייטית בכל שטחי החיים, החלה המועצה להחרים בתים בשביל המשרדים והמוסדות הנחוצים לביסוס השלטון הסובייטי במקום ולמשפחות בעלי־הבתים השאירו חדר או שניים. באופן כזה הוחרמו מרבית הבתים של סוחרי דמידובקה העשירים, כגון: בית פיני אברהם, הבית החדש של צוניה אינברג בן הקומותיים, בית הניה קופרשטיין, בית שמעון ברו ויוסף ברו, הבית הגדול של הדוניוקים ועוד עשרות בתים. בחלק הקדמי של בית הקולטונים נפתחה הצרכניה היחידה בעיירה „קואופרטיב", שעתידה היתה לספק את המצרכים בשביל תושבי דמידובקה. כתוצאה ממדיניות חיסול מעמד הרכושנים והמעבידים הולאמו בדמידובקה ארבע טחנות־הקמח וכל בתי־הבד ונמסרו לידי הפועלים ובעלי הטחנות, ובעליהם אף לא הורשו לעבוד בהם כפועלים, פרט לבני משה גרינברג שזכות

מיוחדת עמדה להם שקבלום בתור פועלים באחת מהטחנות. חלק מיהודי המקום, שהוכרו כבני המעמד הבינוני או שידועים היו כקבצנים, נתקבלו לעבודה במשרדים ובמנגנון המסועף של השלטון הסובייטי כמחסנאים, לבלרים, זבנים, פקידים ומנהלי חשבונות. שאר היהודים ישבו בבתיהם, אכלו מחסכונותיהם מהזמנים הטובים וחיכו לזמן בו יהיו כשרים לקבל עבודה. אולם ראוי לציין, כי גם לא כל העניים באו על תיקונם.

גם בשטח המשקי והחקלאי החלו הסובייטים להגשים את מדיניותם. עשרות פעילים ועובדי מפלגה נשלחו לכפרים לארגן קולחוזים, ועל „הקולקים" והאכרים שהתנגדו לקולקטיביזציה הוטלו מסים כבדים ב„נאטורה". מובן שהמדיניות הנועזת הזאת הוסיפה שמן למדורה. — „היהודים והקומוניסטים אשמים בדבר", טענו האכרים ואיבתם גברה שבעתיים וחיכו להזדמנות לנקום גם ביהודים וגם בסובייטים.

אחרי שהשלטון החדש התבסס, הגיעה תקופה שכנוה בשם „פספורטיזציה". — כל תושב דמידובקה רשאי היה לקבל פספורט סובייטי המקנה לו זכויות וחובות אזרח שוות כלפי המדינה הסובייטית הגדולה. אולם לא כולם נמצאו ראויים וכשרים לקבל פספורט כזה וגם בין המקבלים היו סוגים שונים: סוחרים עשירים, בורגנים ואלמנטים חשודים קבלו פספורט עם סעיף 58 שהגביל את זכויותיהם. אנשים בעלי פספורטים כאלה לא נתקבלו לעבודה. אסור היה להם לגור בעיר מחוזית וכו'... כדי להיווכח בנאמנותם ורצונם בשלטון הסובייטי של יהודים פליטים ממרכז ומערב פולניה השתמשו הרוסים בערמה. הפליטים שבקשו לקבל פספורטים סובייטיים והביעו את נכונותם לחזור לערי מגוריהם תחת שלטון הכיבוש הגרמני, אורגנו לקבוצות לשם העברה כביכול לעבר הגרמני, אולם במקום מערבה הובלו הללו על מיטלטליהם ומשפחותיהם צפונה, לעומקה של רוסיה, מקום שם חדלו לסכן את מעמדו של המשטר.

אם ביחס לדור המבוגר בעל הדעות „הזעיר־בורגניות" הקדומות הביעו הרוסים את חשדנותם ולא התחשבו כלל בבעית היהודים המיוחדת בהסבם להם סבל וצרות, הרי לגבי הנוער והדור הצעיר שבדמידובקה, שעליהם היה בדעתם להשעין את עתיד משטרם, נפתחה תחת שלטון הסובייטים פרספקטיבה של התפתחות והישגים גדולים בשטח של רכישת מדע והשכלה. צעדם הראשון לרכישת הנוער ולחנוכו ברוחם שלהם היה מתן אפשרות לבוגרי ביה"ס העממי בדמידובקה להמשיך בלימודים בבתי־ספר תיכוניים ומקצועיים. ביה"ס היסודי בדמידובקה הורחב בקנה־מדה גדול, נפתחו בו כתות גבוהות והובאו מורים ומחנכים סובייטיים. עשרות בני הנוער נשלחו להשתלם על חשבון המדינה בבתי־ספר מקצועיים. בפעם הראשונה בתולדות דמידובקה נפתח גן־ילדים במקום ונבנה מועדון עצום ששמש גם בית־קולנוע בעיירה. מרצים ואנשי מדע הרבו בפעולות הסברה ותעמולה, אורגנו חוגים שונים של נוער, נשפים ושעשועים. כדאי לציין, שביחס לנוער לא הבדילו הרוסים בין בני עשירים ובין בני עניים בהאמינם בחינוכם הפוליטי וביכולתם לנצל את כשרונותיו ומרצו של הנוער.

אם כי רוב הנוער היהודי בדמידובקה היה ספוג רוח יהודית ומסורת יהודית, כן היה חדור רעיונות של ציונות וחלוציות, הרי בתקופת השנתיים של השלטון הסובייטי, תחת השפעתן וחינוכן, התרושש לגמרי מבחינה זאת. הרעיונות והאידיאלים, שטפחו על הפנים במציאות החדשה ההולכת ומתגשמת לעיניהם, תפסו את מקומם בלב הנוער. רק יחידי סגולה, שהעמיקו חשוב והספיקו להכיר את בעיותיו המיוחדות של העם היהודי ואת מקומו בין עמי העולם מבחינת מבנהו הסוציאלי והחברתי, נוכחו לדעת שגם המשטר הסובייטי אין בו כדי לפתור את שאלת היהודים. השנאה ליהודים תחת השלטון הסובייטי לא קיבלה עדיין מכה נצחת, אלא הופיעה בצורות חדשות וביתר עוז. המבנה הכלכלי והחברתי של היהודים לא הבריא ולא השתנה לטובה. במקום יהודים סוחרים, רוכלים, ספסרים ובעלי פרנסות־אוויר הופיעו יהודים פקידים, לבלרים, מחסנאים ומנהלי חשבונות. היהודי נשאר בעיני הגוי „הפרזיט" החי על דמו וחלבו.

מכאן ברור, מה היה תפקידם של אוקראינים אלה אחרי נסיגת הרוסים. הם היו השוחטים והרוצחים העיקריים של בני דמידובקה. כבר ב־28 ביוני 1941, בעוד הרוסים נמצאים בעיירה, בזו ושדדו האוקראינים רכוש יהודי, ירו על הסובייטים הנסוגים בגב והכינו קבלת פנים מפוארת לגרמנים המתקדמים.*

שתי שנות שלטונם של הסובייטים בדמידובקה האריכו את חייהם של הקדושים לשנתיים, נתנו הזדמנות למאות להמלט ולהנצל, אולם לגורלנו המר נצלוה רק יחידים, שהצטרפו לבני דמידובקה יושבי הארץ מזה שנים רבות.

מאיר שילדר

---

* אולם אין להסיק כלל שהסובייטיזציה שהיהודים לקחו חלק בה היא היא שהיתה בעוכריהם של היהודים ואלמלא היא היו הרוצחים הגויים נוהגים אחרת.

הצדקנית

קובץ זה דמידובקה, המכיל רשימות וסקירות פוליטיות, חברתיות וכלכליות וגם תוארו כל מיני עסקנים ציבוריים וציוניים, לא יהיה שלם אם לא יזכר טפוס מיוחד במינו והיא האשה „פינה'לה" מדמידובקה.

בין כל עסקני העיירה הצטיינה פינה'לה כעסקנית בצרכי ציבור באמונה.

כנהוג בעיירות הקטנות בגולה לא היו בה שום מוסדות ממשלתיים עירוניים או ציבוריים שידאגו לעניי, ליתום ולאלמנה. במקום מוסדות היו עסקנים יחידים שהיו „משוגעים לדבר אחד", שעשו את העזרה לנצרך יעודם בחיים.

הם נגשו לעבודה זאת ביושר ובתמימות לבבית שלא על מנת לקבל פרס ולא־כל־שכן בלי הנאה עצמית כלשהי.

הצדקנית פינה'לה

פינה'לה היתה שייכת לאותו סוג העסקנים בעיירה דמידובקה. היא היתה „משרד־הסעד" בעיירה, היא השגיחה שלנצרכים לא יחסר לחם ואף לא חלות טריות לשבת. בכל יום ששי עם קריאת הגבר היא כבר צעדה עם שקה על שכמה, עברה מבית לבית כדי לאסוף חלות טריות שרק עכשיו נאפו (כמנהג העיירות בגולה) ובעצמה הביאה את הלחם והחלות למשפחות הזקוקות. מעולם לא בקשה עזרה ממישהו וכן לא הטריחה שוב איש שיהיה שליח לדבר מצוה, אלא בעצמה טרחה וטיפלה בדבר מתוך אהבה ומסירות.

היא היתה נמוכת קומה וכשצעדה עם השק על שכמה היה השק בולט יותר מגופה.

חוץ למגבית „ערב־שבת" לא היתה נחה גם במשך כל השבוע. ב„מטפחת האדומה" שלה היתה אוספת נדבות ותרומות וחילקה את הכסף „לנצרכים שלה", לאחד לרפואות, לשני לעצי הסקה וכו' וכו', ואם היה חולה גלמוד בעיירה ללא קרובים ומכירים היתה פינה'לה לנה שם ומשרתת אותו וסועדתו בחליו.

פינה'לה היתה יודעת כל כלה עניה או יתומה גלמודה ועינה היתה פקוחה על כל אלה להגיש להן את העזרה הדרושה בזמן. היא לא נחה ולא שקטה עד שלא סידרה את הנדוניה או צרכי־הבית לזוג הצעיר.

כל ימי חייה היתה פינה'לה נושאת בעול באהבה ובמסירת נפש. יהיה מה שיהיה יחסנו לעסקנות מסוג זה, לבנו מלא הוקרה והערצה לאשה הזאת שהיתה סמל אהבת ישראל ואדם.

תהיינה השורות המעטות האלו ציון לנשמתה

מ. צ—ן

עיירת־מולדתי

רבות תשתוחח עלי נפשי ורוחי בזכרי את עיירתי דמידובקה החרבה, את ימי הילדות, תקופת הלימודים בחדר ובבית־הספר העברי, הטיולים אל היער הסמוך, הכיסופים לציון, „השומר־הצעיר" בצד „החלוץ" ואיחודם לאגודה אחת „החלוץ הצעיר" ועוד ועוד. לא ימחקו מן הלב זכרונות הימים ההם, עת פעלנו למען ארץ־ישראל ושאפנו לחיים חפשיים במולדת הנכספת. אזכור את החברים, המורים, העסקנים והציונים וכל בני העיירה. לעיני עיירת־מולדתי דמידובקה הציונית, מולדתי הגלותית.

היתה זו עיירה יהודית טיפוסית שחיו בה בעיקר אנשי „עמך". לא מעטים הם המקרים והתופעות בעיירה שמן הראוי לייחד עליהם את הדיבור. אתעכב כאן על כמה מהם:

הרצח. בימי השלטון האוקראיני (1919—1920, לערך), הסתובבו כנופיות שודדים בדרכים ובכפרים בסביבת דמידובקה. יום אחד בא אכר אוקראיני למוטיה באבר והציע לו לקנות ממנו תוצרת חקלאית בכפרו. באבר יצא עם גיסו יחזקאל בלוית האכר ולקח אתו צרור כסף לסידור הקניה, מבלי שחשד בכוונת הרמיה של האכר. בדרך עצרו שודדים את באבר וגיסו, שדדו את כספם ורצחום נפש. המקרה הטיל פחד וסערה בעיירה לימים רבים.

השבת השחורה. עם צאת הבולשביקים מדמידובקה (לערך 1920) נכנסה פלוגה פולנית

בני הנוער הפעילים של העיירה

„האלרצ׳יקים״ (מחיילותיו של הגנרל האלאר). הלכו הגויים המקומיים: פאקאס וקיובסקי והלשינו לפני הפולנים כי היהודים פגשו את הבולשביקים בלחם ומלח וסייעו להם. הפולנים הצוררים פקדו בשבת שעל כל היהודים — הגברים להתייצב לפניהם והעמידום מול מכונת יריה ודרשו למסור להם את ה„בוגד״ שקידם את הבולשביקים בלחם ומלח. היהודים היו נתונים בצרה ופנו אל אהרון טננבוים, העסקן המושבע של העיירה, וביקשוהו להסביר לפולנים שהם רחוקים מהבולשביקים. ראו הפולנים שאין מגלה להם את מבוקשם ושמו עין באהרן טננבוים, שהרבו לפנות אליו, הוציאוהו אל טחנת פייביש לישנר והשליכוהו מהגשר אל הנהר, ולא נתנו לאיש להצילו, יום זה נשאר בזכרון אנשי העיירה כ„שבת השחורה״.

היחסנות. מידה גלותית זו שהשתרשה בין היהודים בעיירות, בעיקר, היתה מורגשת גם בדמידובקה, היא התבלטה בשידוכים, בחברות ובכמה שטחי חיים אחרים. זכורני כשהתחברתי לישראל פרסמן, בן סנדלר, שלא ידע עברית אך נמשך אחרי ודאגתי להכניסו ל„השומר הצעיר״ וגם לימדתיו עברית, הביטו עלי מצדדים שונים בעין רעה, ואף נמצאו חברים בתנועת הנוער, שמוכנים היה לבטלני בגלל קשרי עם הנער הפשוט. אך במרוצת הזמן הלכה ונחלשה היחסנות, בגלל טרדות הזמן, מאורעותיו או בגלל הרוח הציונית שכבשה את לב הכל.

אהרן ווינשטין

פרקי עבר

זוכרת אני את עיירתי דמידובקה מהשנים הראשונות שלאחר המלחמה העולמית הראשונה. הארץ שקעה במלחמת אזרחים איומה. כנופיות פורעים שוטו בסביבה, הרגו ורצחו באין מפריע. השלטון עבר מיד ליד. לסבל ולענויים לא היה גבול.

ערב שבת. ביתנו הדל והצנוע — ששימש גם

קבוצת חברות

בית־מלאכה וגם חדרי מגורים — נוקה וטוהר. העבודה נפסקה, מכשירי העבודה סולקו הצדה, על השולחן פרשו מפה לבנה והתכוננו לקבלת השבת. אבא חזר מבית הכנסת, ישבנו מסביב לשולחן לסעודת השבת, שכל השבוע ציפינו לה בכליון עינים והרגשת אושר ומנוחת שבת הורגשה במשפחה העמלה. בגמר הסעודה קראה אחותי פסיה מספר „קידוש השם" ובדמיה הק־ שבנו לקריאתה על הצרות והענויים שהתרגשו ובאו על יהודי ספרד.

נכנס שכננו והודיע לנו שגדוד רוסים נכנס לעיר. הגפנו חיש את החלונות, סגרנו את הדלתות ורצינו לחזור לשולחן, והנה דפיקות חזקות בדלת ודרישה תקיפה, כי אבא ילך להראות לגדוד את הדרך לכפר הקרוב, ואבא הלך... נשארנו בבית עצובים ומלאי חרדה לגורלו של אבינו היקר שהלך בדרך אשר מעטים חזרו בשלום ממנה. בדאגה רבה ישבנו כל הלילה ולפנות בוקר חזר אבא מוכה ופצוע, נרעש ונפחד וסיפר איך הרוסים התעללו בו בשעה שהוא הוביל אותם בהתאמצות כל החושים בדרך הנכונה. כלנו שמחנו על הישועה שבאה לאבינו בהנצלו מסכנה. מרוב התרגשות אמא חיבקה את הילדים, נשקה אותם ובקול חנוק מדמעות הודתה על הפדות שבאה לאבינו.

כשנפרדתי ממשפחתי ומעיירתי, ראש תקותי היתה להוציאם מבית העוני שבעיירה הגלותית הקטנה ולהעלותם ארצה. אך לא זכיתי ולא זכו אף הם ונשמדו כולם בידים הטמאות של הרוצחים הנאצים.

קרית חיים בלומה מנצים

השואה

מִי יוֹכַל...

לזכר שלמה וגיטל צוקרמן

הֶעָבִים הַקּוֹדְרִים, מִפְּנֵיהֶם מִי נִסְתָּר,
רוּחוֹת וְסַעֲרָה מְבַשְּׂרִים, —
וּמִי יְשָׂלֵו הָהּ! אִם כָּל הַיְקָר
נִרְקָב לְלֹא־עֵת בַּקְּבָרִים.

לְסוֹבֵב מִי יוֹכַל בְּשָׂקִים, בָּרְחוֹבוֹת,
בֵּין עִיֵי חֳרָבוֹת וּמוֹקֵשׁ,
רַק שְׁלָדֵי הַבָּתִּים הַשְּׂרוּפִים לִרְאוֹת
וְשָׂלַף אַף תִּלְאָה לְבַקֵּשׁ.

בְּגַנָּה שֶׁל קִרְיָה לְסַיֵּל מִי יוֹכַל,
הִתְבַּשֵּׂם מִנִּיחוֹם פְּרָחָיו, —
עֵת תַּחַת רַגְלָיו נָחֳרַשׁ וְחָלַל
בֵּית־עֶלְמִין יְהוּדִי עַל שׁוֹכְנָיו.

עֲיָרָה אֲמוּלָה, אֲמָלָה לִבָּתִי,
יוֹם אֶחָד נִתְיַתְּמָנוּ גַּם יַחַד, —
אֲנִי מַהוֹרַי, שְׁאֵרִי, נִשְׁמָתִי,
קוֹל דָּמָם צוֹעֲקִים מִבּוֹר־פַּחַת.

וְאַתְּ מִבָּתֵּי־חוֹמוֹתַיִךְ, שְׁעָרַיִךְ,
בָּתַּי־אַלְפָּנָא, תַּרְבּוּת וּנְכוֹת, —
נָאֱבַל וְנִבְכֶּה עַל חֻלְיֵי־חֻלְיֵךְ,
תָּסוּף הַשִּׂמְחָה בְּמְעוֹנֵנוּ, תִּשְׁבּוֹת.

גָּדוֹל הַנֶּאֱב וְצוֹרֵב הֶחָרוֹן,
חֻרְפָּתִי אָן אָבִיא. אֵיךְ אֶשָּׂא?
מְקֻהֶלָה קְדוֹשָׁה לֹא נִשְׁאַר זִכָּרוֹן,
קוֹל זַעֲקָתִי מִי יִשְׁמָע?!..

מאיר בן־ישי (גרישנפן)

עברית: ח. ב. אילון

עדויות על ההשמדה

(מפי ניצולי דמידובקה)

א

מיד לאחר כיבוש דמידובקה ע"י הצבא האדום ב־17 בספטמבר 1939 התארגן ועד־מקומי מבין אנשי העיירה שחבריו היו: אברהם בנו של חיים השמש, משה פרסמן, קלמן ראובן לובשיס, ירח־מיאל מאירזון ויעקב פינקלשטיין. הם הציבו להם למטרה להפוך את מעמד הסוחרים לאנשי עמל.—

בכח צווים מיוחדים שהוציאו על דעת עצמם, בלי לקבל על־כך הוראה מגבוה, אילצו את החנ־ונים למכור את כל סחורתם לכל דורש כמעט ללא מחיר. נישלו את בעלי־הבתים מדירותיהם כדי לפנות מקום לאיכסון המוסדות העירוניים ואנשי השלטון שחיכו לבואם, כי את דמידובקה קבעו למקום מחוזי. בעצם ימי גשם וקור של סתיו הוצאו הבעלים בכח מבתיהם אל הרחוב. כתוצאה מערעור שהעבירו לדובנה נגד פעולה שרירותית זאת הופיעו נציגי הממשלה, וביניהם מזכיר המפלגה המחוזית, חקרו את המסיבות ואת המנושלים והחזירום לבתיהם, פרט לשלמה גרינברג, שרק לאחר השתדלויות ובקשות רבות הוחזר לו חצי מדירתו. אולם אנשי הועד הוסיפו להתנכל לשלמה גרינברג ואילצוהו למכור את שארית סחורתו במחיר הרשמי. פעם נדרש ע"י פרסמן ולובשיס למכור לכל אחד זוג מגפיים מחוץ למכסה שנקבעה לכל אחד, וכאשר נתקלו בסירוב מצדו חרה להם הדבר והם כיוונו נגדו את חתירתם בפני השלטון המרכזי והצליחו להוציאו ממחצית דירתו.

אנשי ועד זה לא הצטיינו בנקיון־כפיים, ועד שהגיע השלטון הרשמי השתוללו בעיירה ככל העולה על רוחם. ערכו חיפושים, החרימו סחורות וחפצים, הטילו מסים וארנונות וכד'.

כאשר הגיעו נציגי השלטון מדובנה התחילה פרשת הפרודוקטיביזציה. הוטלה על כל אחד חובת־עבודה שרוב האנשים הסתגלו אליה, חוץ מאלה שנחשבו ל„קולאקים", שלא זו בלבד שלא ניתנה להם האפשרות לעבוד, אלא הכבידו עליהם בדרישת „קונטריבוציות", החרמות וכד'. מי מאלה שהצליח להתקבל כחבר ב„קולחוז", הרפו ממנו וביטלו את הגזירות שהוצאו נגדו, ואוי למי שלא עלה בידו להסתדר.

רק בנוער, לא רק שלא פגעו בו לרעה, אלא הושיטו לו עזרה מלאה למען יוכל להמשיך בלימודים. הרחבת בית הספר ופתיחת קלובים שונים פתחו לפניו אפשרויות רחבות להתקדמות ולחינוך.

לא ערכו הימים וב־24 בספטמבר הגיעו הגרמנים לעיירה לאחר שאנשי השלטון הסובייטים נעלמו יומיים לפני כן. הימים הראשונים עברו בשקט עד שהתחילו להופיע אוקראינים מזוינים שהתארגנו בחסותם של הגרמנים. הם התחילו לסחוב יהודים לעבודת כפיה, לערוך חיפושים אחרי „קומסומולים" כביכול בארונות בליווי שוד וגניבות. באחד הימים הרגישו היהודים שמשהו חשוד עומד להתרחש. התקשרו עם יו"ר האזור ניפרוק, והלה גילה תמורת שוחד, כי שוטרים אוקראיניים עומדים להגיע מהמחוז לשם ביצוע החרמות בעיירה. ואמנם כעבור ימים מספר הגיעו האוקראינים ויד חפשית ניתנה להם מאת הגרמנים להחרים ולשדוד כאות נפשם.

למעשה שלטו בכל סביבת דמידובקה רק שני גרמנים שנעזרו ע"י שוטרים אוקראיניים. בפ־קודתם הוקם ה„יודנראט" ומונו שוטרים יהודיים, שתפקידם העיקרי היה למלא את דרישות הגרמ־נים, כגון: המצאת אנשים לעבודה, אספקת מזו־נות, דברים יקרי־ערך וכל הדרוש להם. היהודים היו שרויים בפחד מתמיד מפני הבאות ומצב זה נמשך עד לפני חג השבועות, עת נכללו יהודי העיירה בגיטו שהשתרע על כל רחוב בית־הכנסת וסביבתו.

מחיי היהודים בגיטו כמעט אין לעדה ידי־עות, מאחר שהיא וכל משפחתה נמצאו בעבודת תפוקת כבול (טורף) בסביבת קרמניץ. לפי דב־ריה אין איש יודע פרטים על הוצאת יהודי הגיטו להשמדה. עדי הראיה היחידים היו ילדים אוקר־איניים שהלכו לחזות בנעשה שם ביהודים. סיפרו כי ילדה אחת משלהם ראתה את חנה קולטון מתישבת ומסתכלת סביבה. הלכו והבהילו שוטרים אוקראיניים שירו בחנה והמיתוה.

ביום 3 באוקטובר 1942, 8 ימים לפני ההשמדה הכללית, נדרשו כל עובדי הכבול לחזור למקומות מגוריהם אל הגיטאות. בעברם דרך יער בוקוימי, נמלטו רבים מהם היערה בהבינם את מטרת החזרתם. לפי ידיעתה של העדה היו בין הנמל־טים: טוני גרינברג, דוד גרינברג, ישראל גרינ־ברג (בן שלמה) ונפתלי גרינברג.

בני משפחת שלמה גרינברג שלמו לאחד העגלונים ממיטב כספם שיובילם לאחד האכרים מכרם, שהסכים להחזיק את המשפחה מספר שבועות תמורת תשלום טוב. האכר הפולני הח־זיקם כ־4 שבועות ומצץ מהם את הפרוטה והחפץ האחרונים. אחרי זה נאלצו לסובב בלילות בכפ־רים לאסוף את אשר חלקו בין הגויים, כדי להחיות נפשם. פעם התקרבו שלמה ובתו הקטנה פניה לביתו של גוי. מטעמי זהירות הוא נשאר עומד מרחוק ופניה ניגשה לחלון ומה שמחה בראותה שם את אחיה יוסקה שחשבוהו לנרצח. משקבלו

משהו מהגוי חזרו שלשתם ליער. גם בלילה הבא בקשו ההורים מפניה לגשת לגוי במרחק חצי קילומטר להשיג דבר־מה לאכול. תחילה היא סרבה ללכת ורצתה להשאר עם אחיה שלא ראתהו זמן רב, אך לא יכלה לעמוד בפני הפצ־רות הוריה ויצאה את הגורן בלי לקחת את מעילה העליון בו היו תפורים מטבעות זהב. אביה שלמה ליווה אותה קצת ולפני שובו פרץ בבכי גדול. פניה הגיעה בשלום למטרתה, קיבלה קצת מזונות ורצתה לחזור למשפחתה. אולם הגוי רחם עליה ועכבה מלחזור בגשם. במשך היום ששהתה אצל הגוי התרחצה, כיבסה את בגדיה (דבר נדיר מאד בימים ההם) ואחר עלתה על התנור להתחמם. משם הגיעו לאזניה החדשות שהגוי סיפר למשפחתו בבואו מהחוץ, שתפשו את בני משפחת גרינברג, הובילום לדמידובקה שם נר־צחו ונקברו מאחורי ביתם של ברל אייזן ושוארצאפל. הגוי לא נתן לפניה לצאת את ביתו, כדי לא להזיק לעצמו, עד הלילה, ומשיצאה מבי־תו ציווה עליה באיסור חמור לא לשוב יותר. —

מכאן ואילך התחילה בשבילה פרשת נדודים, ביום בחיפוש אחר מקומות סתר ובלילה בחיפוש אחר אוכל נפש. כה נדדה כחדשיים עד שבאחד הלילות הגיעה לדמידובקה, התגנבה לתוך גורנה של ליונקה אולוניצקי ושכבה על אחת הערימות. והנה קלטה אזנה שעול של אשה בהתקרבה אליה, מצאה שיהודיה אחת מכפר קופין מסתתרת שם. בבוקר בגלות הגוי את פניה בגורן דרש ממנה במפגיע ללכת, כדי לא לסכן אותו ואת ביתו. לא הועלו כל הפצרו־תיה ובלילה גורשה מהגורן ועברה לגוייה אחת שבביתה התחבאה כחדשיים. לאחר שלא יכלה יותר להשאר אצל הגוייה חזרה לביתו של אולוניצקי ששם הופקדו הרבה מחפצי הוריה. הפעם נעתר לה אולוניצקי להשאירה בביתו במקום סתר, שהתקין בשבילה ושם עברו עליה שבועות אחדים. בחדר שמעליה התארחו גרמנים ולא פעם ניתן לה להקשיב לשיחתם, אחר־כך נאלצה לעבור שוב אל הגורן והסתתרה בין ערי־מות הקש. זמן קצר לפני השחרור באו גרמנים לגורן לשם קבלת קש לצרכיהם והרגישו בה. פניה העמידה פנים כאוקראינית בהתחילה לזרוק ערימות קש למטה, תוך כדי שירת שירים אוקר־איניים. לשאלת הגרמנים הסבירה שהיא פועלת שכירת־יום וכך ניצלה. כעבור יומיים שוב מצאוה גרמנים בגורן, ואז פרץ ליונקה בצעקה: „מהרי לרדת מהערימה, עצלנית שכמותך, יש לחלוב את הפרות" ולגרמנים סיפר שהיא פועלת אצלו, ובראותם את לבושה הכפרי המיושן עליה שוכנעו, והיא נחלצה מצרה בפעם השניה.

לאחר ימים מספר התחיל הקרב על דמידובקה. אז הראה לה הגוי חפירה ע"י הנהר ושלחה להסתתר שם. בהתקרבה לחפירה מצאה שם קבו־צת גרמנים מסתתרים מפחד היריות. לשאלתם מי היא, ענתה שהיא אוקראינית וניצלה. רעם ה„קאטיושות" והתותחים גברו מפעם לפעם ומש־פחת אולוניצקי עברה להסתתר במרתף סמוך בנוי לבנים. מאין מקום אחר החליטה פניה לעבור לאותו מרתף בו נמצאו, מחוץ לאולו־ניצקים, עוד כ־40 אוקראינים ומשפחותיהם. הם קבלוה בשקט עוין, אך לא אמרו דבר. מדי פעם סרו גרמנים לערוך חיפושים במרתף, אך הכול עבר בשלום, וכך נסתיימה פרשת נדודיה רבת־הסבל והתלאות של פניה משך שנתיים.

מפי פניה גרינברג־קוטיק

ב'

ב„יודנראט" הראשון שהוקם מיד עם כניסת הגר־מנים לעיירה, היה אליהו טיטלבוים יו"ר, ובין השוטרים היו: שמואל־יצחק מנוסוביץ, דוד בן בנציון אינגבר, זינדל בן מרדכי אינגבר. על ה„יודנראט" והמשטרה הוטל בעיקר לספק לגר־מנים לפי דרישתם כל מיני חפצים וביחוד פרוות — ליהודים אסור היה ללבוש פרוות ולעבריינים צפוי היה עונש מות — וכן להמציא אנשים לעבודה.

ההרכב של ה„יודנראט" בגיטו היה: שמעון בערא, משה גרינברג—בצלאל"ס, אליעזר שוחט ויהודה אינגבר יו"ר. הגיטו השתרע על השטח של רח' בית־הכנסת. בית הכנסת בעצמו וכן בית המדרש שמשו כמחסנים לאגירת התבואה שנאספה מבין האוקראינים וכן את מעט הקמח שנאסף מהיהודים. המשטרה היהודית נאלצה להקפיד על מילוי פקודה זאת ולהחרים אצל היהודים את מעט האוכל שהיה בידיהם.

כן ניצח ה„יודנראט" בעזרת השוטרים היהו־דיים על חובת עבודת הכפיה לכל הצעירים היהודים, שנשלחו לעבוד בכפרים אצל ה„פרי־צים". בחזרם מהעבודה ניתנה להם האפשרות, לאחר ששיחדו את השוטרים האוקראיניים, להג־ניב מעט אוכל לגיטו. לאחדים מבין האנשים, שנשלחו לעבוד בריחוק מקום ניתן היתר להביא אוכל לעבודה. בעונת הקציר הוטל על כל בית־אב לתת עובד אחד לכמה חדשים לעבוד בסביבת בוקוימה.

בתנאי הסגר קשים נמשכו החיים בגיטו מיום פתיחתו לפני חג השבועות עד יום ההשמדה אחרי סוכות. לעדה היה היתר יציאה וכניסה לשער הגיטו. פעם בשובה מעבודתה אצל שומר היערות בדובליני נתפשה ע"י הגרמנים שחשבוה כבורחת מהגיטו ונאסרה ביחד עם יחזקאל שיכס שנמלט מהגיטו. עמדו להוציא את שניהם להורג, אך בעת פתיחת דלת בית האסורים בביתה של לאה שוארצאפל, הצליחה להתחמק מידי השוט־רים האוקראיניים ונמלטה לקומנדטורה הגרמנית שבבית בונם פוקס, מסרה על הענין וכשנוכחו

שבידה היתר יציאה כשר, שוחררה ואתה יחד גם יחזקאל שיכס.

בעת שהשוטרים הובילוה מדובליני ראתה מאחריה מחנות של אוקראינים הולכים בכיוון ליער של גרינר ובידיהם אתים וכלי חפירה אחרים, שהלכו לחפור בורות בשביל יהודי הגיטו. היא ספגה מכות נאמנות על הסתכלה אחריה למרות האיסור המפורש. העדה העבירה את הידיעה לכלואים בגיטו, ומיד קמה בהלה בין היהודים מלווה בכיות והתעלפויות. כדי להיווכח באמיתות השמועה שלחו אוקראיני אחד, תמורת תשלום מלא כמובן, והלה חזר ללא תשובה ברורה. שלחו שליח שני והוראה ניתנה לו להתבונן היטב בסביבת היער והוא חזר ובשורת איוב בפיו על חפירת הבורות. באותו ליל בלהות נמלטו רבים מהגיטו דרך גדרי התיל, תוך סכנת נפשות.

לפני ההשמדה אספו את כל היהודים הפזורים במקומות העבודה השונים. העדה ואתה צעירה אחת מבורימלה, שהסתתרו אצל שומר היערות, נמלטו בלילה, הראשונה לכיוון המושבה הגרמנית והשניה לכיוון ליסיני. לדעתה היה זה הלילה שלאחר ההשמדה, כי בעברה בקרבת העיירה שמעה את קולות הוללותם של האוקראינים לאחר ביצוע מעשיהם. המטרה שלפניה היתה לחפש את אחותה חנה שנמצאה אצל מיזינגר במושבה הגרמנית. בהיותה משרכת את דרכה בבוץ בליל־גשם ועייפה עד מות, נראה לה במרחק מה צל אדם המתחמק ממנה. בקושי הצליחה להגיע למקום מחבואה של אחותה ונשארה אתה כחדשיים ימים. כעבור זמן נודע לה שצל האדם שראתה באותו לילה היתה אמה במרחק צעדים אחדים בלבד, ולאחר חדשיים נודע לה שאמה ואתה בלומה ליצמן, אסתר מינצס — בתו החורגת של פישל סליעפ — נרצחו בעיירה ונקברו בחצרו של בית לייב זיידמן. היא המשיכה לנדוד במחבואים ביום ובעריכת גלות בלילה בחיפושים אחר אוכל נפש. לענוייה לא היה סוף והיא הפכה לאיש־יער, עד שזכתה למפלת הנאצים.

מפי סוניה ברגר—פוקס

ג

העדה פיגה פוקס—פרוחובניק, אחותה של הנ"ל הצליחה להתחמק ולברוח מגיטו לוצק יחד עם בעלה ועם ילדתם הקטנה והגיעה לבית הוריה בדמידובקה. היה צורך להעלים את דבר בריחתם מגיטו לוצק ולרשמם בין תושבי המקום. כל זמן שהענין נמצא בטיפולם המסור של אנשי ה„יודנראט" שמעון בערא ומשה גרינברג נאלצו לשבת בבית. כעבור זמן, בהתקבל דרישה לאנשים לעבודה בבוקוימה, עברה גם היא לשם יחד עם דמידובקאים רבים. כל העובדים למשפחותיהם גרו בצריפי הפועלים, את ילדיהן ראו רק בערבים. תמורת עבודתם במשקו של הפריץ קבלו מנות זעומות של מרק דל שלא היה בו כדי להשביע וכל אחד חיפש לו מזון נוסף ממקורות אחרים. החיים היו קשים ועלובים והידיעות שהסתננו ממקומות אחרים הסעירו את הלבבות.

כך עברו חדשים אחדים עד שהגיע יום ההשמדה. שוכני הצריפים בבוקוימה החליטו להתפזר קבוצות־קבוצות ביערות. העדה בקשה להצטרף לבני מרקיל פוקס, אך הם סרבו לקבלה מטעמי זהירות. מאין ברירה הצטרפה למשפחות משה פירר, שמואל פלדמן, פאפי ומשה לייטר והתחילו לשוטט יחד ביערות ולחפש מקום סתר. במשך הזמן נתפרדה החבילה והעדה עם בעלה וילדתם נשארו בודדים ביער ועזובים לנפשם. פעם, ביום סתיו סגרירי, הרגישו בשני אנשים מתקרבים ומתחמקים ולאחר היסוסים הדדיים נפגשו, היו אלה משה גרינברג ויהודה אינגבר שנמלטו ליער בשעה שנסעו מטעם ה„יודנראט" להחזיר את היהודים שעבדו בכבול (טורף) בסביבת קרמניץ. העדה התאוננה על מצבה ותלאותיה וסיפרה שמדי צאתה את היער לחפש אחרי קלחי כרוב בשדות, אינה מוצאת את דרכה חזרה ביער. משה גרינברג יעץ לה לקשור בצאתה מן היער מטליות על כל עץ עשירי ועל יד העץ האחרון שבקצה היער להניח מקל לסימן ובחזירתה להסיר את כל הסימנים לבל ייגלה לזרים מקום מחבואם.

למחרת בלילה חזרו משה גרינברג ויהודה אינגבר ובידם את צבאי קטן. הם עמדו וחפרו בור בשביל משפחת פיגה. שלושת הגברים עבדו עד אור הבוקר והסוו את הבור כראוי והסתלקו למקום הסתר שלהם, בלי לגלותו. אך נראה שזהירותם היתירה לא עמדה להם, והם נפלו בשעה שיצאו לחפש מזונות בכפרים. אח"כ סיפרו על גבורתו של משה גרינברג וכי לפני מותו סטר על לחיו של הקומנדט האוקראיני ובשירת „התקוה" בפיו נרצח בידי המרצחים האוקראיניים.

כעבור זמן נפגשה העדה ביער עם משה כ"ץ וקריינה אשתו וילדתם ושתי המשפחות הסתדרו בבור האחד. לילה אחד יצאה פייגה עם קריינה לבוקוימי לחפש צרכי אוכל וגם לקבל מגוי אי אלה מחפציה שנמסרו לו לשמירה, כרים וכסתות שהיה צורך בהם בקור החורף. פיגה נכנסה לבית הגוי וקריינה נשארה בחוץ מסתתרת מאחורי הגורן. אותה שעה נמצאה בבית רק בתו של הגוי שהסכימה להחזיר את הפקדון, אך בינתים הגיע הגוי עצמו ובשמעו על הדבר אחז בקלשון ומלא חמה התחיל לרדוף אחרי פייגה שהספיקה להמלט, בדרכו נתקל בקריינה מאחורי הגורן והיא מצאה את מותה מידו. עם אור הבוקר חזרה פייגה היערה בלי לגלות

למשה כ"ץ את דבר מותה של אשתו. רק כעבור יומים גילתה את כל הקורות אותן באותו לילה. לאחר שבועות מספר עזבו כ"ץ וילדתו את הבור ועברו לבונקר של רייזל רודה בתו של ישראל־אהרן. לא ארכו הימים והם מצאו שם את מותם הטרגי.

לילה אחד עברו פייגה וילדתה לבונקר של המשפחות לייטר, פלדמן ופירר, כדי להתחמם קצת אצלם. בהאיר הבוקר הלבישה את ילדתה וחזרה למקום מחבואה. בצאתה את היער ראתה מרחוק עגלת־חורף רתומה לסוסים דוהרים ובה אנשים מזוינים. היא מהרה להסתתר בין השיחים ולא עברה שעה קלה ולאזניה הגיעו צעקות איומות שבקעו מהבונקר שעזבה זה עתה. הוברר שכל אנשי הבונקר נרצחו בידי השוטרים האוקראיניים שדהרו לעיניה. פייגה וילדתה נשארו בין השיחים זמן רב עד שכמעט קפאו מקור ורק משירד החושך חזרו לבורם. בדרך מצאה כרית שלה שהיתה עמה בבור כשהיא קרועה ונוצותיה פזורות, אות מבשר רעה חשבה, ובקרבת המקום מצאה את בעלה הרוג, לאחר שהפשיטו אותו ערום ויחף. היא נשארה בבור עזובה ומדוכאה עד שמתה עליה ילדתה מרעב ומקור. המומה מאסונותיה וללא שיקול דעת התחילה שוטטת בלילות בין הגויים כשילדתה המתה בזרועותיה, כי לא יכלה להפרד מגויתה. רק אחר שלשה חדשים, כאשר הגויה התחילה להתפורר ולהעלות צחנה, קברה אותה ביער במו ידיה וישבה על קברה.

משנשארה גלמודה אחרי רציחת בעלה ומות ילדתה, החליטה לנדוד לסביבת רוגיזני אל הצ'כים. אחר הפצרות ותחנונים הסכימה גוייה אחת להובילה אל מחוץ לכפר, בדרך היוצאת לרודקה, ובהקיפה את העיירה הגיעה לרוגיזני ונכנסה לגורן אחת, כדי להסתתר וגם לנוח מעמל הדרך. והנה המקרה אנה לידה את אחותה סוניה שאף היא הסתתרה בגורן זאת ומפיה נודע לה שגם אחותן חנה נמצאת בקרבת המקום ומתהלכת כמעט חפשיה בזכות היותה תופרת. מדי פעם בפעם נאלצו האחיות להחליף את מקומות הסתר, — בקיץ בשדות התבואה ובחורף בגרנות. פעם נודע להם שהגרמנים עומדים לערוך חיפושים אצל הצ'כים במטרה להחרים חזירים והן אז מסתתרות בביתו של צ'יך זקן וחולה. האחיות התחבאו מתחת למטה שעליה שכב החולה והשתעל. הציצו הגרמנים ונבהלו, ואף לא נכנסו לתוך הבית ובאופן כזה ניצלו האחיות ימים ספורים לפני השחרור.

בהתקרב הכובש הרוסי החליטה פייגה ללכת לקרוא לחנה אחותן, כדי להיות יחד בימים גורליים אלה. היא מצאה את חנה בחברת משפחת יודיל גרינברג, ביילה עם בעלה ואחיה יעקב. והנה הפתיע אותם צעיר אוקראיני שגילה את כלם. הוא הבטיח לפייגה, כי לה ולאחותה חנה אין לפחד, אך גורלה של משפחת גרינברג נחרץ. תוך כדי שיחה עם האוקראיני קפצה פייגה מעלית הגורן בחפשה מפלט מהגוי, אך הוא רדף אחריה, כבדה במכות נאמנות וצוה עליה לחזור לעלית הגורן. לעת ערב הורדו כלם למטה ומשמר הופקד על הגורן מסביב לבל יימלט איש. פייגה ואחותה בקשו להתחמק דרך חור שמצאו בקיר, אולם רק הראשונה הצליחה לעבור והתחפרה בערימת זבל, ואילו אחותה נשארה בפנים תחת מכונת הדיש. לפנות בוקר הוצאו כל דרי הגורן ובמרחק קטן ממנו נרצחו ונחתכו בסכינים. היה זה יומיים לפני השחרור.

עם רדת החשכה יצאה פייגה ממקום־מחבואה וחזרה לאחותה סוניה בלי לגלות לה מקורות הלילה האיום בו קיפחו את אחותן חנה.

עברו יומיים, פייגה וסוניה שכבו על מרבץ הקש רעבות, רצוצות ומיואשות ופתאום הגיעו לאזניהן קולות נפץ חזקים ממרחק קטן ואחריהם המולת חיילים מתקרבים. לא ידעו מי הם, אם רוסים או גרמנים, ועצרו את נשימתן מתוך רגשות מעורבים. כך נשארו עד יום במקומן עד שלבסוף שמעו דיבור רוסי והעיזו לצאת ממחבואן. החיילים הרוסיים נבהלו ממראה פניהן ומיד התחילו לטפל בהן. ע"פ פקודתם לבעלת־הבית הצ'כית הכינו בשבילן אמבטיות חמות, האכילון והלבישון. פייגה חלתה יומיים אחר השחרור, הועברה לבית חולים צבאי בטיסלוגוב שם קיבלה טיפול יוצא מן הכלל עד שהבריאה. שלטונות הצבא דאגו לה וליתר היהודים שיצאו ממחבואם, סייעו להם בסידורם ובכלכלתם עד אשר החזית התרחקה מהם והלאה, ואז חזרו כל אחד לביתו החרב.

כה עברו על העדה שנתיים של חיי סבל, פחד ופרפור בין החיים והמות. חוץ ממה שחזתה מבשרה יודעת העדה למסור פרטים מחרידים על מאורעות דמים של בני־עיר אחרים. אחיה אברהם נתפש ע"י האוקראינים ולאחר שעונה על־ידם עינויים אכזריים הוכרח לכרות קבר לעצמו ונקבר מאחורי ביתו של בריל אייזן. ביער בוקוימי נתפשו שתי בנותיו של ברוך מינצס ובנותיו של שלמה גולדשייר שהובלו לדמידובקה ובדרך נרצחו. משפחת אברהם ודובה קופרשטיין נרצחו ביער חריניק. ילדתם נשארה זמן קצר אצל חנה־מטיל לובשיס, אך כעבור זמן־מה נרצחה אף היא. גם אליעזר פלדמן נרצח ביער חריניק וכמה אחרים.

מפי פייגה פוקס—פרוחובניק.

הובא לביהד"פ ע"י יעקב וינשטין

גילוי הלוט

מכתב מרובנה

ליקירי: בתיה, מניה, חיה ושמעון.

כותבת לכם מרי, אחת ויחידה שנשארה מכל משפחתנו הגדולה אחרי פעולות הגרמנים. בטוחני שאתם יודעים מה שקרה אתנו אחרי שבאו אלינו הגרמנים. קראתם בודאי בעתונות על האכזריות, הצרות והסבל שעברו עלינו, אולם שום עתון ושום מכתב אינם יכולים לתת תאור מלא ממה שעבר עלינו באמת.

כשבאו הגרמנים לעיירה סדרו גיטו ברחוב בית־הכנסת וכלאו אותנו שם. את הרחוב גדרו בגדר גבוהה, ובשער אחד העמידו על המשמר את השוטרים האוקראינים שעינו אותנו ברעב ואסור היה להכנס ולצאת מהגיטו מבלי לקבל אישור מיוחד מאת הגרמנים.

דברי האוכל האחרונים שנשארו בתוך הגיטו ודברי ההלבשה היו הגרמנים גוזלים מאתנו ולא נשאר לנו אלא הבגד היחיד שהיה עלינו.

אבא ואמא סבלו ועונו הרבה, צרות רבות עברו עליהם עד שבא היום המר שארור יהיה עד עולם. הוא היום 9.10.1942 שבו רצחו ביריות את כל יהודי דמלדובקה, ובתוכם את אמא ואת הסבא משה ומשפחתו ואת אבא יום אחרי זה. אני, איזי וריסיה עם הילד התחבאנו בכפר פרקאל.

הדוד שמואל ברח לרוסיה באותו היום שהופיעו הגרמנים, ויתכן שהוא חי באיזה מקום.

באותו היום ברחו אתו יצחק קופרשטין ובריל בנו של משה שלנו. יתכן שהם חיים אי־שם אך לא ידוע לי שום דבר ברור עליהם.

שנתיים התחבאו אלה שנשארו בחיים בתוך חפירות באדמה (בונקרים), החפירות היו מסודרות בתור מערות.

האוקראינים בלשו אחריהם ואם היו מוצאים היו מוסרים אותם מיד לידי הגרמנים ואת הסוף אתם יכולים לתאר לעצמכם.

אני נשארתי יחידה, כי היו לי תעודות על שמה של פולניה, ובתור שכזו נסעתי ללוצק ועבדתי אצל הגרמנים. היו מקרים רבים שבחורות שלנו סדרו להן תעודות פולניות ועבדו אצל הגרמנים כפולניות, אך אם הכירו אותן הרגו אותן במקום. גם איזי היה בלוצק 9 חדשים ובשנת 1942 הכירו אותו.

וכן יקירי, נשארתי יחידה וגלמודה בכל העולם ונמצאת אני ברובנה שלשם באו היהודים שנשארו בחיים. אני עובדת, אוכלת פעמיים ביום במסעדה, אבל בגד ללבוש אין, והעיקר אני מתגעגעת על אמי שאינני יכולה לשכוח אותה.

נמאסו עלי החיים, וחבל שנשארתי ולא הלכתי אתם יחד. תקותי היחידה היא, יקירי, שאוכל לראותכם ואז, יתכן, אמצא עוד איזה תוכן בחיים. כי לבדי אין אני יכולה להמשיך בחיים.

את המכתב הזה אני כותבת לפי הכתובת של בתיה וגם חיה ואין לי בטחון אם המכתב יגיע אליהן.

בקשתי אליכן, תכתבו לי מה נשמע אצלכם ומה עבר עליכם במשך הזמן הזה?

מרי קצבמן

הערת המערכת:

כותבת המכתב הזה, אחרי שעברה עליה כל הטרגדיה, חלתה ונפטרה בשנת 1947.

הקרבן הראשון

עם כליאת יהודי העיירה בגיטו, השתכן בו גם האורח הבלתי קרוא, והוא: הרעב האכזרי. בעצם רבים מאד סבלו כבר חרפת רעב עוד לפני הגיטו, אולם המצב לא היה כרוך בסכנת נפשות. אז, כשהתנועה היתה פחות או יותר חפשית, אפשר היה להוציא משהו מחפצי הבית: זוג מכנסים, כתונת וכיו"ב ולקבל תמורתם אצל הגויים מעט קמח, מעט כוסמת או עוף. מי שלא היה לו מה לתת בהחלפה — ומספרם של אלה היה לא מועט — יצא סתם לגוי מכר וקבל בתורת נדבה מספר תפוחי־אדמה, בצל, צנון. אמנם בעד נדבת לבם של הגויים הבטיחו להם להעביר לרשותם את הבתים לאחר תום המלחמה, אך בינתים החיו היהודים את נפשם ואת נפשות בני ביתם. אולם עם כליאת היהודים בגיטו השתנה המצב באופן יסודי. הקשר עם אוכלוסי הסביבה נותק לגמרי, לאחר שהופקדה שמירה קפדנית על היציאה מהשער, שהיתה מותרת רק לצרכי עבודה בפקודת הגרמנים בלבד, והעבריינים נורו במקום.

ביחוד שלט הרעב במשפחות מטופלות בילדים, שבדרך כלל לא היה להם מה להציע „להחלפה" עוד מהיום הראשון, ואחד מאלה היה מיכל הירש לייב"ס (מיכאל פלעקמאן), עני מרוד שלא ראה יום טוב אחד מימיו, מאחר שעוד משחר ילדותו היה נאלץ לעזור לאביו בכלכלת הבית.

ואחר שנשא לו אשה ונתרבו בני־ביתו משנה לשנה, היו מסבים אל קערה משותפת של מרק דליל, שלא היה כדי לשבור את רעבונם. אולם מהיום שהחוטים הדוקרניים של הגיטו סגרו בעד מיכל, התחילה בשבילו פרשה מיוחדת שנסתיימה בצורה אכזרית ביותר.

פת לחם לפי הטף — שאלה זאת נקרה במוחו של מיכל, ומה לא יעשה אב שנכמרו רחמיו על בניו הצועקים ללחם ואין?!.. באישון לילה הוא מתגנב אל מעבר לתיל, שוהה שם כמה ששוהה ולפני עלות השחר הוא חוזר וטרפו בידו — מעט ירקות שהצליח למצוא. אולם אין זה די, ומיכל מתכנן תכנית נועזת — לצאת למסע של יום שלם, להצטייד בככר לחם ולשוב בלילה השני.

השחר טרם עלה ומיכל קם בלאט בלי לעורר את תשומת לבם של הנוכחים, פן יניאוהו מלכת. הוא אינו נפרד מאשתו, רק מבטו נח לרגע על אחד מילדיו בעברו, בלי דעת מה צפוי לו בלילה האפל בעוד דקות מספר... בעיני רוחו הוא רואה את אשתו וילדיו שמחים לקראתו בשובו בידים מלאות. מעודד על־ידי מחשבות אלו הוא פותח בתנועה זהירה את הדלת ובצעדים מזורזים מגיע עד לחוטי התיל ונעצר... מקשיב רגע קט לשקט הלילה, מעביר את רגלו האחת אל העבר השני ו...כדור רצחני פילח את שקט הלילה ואת לבו של מיכל הנשאר תלוי על הגדר...

בגיטו קמה בהלה, יריה זאת מהי ועל־מה היא? — ולא עברה שעה קלה והכל יודעים שמיכל הירש־לייב'ס נורה על־יד גדר התיל... ואנשים מספר קבלו רשות לצאת את השער להביאו לקבר ישראל.

כל ימיו חי מיכל בשקט חיי עוני ומחסור, ובשקט מחריד הובא לקבר ישראל, הקרבן הראשון של גיטו דמידובקה...

אברהם

יום שבעת הקדושים

ביער בגיא יושבים ניצולי הגיטו ומחזיקים את כותנותיהם מול אש המדורה לשם ניקוי ויבוש. בין היושבים: בר־לייב זיידמן, בנו יוסף ואשתו, בתו ביילה (כעת בארץ), דוד מנוסוביץ (כעת בארץ), משה טייטלבוים ובעל הטורים. ממולנו על־יד אש אחרת יושבת לה קבוצה שניה. נדונה תכנית כריית חפירות להגנה מפני קור החורף ומפני האויב. השאלה העיקרית היא — הנשק מאין ימצא. לפני ימים מספר גילו האוקראינים קבוצת יהודים לא הרחק מכאן ורצחו את כולם, פרט לפייגה פוקס שבדרך מקרה לא היתה במקום. בלי נשק אין כל תקוה לאנשי־יער.

נאנח בר־לייב ואומר: קשים החיים ביער, בני, וקשים שבעתים בשביל זקן בא בימים. את אמכם רצחו בגיטו ורק בגורלי נפלה הזכות להיות עמכם ביער עוד שבועות אחדים. אך לא לאורך ימים אפול עוד למעמסה עליכם. נשק אין, לרוץ אין לי די כח ובהתנפלות הראשונה אהיה אני הקרבן הראשון. רבות כבר ראו עיני ב־58 שנות חיי, כבר חבקתי נכדים ואמכם נשאתם בזרועותיה כשהובלה אל הבור. אין מר המות מפחידני, רק תפילה אחת בפי: מי יתן ואוכל להרוג לפחות גרמני אחד לפני מותי. אשמח מאד למות בהכרה שאתם, בני, תשיבו מלחמה שערה ומכם יראו וכן יעשו כל בורחי היערות של חרינשצינה, סמורודובשצינה וכל מקום אחר. אל תפלו ברוחכם ועוד תזכו לראות בנקמה בבוא סוף המלחמה. רק אחת אשאלה מאת האלהים, שהכדור שיפגע בי לא יפצעני אלא ימיתני בבת אחת. עדיין עומדת לנגד עיני תמונת הזוועה, איך המון

בני משפחת זיידמן

גויים צמאי דם רודפים אחרי אליהו „רודקער", כשבידיהם מוטות־עץ וקלשונים כרדוף אחרי חית־בר...

עם זה קמה ממקומה בתיה זיידמן והתרחקה מספר צעדים, והנה זעקת אימים פלחה את שקט היער... שוטרים אוקראיניים הפתיעונו ופתחו באש עלינו. התחילה רדיפה מבוהלת בין העצים, הכדורים שרקו מעל לראשינו ואחד מהם פגע במניה מנוסוביץ. היא המשיכה לרוץ כשהיא נשענת עלי עד שהגיעה לחצרו של גוי מקום שם נפחה את נשמתה.

בלילה נפגשנו שוב ביער במקום מיועד מראש ועשינו את ה„סך־הכל" העקוב מדם — שבעה קרבנות. המקשר שלנו (גוי) סיפר: בר־לייב נאבק קשה ביד פצועה עם שוטר אוקראיני שרצה לקחתו חי. השוטר נחבל קשה, אך כדור שני הכריע את בר־לייב שנפל ויחד אתו בתיה זיידמן, משה טייטלבוים, רבקה פוקס (מארקילס), ביילה (נכדת מארקל) ויהודי מבוקוימה.

קברם נכרה בפאת היער בדרך לקוזירשצינה.

ממשפחתו של בר־לייב נרצחו בגיטו דמידובקה אשתו דבורה ובתו הנצי. בתו סלובה נפלה ביער ובנו משה נפטר. בנותיו מלכה וביילה חיות בישראל.

אברהם

כיצד נשארתי בחיים

אני רואה חובה לעצמי להעלות על הנייר את קורותי בימים הטרופים של ההשמדה למען ידעו על התלאות הקשות שעברו על הניצולים מידי חיות־הטרף הנאציות שאת תוצאותיהן אני מרגישה עד היום.

בראשית 1941 כשפלשו הגרמנים לחבל ווהלין התחילה פרשת סבלותינו. כ־8 — 9 חדשים הייתי בגיטו שהוקם בעיירה, וכאשר הגיע יום ההשמדה ליהודי דמידובקה ברחתי משם והפקרתי את עצמי בידי הגורל העיור שסופו טלטולים ונדודים לאין סוף, היום פה ומחר במקום אחר. בדרך מצאתי את אחי יהושוע ואת אחותי הקטנה מרה והיינו יחד כמה ימים בלבד. לבסוף נאלצנו לעזוב את אחותנו הקטנה והמשכנו לנדוד, כשאני ואחי מחופשים כפולנים, ער שהגענו אחרי נדודים רבים ללבוב.

שם מצאנו את דודנו אברהם פיהרר עם כל משפחתו בחיים. אין לתאר במלים את פגישתנו זו, שהיתה מעורבת שמחה ותוגה. שמחנו שנפגשנו בחיים אך מה קשה היה להעלות על המחשבה שכל שאר בני משפחתנו כבר אינם בחיים. כאן נכלאנו בגיטו לבוב.

אני ואחי הצלחנו לברוח גם מהגיטו בלבוב והתחלנו לעבוד מחוץ לעיר בעבודות פריקה קשות ולא פעם הגענו למצב של אפיסת כוחות. אחר כמה חדשים התחילו להגיע ידיעות, שאוספים את הבחורות מכל מקומות העבודה להשמדה. והנה הגיע ערב „שחור" אחד בבוא החוטפים גם אלינו. קמה מבוכה ובהלה לאין שיעור. כל אחד חיפש לעצמו מקום מחבוא ובמצב של יאוש חכה לגורלו.

למרות הבהלה הכללית שמרתי על קור רוחי וחפשתי לי מקום־מקלט עד שלסוף מצאתי בית עזוב ששם התחבאו הרבה אנשים ואני עם עוד חברה עלינו על הגג ושם היינו 10 ימים. באותו ערב טראגי עלו שנים מהחוטפים לחפש בחורות מכירות שלהם וגבר אחד, שלא רצה לגלות את מקום מחבואן של הבחורות, נורה על ידם ונפל במקום מתבוסס בדמו.

לו היו מוצאים אותנו ודאי היה סופנו מר, ידענו על התעללות, עינויים ולאחרונה מות, אך קרה נס ולא הבחינו בנו. לבסוף החלטנו להסתלק משם, כי בכל פעם מצאו חלק מהאנשים שהתחבאו אתנו בבית והוציאו אותם להורג.

בלב קשה נפרדתי מאחי יהושוע ומדודי אברהם ומשפחתו וברחתי משם. הסתובבתי בעיר לבוב יחד עם חברתי כ־10 ימים עד שלבסוף נפרדתי גם מחברתי ובודדה המשכתי את חיי הנדודים עד שהגעתי לעיר ברודי שבגליציה. שם נסיתי את מזלי אצל משפחת נוצרים מכירים וכאשר רק פתחתי את דלת הבית פגשה אותי האשה במבט תדהמה כאילו באתי מעולם אחר, מאחר שפה לא נשאר כבר אפילו יהודי אחד. היא קבלה אותי בקרירות והייתי אצלה כמו על גחלים. בימים הייתי מסתובבת ביער הסמוך ובערבים באתי הביתה לקבל מעט אוכל. בערב אחד ליותה אותי האשה המארחת היערה וכאשר חזרנו הביתה עברנו ע"י תחנת הרכבת של ברודי. אותה שעה התעכבה בתחנה רכבת ובה נוער רוסי שהובל לגרמניה לעבודה. פתאום פנתה אלי האשה ואמרה בדאגה: — שמעי בתי, אם ברצונך להשאר בחיים הצטרפי לנוער הזה. הבעתי חשש שהצעירים האוקראינים יכירו שאני יהודיה והיא אמרה לי בתוקף: — אין לך ברירה, אני אגרש אותך מהבית, כי יש לי ילדים קטנים ואני עלולה לסכן את חיי ואת חייהם בגללך. לבסוף החלטתי ללכת בדרך הזאת. אולי באמת אצליח להשאר בחיים. בהתקרבי לרכבת שמתי עין באחת הבחורות. נגשתי אליה בבטחון ומסרתי לה בקצור על רצוני להצטרף אליה, ולא שגיתי בה. בתפקידה כמתרגמת לפני הקצינים הגרמנים המלווים את

השיירה, פנתה תיכף לאחד הקצינים, שהנה פגשה בחורה פולניה אחת טבחית במקצועה. הרוצה לנסוע לגרמניה לעבוד, והקצין הסכים ללא היסוס.

נכנסתי לקרון ושכבתי בין הבחורות והתקוה שעשעתני שניצלתי ונגמרה פרשת נדודי.

הנסיעה הזאת ארכה זמן רב עד שלבסוף הגענו לגרמניה. בדרך למדתי קצת גרמנית ובהגיע הטרנספורט למקום סדרו אותי בעבודה במשק ביתה של משפחה אחת בפוטסדם ע"י ברלין.

כאן מתחילה פרשת חיים חדשה. בין אנשים מלאי שנאה ובוז לכל העולם (על יהדותי, כמובן לא ידעו) — חיים קשים, עלבונות, עבודה קשה ומפרכת מהבוקר ועד שעות הערב המאוחרות, אוכל בצמצום רב, ישנה בחורף במרתף קר ורטוב. קללות וגידופים ולעתים גם מכות, היו לחם חוקי ולא פעם התגנבה מחשבה בלבי, האם כדאי היה להנצל למען חיים כאלה. אולם מצד שני, המחשבה שאני חיה והכל יעבור עודדה אותי והפיחה בי תקוה להגיע לארץ ישראל, שם יש לי דוד אהרון פיהרר.

משלא יכולתי להמשיך במצבי לאורך ימים ויצאתי מגדרי, התנפלתי על משעבדי בצורה כזאת שאסרו אותי והענין הגיע לבית־המשפט אך יצאתי זכאית, וכמובן לא חזרתי למקום והועברתי לעבוד במקומות אחרים, עד אשר הגיעו ידיעות על נסיגת הגרמנים בכל החזיתות והתקרבות הצבא האדום לברלין.

בשנת 1945 עבר הצבא האדום את הדניפר במסעו על ברלין. לא עבר זמן רב והייתי עדה לקרבות אוריים חזקים מעל לעיר, יומם ולילה, עד שלבסוף בא השחרור.

עזבתי את הארץ הטמאה והמשכתי בדרכי לארץ ישראל. כמעט שנה התגלגלתי במחנות ולא מצאתי אף אחד ממשפחתי. לבסוף הגעתי ארצה. והנה האכזבה האחרונה — הדוד אהרן פיהרר איננו, הוא מת בארץ בשנת 1942. ושוב נשארתי בודדה וגלמודה, אך במרוצת הזמן התאוששתי ונגשתי במרץ רב לבנות ולהבנות בארץ עמי ובתוך שארית הפליטה של עיירתנו.

פרק זמן לא קטן עבר מאז, ואם כי הקימותי לי בית ומשפחה בישראל, הרי הרשמים והסימנים יעמדו לנגד עיני. רודפים אותי יומם ולילה סיוטים מהזוועות ההן, על המשפחה שהושמדה באכזריות — אחי שנשאר בלבוב, אחותי הקטנה שנשארה לבדה ביער. דמויות אלו אינן נותנות לי מנוח וקשה להשלים עם המחשבה שאכן כזאת קרה...

שרה גבלר

החידה הגדולה...

מיום שהוסר הלוט מ„פעולות" ההשמדה וקלונם של אויבי המין האנושי נתגלה ברבים, הרבו לכתוב על האכזריות האיומה בה בוצעו מעשי הפשע קבל עולם תרבותי שעמד מנגד משך שנתים שלמות שעה שהיה בידו למחות ולא מיחה ולא הציל. ואף אם יוסיפו לכתוב משך דורות לא יוכלו לתת תיאור כלשהו למאורעות האימים והזוועות של שנתים אלו שהמיטו שואה מחרידה על שליש מעמנו.

עולם ביחוד מנקרת בכל מח יהודי השאלה המטרידה של העדר התגוננות מאורגנת מצד קרבנות הרשע והזדון. יהודים אלה, מלומדי סבל ועיינויים שידעו להגן בגבורה נפלאה על כבודם ולא כל שכן על נפשם ועל נפשות בני ביתם, היאך הובלו כצאן לטבח בהמוניהם?!.. מחוץ לתופעות גבורה עילאית כמרד ורשה והתמרדויות אחרות, שבאו באיחור מצער מאוד והיה להן אופי של התאבדות המונית מעין מלחמת „מצדה" חסרת תקוה, האם לא ניסו כלל להתקומם נגד תלייניהם?!..

לדאבון לבנו אין איש יודע לתת תשובה ברורה לשאלה המכאיבה. סוד זה, שירד לקברות האחים הגדולים יחד עם מיליוני הקדושים, אינו נותן מנוחה ללבנו הפצוע. ואם הזקנים כך הרי בחינת דור המדבר היו, אך הנוער היקר שלנו, זה שחונך על מיטב תנועות התחיה הלאומית, איך עונו ונרצחו ע"י חזירי יער מטורפים, האומנם לא היתה כל אפשרות להתמרד ולהתגונן?..

אכן חידה גדולה היא זאת, קשה ומכאיבה!..

ישראל איזן

לזכר משפחות

הרב ר׳ דויד הלפרסון ז״ל

הרב ר׳ דויד הלפרסון ירש כסא הרבנות בדמידובקה מאביו הרב ר׳ לייביש. כיהן במישרה כבודה זו משנת 1919 ועד יום השואה, בה חילק עם קהל עדתו את גורלם המר ושתה יחד אתם את כוס קובעת התרעלה עד תומה. היה למדן גדול ואציל־נפש, נוח לבריות ועושה שלום בין איש לרעהו. הרב היה מחסידי בית הלל, קרוב ללבו של הדור הצעיר ומבין לרוחו. שליחי הקרנות הציוניות מצאו אצלו אכסניה, עידוד וארזן קשבת. הוא נתן לבניו ללכת בדרכי התקופה החדשה ושלח שלושה מהם ארצה. מכתביו אליהם היו תמיד מלאים געגועים וכמיהה לארץ הקדושה. משאת נפשו היחידה היתה להצטרף אליהם, לעלות ארצה ולהתפלש בעפרה. אך הגורל המר פגעה גם בו והוא ניספה יחד עם בני קהילתו הקדושה, ואתו אשתו, הרבנית בת־שבע ובן זקוניהם אריה (לייביש) ת. נ. צ. ב. ה.

משפחת איינבינדר

דמידובקה. השם לבדו מעורר חוויות מימים עברו, זכרונות על הורים וקרובים, חברים וידידים. לעתים הננו שוקע בהרהורים נוגים ודמי־דובקה עולה לנגד עיני רוחי על אנשיה וקורותיה, בני משפחתי וחברי, והלב מתרגש למחשבה שכולם אבדו והם במתים — היו ואינם. האומנם לא אוסיף לראותם?...

כבסרט חי יעברו לפני מאורעות החיים בבית אבי בחוג בני המשפחה ובחברת הנוער של העיירה. הנני רואה אותם בצעדם ובששונם בשמחות ובאבל, בחג ובימי חול, בסדנות ובחנויות, כולם שוקקי חיים וחדורי אמונה חולמים ושואפים למולדת הנכספת ומתכוננים לעליה. כיצד ניתק פתיל חייהם ללא עת?

בדמיוני הנה ימי האביב. עת לצאת לשדה. אבא ר׳ יוסף איינבינדר יהודי חסון ועמל ולידו אחי זלמן, קמו לפני עלות השחר, רתמו זוג סוסים, העמיסו מחרשה ומשדדה על העגלה ויצאו אל מחוץ לעיירה לשדה. ורגילים היו ליבולים טובים מחלקת השדה שעיבדו, אכלו מפרי עמלם. אמי שרה היתה בעלת חן ואשת חיל, ידעה להסתדר יפה במשק ביתה ולטפל בילדיה: חנה, מנדל, זלמן שלמה, רוסי ריזל ורבקה. זכורני איך בערבי החורף הארוכים היו מתכנסים בביתנו האחים והאחיות הנשואים עם ילדיהם והשמחה היתה רבה במעוננו, הגברים ישבו ושוחחו על עבודת אדמה ועל מסחר ולעתים גם על פוליטיקה ואילו הנשים על עסקי הבית ועל הילדים, כרגיל, והחדרים המרווחים של ביתנו שפעו חמימות, בפרט בימי שבת וחג. אזכור את השבתות בבית הורי, את זמירות אבי ואת רוח השבת ששררה בכל פינה, את ביקורי החברים והחברות אצלנו (ביניהם צוני גרינברג, מינדל קולטון ואחרים) ושאר החוויות של תקופת הנעורים שנחרתו עמוק בלב, וקשה להשלים עם המציאות המרה שאכן היו ואינם...

דוד איינבינדר

מבני המשפחה

ההורים, הבנות והנכדים

משפחת יוסף אינגבר

ציון לנשמותיהם של הורי יוסף וחיה, אחי הירש ובנימין ואחותי שבע אינגבר

ימים ספורים לפני ההשמדה הורגש בגיטו שהפורענות מתקרבת. הורי האיצו בי לברוח, שבורים ובבכי עצור נפרדו ממני וליוו אותי עד לגדר התיל.

באחוזת קניהינין ישבו מספר יהודים ביום חמישי ודנו במצב, והנה בא אחי הירש ובפיו הידיעה המעציבה על סגירת הגיטו ועל הכנתו לחיסולו. אותו יום חמישי עבד אחי בנימין בן ה־13 במרחק 5 קילומטר מהעיירה, וכאשר הורגשה התנועה החשודה מיהר לגיטו לראות את הוריו. אחרי „פרידה חמה" הם ליוהו בחזרה אל מעבר לגדר. התנחמו ההורים המסכנים שבהינצל בניהם יוכלו למות במנוחה. אך לא כן רצה הגורל ולדאבון לבב הביאו שוטרים אוקראי־ניים את אחותי הקטנה שבע'לי שנתפסה בסביבת בוקוימה.

כעבור שבוע, ביום חמישי, כ"ז בתשרי 1942 צעדו אבא ואמא ושבע'לי הקטנה בתהלוכת המות של יהודי דמידובקה אל קבר האחים ביער גרינר.

א ב ר ה ם

בני משפחת יוסף אינגבר

בני המשפחה

משפחת קלמן אינגבר

אליהו אינגבר

מטובי הנוער הציוני בדמידובקה היה אליהו. את כל כוחו ומאודו הקדיש לעזרה לחברי התנועה והתבלט ביניהם. לא לחינם היה אהוב על כולם ומכובד בקהל. כל תכלית חייו היתה תנועת „החלוץ" והשאיפה לעלות ארצה ולהיות עם המגשימים.

רצה הגורל והוא לא הספיק לצאת מעמק הבכא בעוד מועד ונרצח ביום ההשמדה של גיטו דמידובקה.

מ. פ. ח ב ר

משפחת ברל אייזן

ברל לאה'קס, כך קראו לאבי ברל אייזין בדמידובקה. לאה'קה זהו שמה של סבתי מצד אמי, אשר ברוב השפעתה במשפחה נקראו בני־הבית עליה. אבי היה איש מתקדם, ישר ותמים בפעליו ובהליכותיו. הוא התעסק בהוראה ולימד ילדי ישראל בדמידובקה קרוא וכתוב. מי מבני ובנות עיירתנו לא למד אצלו? מי מאנשי דמידובקה לא הכיר אותו?

היו במשפחתנו 4 בנים ובת יחידה: יעקב, גציל, (גדעון) שרגא, פייגה וישראל. מאחר שההוראה הכניסה בקושי די פרנסת הבית, נאלץ אבי למלא את החסר ממסחר זעיר. יום־יום עם עלות־השחר היה יוצא לכפרים הסמוכים לסחור ובשעה 9 בבוקר, בערך, היה חוזר הביתה עם מחיתו ומתחיל בחלק השני של פרנסתו. אבי היה גם בעל־קריאה בבית־הכנסת הגדול ובשעת צורך בעל

תפילה. הוא נתן לילדיו חינוך כללי ודתי. ע"פ השקפותיו היה ציוני ונחשב על ותיקי הציונים בעיירה. תרם באהבה לקק"ל מדי חודש בחדשו. היה שומר על הקופסה הכחולה. (בזמן הרקת קופסאות קק"ל הוציאו לו אחת מקופסתנו את סכומי השיא בעיירה). אבי קרא את ה„היינט" ו„דאס נייע וואַרט" בקביעות ושמח על כל הישג הציונות בכלל ושל תנועת העבודה הציונית— סוציאליסטית בארץ ובתפוצות בפרט. הוא הראה התעניינות רבה בקבוצי־ההכשרה שהיו קיימים בפולין, שהחשיבם ושלח את בניו להכשרה בקלוסובה ולחוה החקלאית שליד ברסטצ'קו. בבחירות לקונגרסים הציוניים היה אבי מנהל תעמולה בין השוקלים ומצביע בעד רשימת הליגה למען א"י העובדת במלוא הכרתו. לשאלות ציונים מזרמים אחרים בענין זה היה עונה: „אני מצדד באלה שבונים את הארץ במעשים ומגשימים בפועל, ולכן הנני מצביע בעדם".

אבי נולד בשנת 1871 בבורמל ונרצח ע"י הנאצים בדמידובקה בשנת 1942, הי"ד.

יעקב אייזין

אחי יעקב נולד בשנת 1899 בדמידובקה. בגיל 15 התחיל בהוראה ולימד את ילדי עיירתו אידיש ורוסית. בהיותו בן 17 שנה, והימים ימי מלחמת העולם הראשונה, חיפשוהו השלטונות הרוסים למען גייסו לצבא, אך הוא יחד עם אברהם קופרשטיין התחמקו בהתחבאם במקומות סתר. בינתים למדו את מלאכת הסנדלרות אצל פנחס (פיני) פרסמן והתמחו מהר במקצוע. אבי נדרש לגלות את מקום מחבואו של הבן הנעלם, גם איימו עליו, היכוהו ואסרוהו. בית־המשפט הצבאי שיחרר את אבי ממעצרו, והמתחבאים לא הופיעו עד סוף מלחמת העולם הראשונה. עם כניסת הפולנים, נקרא אחי לשירות בצבא הפולני לשנתיים ואחרי שחרורו התחתן עם בת דודתי טובה והשתקע באוליקה, שם התעסק במסחר. טובה ילדה לו 3 בנות ובן־יחיד, כציוני נתן לילדיו חינוך ציוני הוא היה חבר בפוע"צ (צ.ס.). בפרוץ מלחמת העולם השניה, כשהרוסים כבשו את וואלין מידי הפולנים ב־1939, עמד אחי בקשרים אמיצים שנפסקו ב־1942. היה לו רצון עז לעלות לארץ עם משפחתו אך המזל לא האיר לו פנים ונפל קרבן הנאצים, ואתו אשתו טובה וילדיהם ברצח ההמוני שביצעו הנאצים וגרוריהם באוליקה בשנת 1942.

גציל (גדעון) אייזין

גציל—גדעון נולד בשנת 1902 בדמידובקה. קיבל את חינוכו ב„חדר" ובבית־הספר היהודי־רוסי שהתקיים בשנים ההם בדמידובקה. משבגר נעשה סוחר תבואות ועורות, גם היה סוכן מכונות תפירה זינגר. כאחיו יעקב היה חבר בפועלי־ציון (צ.ס.) אך לא פעיל, תמך בקרנות קק"ל וקה"י. הוא שירת בצבא הפולני כמה חדשים, ומששוחרר נשא לו אשה מרובנה, איטה שמה, והשתקע בדמידובקה. נולדו להם בן חיים ובת גולדה. בהכנס הרוסים לוואלין מנו אותו בתור מנהל מסעדה ממשלתית. סופו היה טראגי, הוא ומשפחתו נפלו יחד עם אנשי עיירתנו בידי התליינים הנאצים בהשמדה הכללית.

שרגא אייזין

שרגא אחי נולד ב־1905 בדמידובקה. מקטנותו היתה לו שאיפה לעלות לא"י. לשם זה נכנס ל„החלוץ" ויצא להכשרה חקלאית לאחוזה הקטנה שע"י ברסטצ'קה יחד עם אלקה לייטר ואחרים. בשנת 1924 נתאשר לעליה, אך מסיבות הזמן ומסיבת חובתו לשרת בצבא נתעכבה עלייתו. הוא ואשתו חנה וארבעת ילדיהם נרצחו בהשמדת הקהילה ע"י הנאצים.

ישראל אייזין

משפחת בריזגל

עד עתה קשה להעלות במחשבה שאמנם אמת נכון הדבר שבני המשפחה וכל היקרים לי — האחיות, הגיסים, הילדים, הקרובים והידידים אינם יותר בחיים.

אמא עדינת הנפש, בעלת היד הענוגה והמלטפת, הדואגת לך בכל עת, איננה עוד. במסירות־נפש ובאומץ־לב ידעה להאבק עם החיים האכזריים, כדי לגדל ולפרנס את ארבעת ילדיה לאחר שנתאלמנה בעודה צעירה. ואמנם לא ידעו הילדים מחסור בחייה, פרט לזה שאבא היה חסר להם היא מלאה את כל החלל הריק.

בהיותי בהכשרה בחוץ־לארץ לא מצאה אמא מנוחה לנפשה פן אסבול, אולי התנאים קשים מדי, ולעתים קרובות היתה משגרת מכתבים להודע מה שלומי ואיך אני מרגישה את עצמי. החמימות הזאת החסרה לנו מיום שאמא איננה, אין לה תמורה. כואב ודואב הלב על האסון הגדול שקרה לנו ולכל בית־ישראל מידי רשעי העולם ולא תהיה להם סליחה וכפרה עולמית.

לעתים תוקף אותך רצון רב לשכוח את המציאות ומתגבר בך הצורך להרגיש את היקרים לך בקרבתך, לדבר אתם ולחבקם, אך האמת המרה טופחת על פניך ומזכירתך שהלכו מאתך ללא שוב בתנאים כה טרגיים. — העץ ששפע פירות הרבה נגדע ונעקר משרשו. הרוצחים הגרמנים והאוקראינים השמידו את כל היק־

משפחת שרה בריזגל

רים לך, השליכו אותם לבורות עמוקים, אף לא חמלו על ילדים תמימים ולא הדרו פני זקנים. ומלחמה פנימית מתרחשת בלבך ודכאון ודכדוך ממלאים את כל נימי נפשך עד לבלי נשוא ושאלה בוקעת ומשוועת למרום — האומנם היה כדבר הזה לעיני השמש?!..

אין די מלים כדי להביע את רחשי הלב ואת גודל האסון שקרה לנו וליהדות כולה. שעה שאני רואה את ילדי אי אפשר שלא להזכר בילדים ההם שלא טעמו טעם חטא ושהושמדו במיתות משונות ואכזריות על־ידי רשעים טמאים וארורים. הלב מפרפר והיד רועדת מכאב וידעתי שעלינו לזכור ולמסור גם לילדינו את אשר קרה לסַבים ולסַבות, לדודים ולדודות, להם ולילדיהם, למען לא ימוש זכרם היקר מפינו ומלבנו עד עולם.

הניה בריזגל

משפחת משה וסוסיה ברגר

זבינו משה נולד בלובצ׳יבקה ונשא לו לאשה את סוסיה מדמידובקה, בה התגורר כסוחר תבואה כל ימי חייו ובה נולדו להם 7 ילדים.

בימי מלחמת העולם הראשונה נלקח אבי לצבא וכל עול הפרנסה וגידול הילדים הוטל כמעמס כבד על שכם אמנו. אחר תלאות וטלטולים רבים חזר אבינו לשמחתנו הרבה מהמלחמה והתחיל לבנות מחדש את חייו ולעסוק במסחרו. נולדו עוד 3 ילדים וחיי

האב הבת והבן

המשפחה זרמו להם תוך מאבק קשה לקיום המשפחה הגדולה ובהשתתפות הילדים הגדולים, אך תוך הרמוניה שלמה ואהבה הדדית.

והנה באה תקופת „החלוץ" והשאיפה הכללית לעליה ארצה. כרוב בני העיירה הצטרפנו גם אנחנו לשורות „החלוץ" והכשרנו את עצמנו לעליה. הורינו, אף־על־פי שבעצמם לא היו בתחילה חדורי הרעיון החדש וגם נפגעו קשה על־ידי משיכת ידינו מעזרה לבית, לא מיחו בידינו ואף שמחו שאנו עולים על דרך חיים חדשה. וכשהגיעה שעתנו לעלות, אחותי בשנת 1933 ואני בשנת 1936 (בעצם המאורעות בארץ), השתדלו הורינו בכל מאמצי כוחם לאסוף בשבילנו להוצאות הנסיעה והשתעשעו בתקוה שבבוא היום יוכלו גם הם להצטרף אלינו ולחיות יחד אתנו בארץ.

אך לא כן רצה הגורל. רק שתינו הצלחנו לעלות, ואילו שאר אחיותינו ואחינו לא זכו להגשים את שאיפתם עד שבאה היד האכזרית וגידעה את העץ על ענפיו. ביום ההשמדה הכללית נפלו בין הנופלים: אבינו משה, אמנו סוסיה, אחיותינו שרה, אדל ולאה ואחינו דוד, הי"ד.

צפורה ברגר

משפחת נחמיה ברגר

אם המשפחה בתיה ברגר התאלמנה מבעלה ונשארה עם שבעה ילדים אשר בעצמה חינכה והשיאה אותם. היא נפטרה בשנת 1934 בהיותה בת 74 והשאירה 5 בנות ושני בנים.

הבת הבכירה נישאה לאיש וגרה בלוצק. היו להם בנים ובנות ונכדים וכולם הושמדו. הבן נח ברגר היה ציוני נלהב, בעל בית מכובד בעיירה, סוחר בתבואה, אדם נוח וחברותי. לא השאיר אחריו בנים.

הבת השניה מרים נישאה לאהרון טננבאום שהוטבע ע"י חיילים פולניים בשנת 1917, מתה בשנת 1919.

דבורה נישאה לשמעון ברו, יהודי אמיד, סוחר ומקובל מאוד בין תשבי העיירה. היה להם בן יחיד נחמיה שהצטיין כלמדן ושקדן.

יוסף ברגר הבן השני, בעל בית וסוחר בתבואה, נשוי לאשה ואב לבן יחיד שגם שמו היה נחמיה.

הבת ויטיה נשואה לבעלה אברהם גוז איש קוזין בעל חנות למנופקטורה. רצונם היה לעלות ארצה אף התעניינו בהעברת כספים ולרכוש להם קרקע, אך לא זכו.

הבת החמישית דבושה נשואה לבעלה חיים יליד רדזיבילוב, בעל חנות מכולת. כרבים אחרים חשבו לחסל את רכושם ולהשתקע בארץ, אך גם הם ככל בני משפחתם איחרו והושמדו על ידי הרוצחים עם כל המשפחה הענפה הזאת.

ברכה פינצברג

משפחת משה גרינברג

אבי משה בן בצלאל (צאליס) היה בעל אופי חזק וידע לשמור על זכותו בנשאו את יהדותו בגאון. עמד לו אופיו החזק לממש את תכניותיו הפרטיות והציבוריות. כאשר קבל על עצמו להקים מחדש את הקלויז שנשרף במלחמת העולם הראשונה השקיע את כל מרצו במפעל זה והזניח את ביתו עד שהוציא את מחשבתו לפועל. משהוקם על תלו הוא ראה בו מפעל חייו. בראש־השנה ויום הכיפורים כשעבר לפני התיבה כבעל־שחרית, מי היה דומה לו אז? עם פרוץ מלחמת העולם השניה וכניסת הצבא הרוסי לדמידובקה התחילה פרשת סבלו, כשגרשוהו מביתו ומהטחנה שאת מיטב שנותיו השקיע בה. אנשי המשטר החדש ראו לנכון לנשל את היהודי שכל שנות חייו עמל ועבד בטחנה ולהשליכו החוצה לעת זקנתו, הדבר גרם לו דכאון נפשי, הוא נשבר ולא חיפש כל דרך להצלה בעת נסיגת הרוסים וכניסת הגרמנים.

כשהגיעו הידיעות האיומות על השואה ניקרה במוחי השאלה, איך יהודי גאה זה השלים שיו־

יהודי תלמיד־חכם, נולדה בשנת 1887. חייה היו לא קלים, ביחוד כשאבי היה באמריקה והילדים היו קטנים. היתה מסורה ונאמנה, תמיד דאגה לשלום בניה ובעלה בעבודתם הקשה שלא יאונה

מבני המשפחה

להם כל רע. היתה בגיטו והובלה לטבח יחד עם שתי כלותיה ונכדיה והעיירה כולה. בת 55 היתה בהרצחה.

דוד־איזיק אחי נולד בשנת 1903. כאבא כן דוד היה אמיץ ובעל מרץ. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 נכנס בעול החיים ועזר לאבי בעבודתו. למד בחדר וגם אצל מורים פרטיים. זוכר אני מעשה גבורה אחד מצדו — והוא אז בן 17—18 — בזמן מלחמת הפולנים עם הבולשביקים. שבת אחת, כשנכנסו הפולנים לעיירה בשעה שכולם היו בבית־הכנסת, קמה בהלה גדולה וכולם התחילו לברוח הביתה. כשהגעתי הביתה מבית־הכנסת ראיתי מחזה זה: הפולנים שודדים מכל הבא ליד, והנה נכנס דוד וראה את הנעשה, תפס חייל אחד בערפו והשליכו החוצה ויתרם נבהלו וברחו. המעשה היה נועז ועשה עלי רושם חזק ונשאר בזכרוני עד היום. לא פעם קרו אינצידנטים בטחנה עם הגויים וכולם פחדו מפניו בידעם היטב כי את משפחת הצאליס לא ינצחו.

ציוני נאמן ומסור היה, השתייך ל„החלוץ" והתמסר לו בלב ונפש. שאף לעלות ארצה ולהיות עובד אדמה, הכשיר את עצמו לכך ואף אושר לעליה, אך שאיפתו לעלות ארצה לא נתגשמה. אולם עובד אדמה נשאר, הוא קנה קרקעות ובידיו עיבד אותם. גם ביחס לדוד לא יכולתי להשלים עם הרעיון שהובילוהו לטבח. — דוד זה שידע להתגונן בפני כל מי שניסה להתקיפו בכל עת שהגויים ניסו לעשות פרעות ביהודים היה הוא בין ראשי המגינים, שידע לעמוד בגבורה ללא פחד וללא רתיעה נגד כל צורר! — אולם, גם הצוררים האלה ידעו שאת דוד לא יקחו כשאר היהודים, את ידיו כבלו והובילוהו. הוא אימץ את כוחותיו האחרונים וניסה לברוח, אך הגורל האכזרי רצה שבשדותיו שם שפך את זיעתו יישפך גם דמו, והוא אז רק בן 39 ואב לשני ילדים. אשתו בילה, ילדיו ברל״ה בן 6 וליפשה׳לה בת 5 נפלו באותו יום.

אחי בצלאל נולד בשנת 1906, למד בחדר ואחר כך למד עברית אצל מורים פרטיים. נכנס לעול העבודה בצעירותו כיאה לבני משה צאליס שלא ידעו מנוחה. הדבר היחידי שבשבילו מצא לו זמן היתה העבודה הציונית לה התמסר בכל נפשו. התחבב מאוד על כולם בחוש ההומור שלו ובכשרונותיו התיאטרליים רכש לבבות. הוא גם למד לנגן על כנור, אך כשרונותיו הלכו לאיבוד, בתנאי העיירה הקטנה. את חלומו לעלות ארצה לא הגשים, התנחם רק בזה שעזר לי בעליתי והשפיע על אבא שלא יפריעני. בשנת 1939 התחתן וחשב לבנות את ביתו, אך המלחמה האכזרית הרסה את תקותו האחרונה. כיצד נהרג לא ידוע, בגיטו לא היה, הוא עבד במחנה עבודה בלופובש ושם מצא את מותו בגיל 36. אשתו

נצר המשפחה

אסתר נייטיל מלודמיר ובתם בת 3 חדשים נהרגו יחד עם כל אנשי העיירה.

אחי נפתלי־הרץ נולד בשנת 1909, למד בחדר ואצל מורים פרטיים ואחרי כן בישיבת קורץ.

דור שני

למד גם הנהלת חשבונות ובכלל היה תלמיד חרוץ ומתמיד ולא היה דבר שלא ידע לעשותו. כמו אחי בצלאל כן גם הוא נחן בכשרון תיאטרלי, בתפקידו „דער בטלן" שביצע בכשרון היה משהו מחייו ומהתלבטויותיו הפנימיות. היה פעיל ב„החלוץ" ובנאמנות התמסר לפעולה חציונית. בימי הסבל הקשים במחנה עבודה, שעה שהנאצים רצו לגזול מכל אחד את רצון החיים ולדכא את רוחם, הוא עודד את כולם ועורר בהם את רצון החיים. כשהגיעו אליו הידיעות האיומות על השמדת יהודי העיירה ושאבא נשאר בחיים, חיפש דרכים איך להגיע לאבא ואמנם הגיע והיה יחד עמו עד היום האחרון. בעזרת אבא הצליח להימלט ליערות, השיג נשק והיה לפרטיזן, אך הגורל האכזרי השיג גם אותו והוא אז בן 33. כך הושמדו משה צאליס ובניו, הם לא הובלו לטבח. כגבורים חיו חיי עמל ויצירה וכגבורים גם נפלו.

ואלה בני בצלאל בן מנחם ומנוחה־זלטה בת מאיר שהושמדו בשואה: ברנדל דודתי, אשה זקנה שגרה כל ימיה ברואיזנה. בתה שרה עם בעלה ברוך וילדיהם פנחס וחנה שגרו ברואיזנה. בנה מנדיל גורטנברג, אשתו לאה בת פיבוש כהן וילדיהם משה ושרה גרו כל השנים בלישנה. בתה בתיה ובעלה מיכאל בן יואל מילר וילדיהם משה, גדליה ויצחק. בתה ביילה נמצאת באמריקה.

דודי יהודה שגר כל ימיו בכפר רואיזנה ואשתו רחל וילדיהם: ביילה ובעלה מאיר טסלר, בצלאל ואשתו ושני ילדיהם משה ויעקב. דודי מאיר ואשתו בוני וילדיהם: איטה, צבי, בצלאל וחיים (יש סברה שהם חיים ונמצאים ברוסיה), מנוחה, אסתר וגולדה.

דודתי פסיה ובנה בצלאל, חבר „החלוץ" שאושר לעליה ומסיבות שונות לא עלה ארצה, אשתו חיה'קה מזורקוביץ ובתם אסתר. בתם שרה, בעלה שמואל טרייבטש מקוזין נהרג בצורה אכזרית מאד, וילדיהם: בתיה, יונה ומנוחה. בתם הענה ובעלה יוסף בן שמואל פוקס.

חברי ובן דודי אליהו נולד ביולי 1913. חייו היו מלאי ענין ואף מלאי סבל. אליהו היה בין התלמידים הטובים ביותר בחדר וכל המלמדים הללוהו, ואמרו עליו שיגדל ויהיה גאון. המשיך בשקידתו ובחריצותו גם כשעבר ללמוד אצל מורים ואחר כך בבית־ספר „תרבות" בברסטצ'קה. כשגמר את בית־הספר התמסר לארגון סניף „החלוץ־הצעיר" בו תפס את המקום המרכזי. יומם

משפחת משה גרינברג

בני המשפחות משה גרינברג ובנימין אינגבר

ולילה התמסר לעבודת קודש זו, חינך והדריך, היה הרוח החיה בסניף וכל מי שעלה ארצה ברכתו ליותה אותו. אולם כשניגש להגשמת הרעיון שלמענו פעל התחילה התקופה העגומה בחייו. בגופו החלש לא יכול היה להסתגל לתנאים הקשים של ההכשרה וחלה. מדוכא ושבור בגופו ובנפשו נאלץ היה לעזוב את ההכשרה, ולפעולה בסניף לא יכול היה לשוב, כי הרגיש את עצמו כאחד שעזב את המערכה. הסתובב כמיואש ללא הווה וללא עתיד והתחיל לעסוק בהוראה, אך סיפוק לא היה לו מזה וגעגועיו לחבריו ולארץ גברו מאד. מצב זה נמשך עד פרוץ המלחמה ועם כניסת הצבא האדום ושינוי המשטר שותקה הפעולה הציונית וגם רעיונותיו וחלומותיו שותקו בהשמדו יחד עם כל בני העיירה. זהו הסך־הכל של חלק ממשפחת בצלאל שחיו בדמידובקה, ואילו החלק השני הושמד בקרמיניץ. רק מתי מעט נשארנו ממשפחה כה גדולה. ישמשו דפים אלה כמצבת נצח ולזכרון לדורות הבאים. יהי זכרם ברוך.

שלמה גרינברג

משפחת מרדכי גרינברג

את משפחתנו מצד אמי לא הכרתי מקרוב ונבצר ממני לצערי להעלות את שמות בני המשפחה לזכרון. לאבי היו 5 אחים ו־3 אחיות.

הבכור אברהם־ליב נדד מביתו, עבר ברחבי רוסיה והגיע בסוף לאמריקה. על גורלו שם לא הגיעו שום ידיעות. השניה היתה הדודה חיה, שטרחה ועמלה כל ימיה עד שבימי הפור־ענות רצחוה והשמידו את רכושה. השלישית במשפחה היתה הדודה רחל, שנישאה לאיש אוליקה ונזדמנו אלינו רק בהזדמנויות של שמחה משפחתית. הדודה הרביעית היתה סלאבה, שלעומת העוני והדחקות מהצד החמרי — שררה

מבני המשפחה

חצל גרינברג
ובנה דויד

בביתה עשירות מבחינה רוחנית ותרבותית. כל ילדיה (4 בנים ו־3 בנות) קבלו השכלה, מהם 2 בנים ו־2 בנות נשארו בחיים בפולניה ולא ידוע דבר על גורלם. אבי מ ר ד כ י נלקח לצבא במלחמת העולם הראשונה והשאיר אותי ואת שני אחי זאב ודוד תחת השגחתה ופרנסתה של אמנו. אחרי המלחמה ומוראותיה ואחרי נדדו למרחקים בנפלו בשבי, חזר לביתו ולמסחרו. אבא כיבד כל משכיל ומלומד ובכל מאמצי כוחו נתן חינוך טוב לילדיו.

א מ י שהיתה מסורה מאוד לילדיה נפרדה ממני ביום עלותי ארצה בדברי תחנונים, שעם מלוי התפקיד החלוצי שנטלתי לעצמי זכור אזכור לכתוב „מכתב לאמא".

אחי הבכור ז א ב נתחבב מאד על הבריות בסגולותיו הנפשיות. ידע לשיר ולצייר, והוא השאיר ציורים יפים מהעיירה. למרות היותו עליז וחברותי ארשת של צער היתה נסוכה על פניו שלא היה בידו לפתח את כשרונותיו החבויים.

אחי ד ב , חניך ה„ישיבה" היה בעל שכל חריף ומחשבה עמוקה. לאחר זמן החליט להש־תלם ובכוחות עצמו גמר גמנסיה ונכנס לבי"ס מקצועי טכני. מוסרים שבזמן הגרמנים הציל אנשים רבים מרעב. חדשיים לפני השחרור נפל מכדורו של רוצח אוקראיני. אחי הצעיר מ א י ר ברח עם הסובייטים ונשאר ברוסיה.

הדוד י ע ק ב , הששי במשפחה, היה לפי הכרתו ציוני מובהק, חשב על עליה לארץ. עודד את החלוצים בעבודתם הקשה במקום. כשנתקבלו ידיעות על המצב הקשה בארץ — חיזק את רוח החלוצים להמשיך בדרך החלוציות ולעלות. מנגד ראה את הארץ ואליה לא בא, כי הושמד יחד עם כל משפחתו בימי הגזירה הכללית. השביעי היה הדוד א י י ז י ק . איש בריא וחסון שפחדו נפל על כל גוי פורע פרעות שנרתע בבהלה מפני הזכרת שמו בלבד. הוא שאף להיות אכר עובד אדמתו ולעלות ארצה יחד עם 4 בנותיו שתגדלנה.

ואחרון אחרון הדוד ש ל מ ה . היה איש משכיל ושקל כל מלה היוצאת מפיו. ציוני היה וכבעל יכולת תרם ביד רחבה לקרנות הלאומיות. הוצא להורג עם כל משפחתו, פרט לבתו פניה שעלתה ארצה עם המעפילים.

ג ד ע ו ן ג ר י נ ב ר ג

משפחת שלמה גולדצ׳ר

מחוץ לתחום העיירה, על גבעה קטנה שבכפר ה„גויי" דמידובקה, שכנה בבית דל וצנוע אך נקי ומסודר למופת משפחת גולדצ׳ר.

הוא יהודי ירא שמים, טוב לב וישר, מאמין באדם ומחכה לביאת המשיח.

היא אשה שקטה וחסודה, נושאת את גורלה הקשה ואת עול העוני והדחקות בלי טרוניות ומרירות, מגדלת ומחנכת את הילדים ברוח הזמן.

הבת הגדולה נישאה לאיש, הצעירה חיה היתה מורה לעברית מפיצה תרבות, שאת כל ידיעותיה רכשה מ„לימוד עצמי". הבן למד בי־שיבה ונחשב לעלוי.

בידי מרצחים טמאים נרצחו בגיטו דמידובקה בחשוון תש"ג ת. נ. צ. ב .ה. ב ת י ה

משפחת אליעזר גולדצ׳ר

צבי גולדצ׳ר ואשתו

אליעזר גולדצ׳ר, אשתו פסיה וילדיו, ריבה ובלה, הירשל ואשתו ושפרינצה.

בכפר הגויי דמידובקה, על אם הדרך, מול בית אחיו הבכור שלמה גר אליעזר גולדצ׳ר ובני ביתו.

היה בנם של רחל „הצדקנית", כפי שקראו לה, ורבי יצחק׳ל תלמיד־חכם הידוע והמשכיל. יהודי יקר היה ושמח בחלקו בכל התנאים.

אשתו ביילה מתה עליו ומטופל בילדים, בעוני ובדחקות הוא נישא שנית לפסיה נודלר האשה הטובה והעדינה.

השיא את בתו רבקה ואת בנו הירשל, אך לא זכה לראות בהם נחת.

נרצחו בגיטו דמידובקה ב־1942.

יהי זכרם ברוך.

ב ת י ה

הרשל גרובמן

מטובי הנוער הציוני בדמידובקה היה הרשל גרובמן. נולד בעיירה ברסטצ׳קה בשנת 1910 להוריו שלמה ודובריש. בילדותו קיבל חינוך בביה״ס „תרבות" בברסטצ׳קה והצטיין בלימודיו. הוא נמשך ללימודים ושקע בים התלמוד, וגם בשטח זה התבלט בחריפותו והתמדתו. אותו זמן למד גם אנגלית, כהכנה לעלייתו במרוצת הזמן לארץ־ישראל.

משהתארגן „החלוץ" בדמידובקה נכנס לשורותיו ונעשה פעיל. הוא נשא בעול תפקידים שונים בתנועה. השילוש הגדול: ארץ, עם, שפה היה קדוש בעיניו. כל מי שהכירו הבחין בו יפה את התגלמות השילוש הזה.

הרשל היה איש אמת, חבר חביב ואדם אדיב. על סף עלייתו ארצה היתה בו ידם הטמאה של רוצחי דורנו שקיפחה את חייו ללא עת. וכמה מצער הדבר שהרשל וכן אחיו משה עמדו בתור לעליה לא״י ובמשרד הא״י בוורשה התעכב דבר יציאתם ובינתים בא האסון.

ר. ד.

הרשל גרובמן

משפחת משה גרובמן

משה נולד בברסטצ׳קה — ווהלין בשנת 1905 להוריו שלמה ודובריש גרובמן. למד שם בבית־ספר „תרבות". ובעיירה כינוהו בשם „משה׳לה". כל ימיו שאף לעלות לארץ־ישראל, ובגיל חמש עשרה עזב את משפחתו וביתו ויצא להכשרה לקלוסוב, שם סבל מרעב ומקור ומתנאי מגורים קשים. אך לא די בזה, המצב הגיע לידי כך שהרבה חברים חלו וביניהם גם משה שנאלץ לחזור הביתה.

משה היה ער לכל דבר שהיה לו קשר עם א״י, וביחוד עז היה חפצו לעלות ארצה, אולם המזל לא האיר פנים, ובגלל העליה המוגבלת בימים ההם לא השיג את רשיון העליה המבוקש ולמרות כל מאמציו לא עלה בידו להגשים את שאיפותיו.

בינתים התחתן עם הנצ׳ה איינשטיין והיה אב לבת. בעל לב חם ורגיש היה ותמיד מוכן לעזור לזולת אפילו בבגדיו היה מוכן להתחלק עם חברו. הגיעו

הנצה אשת משה גרובמן

ימי ההשמדה הנאצית ושליחי היטלר רצחו גם את משה׳לה יחד עם קהל עדת דמידובקה.

ר. ד.

משפחת גבלר

ראש המשפחה איזק־אליה גבלר היה איש פיקח ובעל מעוף מסחרי רב. הוא היה בעל טחנות קמח בעירה וסוחר תבואה וראה ברכה בעסקיו. הכירוהו כנדבן ביד רחבה לכל דורש וכאיש אמת וגלוי לב. היה עסקן ציוני, תורם ומתרים, משתתף בבוררויות בין איש לרעהו. הכל ידעו לכבד את עצתו ודעתו והוקירוהו על ישרו לרגל עסקיו המרובים.

אשתו חנה לבית משפחת פיהרר היתה טובת לב, סמל לאם עבריה. אחת המשכילות בעיירה בין חברותיה בתקופת נעוריה. חנה ידעה לחנך את ילדיה ונתנה להם השכלה רחבה. הודות למאמציה ניתן לי ללמוד בגמנסיה בלוצק. בשנות המלחמה בנדודי הארוכים ולבסוף בחיי בין הנאצים עמדו לי הידיעות שרכשתי בפולנית בהשפעת אמי הנבונה והמסורה. בהשמדת יהודי דמידובקה נרצחו אבי בגיל 48 ואמי בגיל 42.

הבת הבכורה שרה שניצלה נמצאת בארץ. הבן יהושוע, היה בחור פיקח וזריז, אהוב על

ילדי גבלר

משפחת גבלר

כל רואיו ומכיריו. בשנת 1942 בברחנו מן העיירה הדריך אותי והובילני דרך יערות והודות לעזרתו היעילה ניצלנו ממות לא פעם. בשנת 1943 נפרדתי מיהושוע לעולמים, אותי הוא הציל ואילו הוא עצמו נרצח. הבת בלומה נרצחה יחד עם ההורים בחיסול גיטו דמידובקה והבת מרי הקטנה, שהיתה ילדה יפהפיה, עבדה זמן רב אצל הנוצרים בסביבת דמידובקה עד שנודע שהיא יהודיה ונרצחה אף היא.

ש. ג.

משפחת זינגר

ביתם של הורינו נחמן וטמה זינגר שימש בית־ועד לנוער בדמידובקה. אבינו היה טיפוס של יהודי חרד וציוני גם יחד ואמנו אשת־חיל, צופיה הליכות ביתה. הם סימלו בית יהודי מובהק. בעיירה הכירו אותם כמכניסי־אורחים וטובי־לב. חברינו מ„החלוץ" ומתנועות הנוער היו באים לביתנו ומצאו בו תמיד פינה ידידותית לא רק מצדנו כי אם גם מצד הורינו שהבינו לרוחו של הנוער הציוני וידעו להעריכו כראוי.

היינו ששה ילדים בבית וקבלנו חינוך טוב, כפי שהיה מקובל בימינו, תחת שלטון הפולנים בעיירה. כולנו השתייכנו לתנועה הציונית, ככל

משפחת נחמן זינגר

משפחת בילה פוקס, בתה בתיה, בעלה נאוי, שני ילדיהם ומרי קצבמן

חברינו ממיטב הנוער המקומי, והורינו הביטו בעין יפה על דרכנו, אף שהיו בני דור אחר, ובמרוצת הזמן נעשה אבינו לציוני גלוי וסייע בידינו לצאת להכשרה לשם עליה ארצה.

עד פרוץ המלחמה בשנת 1939 עלו רוב החלוצים בני דורנו וביניהם אף אני ושתי אחיותי. קוה קויתי לראות כאן גם הורינו וקרובינו, שנשארו בגולה ממשיכים בחייהם האפורים, ושומרים על רכושם הדל, אך המציאות שמה לאל את תקוותי ונתיתמתי מהורי שנרצחו בהשמדת קהילת דמידובקה.

כן אבדו לי אחותי הבכירה בבצי (בת־ציון) ובעלה צבי קצמן, שהיה ציוני קנאי וחלם לעלות ארצה כל ימיו עם שני ילדיהם, ושני הבנים משה ושמואל עם משפחותיהם. כך נהרס ביתנו הציוני.

מַנְיָה זִינְגֶר — פַּדְבּוֹ

משפחת יוניצ׳מן

מי שזוכר את דמידובקה מהתקופה שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, אל נכון יכיר את משפחת יוניצ׳מן, שגרה במרכז העיירה והתבלטה בין תושבי דמידובקה.

ר׳ אליהו יוניצ׳מן, אבי המשפחה, היה למדן ועם זאת בקי בהוויות העולם. לרגל עבודתו בענף העצים שהה זמן רב בחוץ־לארץ, וכשהיה חוזר ממסעיו מפעם לפעם לדמידובקה היה גורם הנאה רבה לקהל בחכמתו, בחריפותו בתלמוד ובקולו הערב בעברו לפני התבה.

אשתו אסתר היתה אדוקה בכל נפשה ומאודה. היא ידעה שלא תוכל לבער את האפיקורסות שהסבה לה צער רב, ולכן בחרה להרבות באמירת תהלים ובתפילות לתיקון ה„פושעים". היא היתה מבלה בתפילותיה בבית־הכנסת שעות רבות. עד היכן עמוקה היתה אמונתה אפשר ללמוד מהמקרה הבא:

בתה בילה, מהאינטליגנציה של העיירה, מתה בשעת לידתה ביום ששי בשבוע. המקרה זיעזע את כל העיירה והאבל היה גדול. והנה כשחזרו

משפחת יוניצ׳מן ויקירביץ

מהלוויה סמוך לקבלת שבת, לבשה אסתר את בגדי השבת ואת סודר המשי הלבן, הדליקה נרות שבת וברכה עליהם כדרכה וקיבלה פני שבת מלכתא מבלי להוריד דמעה. משך כל יום השבת התפללה ואמרה תהלים כרגיל. רק אחרי ההבדלה נשתנתה האשה כליל, שבורה ורצוצה התיפחה מגודל האסון, ישבה „שבעה" כדין והתאבלה על בתה האהובה שנקטפה.

ששה־עשר ילדים נולדו לאסתר יוניצ'מן, ארבעה־עשר מהם מתו בחייה, והיא עצמה מצאה את מותה ב„פעולה" האחרונה בגיטו לוצק מידי הרוצחים הגרמנים. שתים מבנותיה מתגוררות בארץ.

מבני משפחת יוניצ'מן חיו בדמידובקה: מנוחה, לייביש והבת הבכירה עם משפחתה — יקירביץ', שהיו מעורים בחיים התרבותיים והחברתיים של המקום.

ברכה, מבנות המשפחה, היתה ידועה במידת הכנסת־אורחים ובאדיבותה בכלל. ילדתה יודיצקה הצטיינה בדיקלומה ובשירתה ולקחה חלק בכל פעולה חברתית בעיירה.

הבן יחיאל, היה עסקן ציבורי ופעיל בכל שטחי החיים החברתיים בעיירה. נמנה על עסקני הג'וינט והתבלט באגודה הציונית המקומית. יחיאל היה מורה עברי ונושא דגל התרבות ואף פעל כמדריך הנוער המקומי. בצדק ראו בו סמל הציונות והרוח העברית בעיירה.

משה, איש בעל רגש, הופיע על הבמה בלהקת החובבים בעיירה כשחקן ראשי. היה בין מארגני „החלוץ" בעיירה, עסקן בספריה, לקח חלק במשחקי כדור־רגל ובכלל היה קשור עם הנוער לתנועותיו.

מרים, הפיצה תרבות בצנעה, נתנה שיעורים לצעירים וצעירות בעברית ובשפת המדינה. היא הצטיינה בהסברתה והיתה חביבה על הנוער.

הנוער.

צ ב י י ק י ר ב י ץ'

משפחת כהן — קאהן

מאיר קאהן נולד בכפר לישני שמעבר לגשר להוריו פייבוש ורחל, ושם התחנך יחד עם אחותו לאה ואחיו קדיש. מאביו ירש שכל חריף והומור שנון ובגיל צעיר הראה נטיה בולטת להשכלה והתקדמות בחיים.

לאחר היאבקות קשה עם עצמו ועם הוריו ברח ללבוב, שם עבד ולמד. אחר שנות רעב וסבל ההצלחה האירה לו פנים והתחיל להרויח לקיומו. הוא המשיך לעבוד בהוראה עברית ולהשתלם בעצמו ושאף לעלות ארצה, אך לא זכה להגשים את חלומו.

הוא נשא לו אשה ונולדה להם בת, ומדי שנה בשנה בתקופת חופשת בתי־הספר היה בא לבקר בבית הוריו, מאורע שהכניס קצת אור ושמחה בחייהם האפורים של ההורים. גם בקיץ של 1939 בא עם בני ביתו לבלות את חופשתו בחיק עיר מולדתו ומשפחתו ושם נפלו בגיטו דמידובקה בכ"ז חשון תש"ג.

ב. פ. ל.

משפחת כץ

זלדה היתה בת הזקונים במשפחת ר' דודיע „דער קליינער". מנעוריה היתה הרוח החיה בהנהלת האכסניה שהיתה בביתם, והדואגת לפרנסתם ושלומם של ההורים ובני־ביתם.

לאחר פטירת אבי המשפחה נישאה זלדה לאיש ופרשה מן הבית לאחר שקבלה את חלקה בירושה.

בעלה של זלדה קהת, בנם של פיגה־שרה ולייב כץ, היה אדם ישר ונוח לבריות, עסק כרבים מיהודי העיירה במסחר זעיר בעיירה ובסביבתה.

גורל אכזרי לקח מהם את בנם יחידם אשר מת בחליו.

בפעולות השמדת יהודי העיירה נספו גם זלדה וקהת. על קצה של זלדה נודע, כי במשך שמונה חדשים הסתתרה אצל אכר אחד בכפר דובליאן, עד אשר נמצאה ונהרגה.

א. ע מ י ד ן

משפחת לודמירר

ביום 20 לאפריל 1931 עזבתי את בית אבי, הקן שבו גדלתי וחונכתי, את האנשים הטובים והישרים שבעיירתי דמידובקה, ולא זכיתי לראותם לעולם. ואלה שמות בני משפחתי שנרצחו בדמידובקה בידי הרוצחים הנאציים:

חנה לודמירר, דבורה וברוך פוקס וילדיהם, מאטל ברכה ומנדל איקר, אליעזר, פסיה, רבקה, שפרינצה, חוה והרשל גולדשר. זכרם לא ימוש מלבי.

רחל לודמירר

משפחת לייטר

מקץ חמש שנים לחיי בארץ באתי בשנת 1938 לביקור בבית ההורים בדמידובקה.

שוב נפגשתי עם חברים מימי הנעורים שכולם היו דרוכים לקראת עליה לארץ־ישראל וביניהם אף משפחות מטופלות בילדים. ארץ ישראל היתה משאת נפשם ולא הרפו ממני. בשיחותי מסרתי רשמים וידיעות מחיי הארץ והרגשתי מה רבה התעניינות הקהל לשדרותיו בכל המתרחש בארץ.

ששה חדשים בליתי בבית הורי וחזרתי ארצה, לא ידעתי ולא ידע איש שזהי פרידתנו האחרונה, כי לא אוסיף לראות את יקירי, וזמן רב אחרי האסון הגדול לא יכולתי להשלים עם הדעה שאכן כזאת קרה להם...

אבי ר' פרץ לייטר מנכבדי העיירה היה, סוחר תבואות ובעל חנות בדים; איש בעל מרץ, טוב ומיטיב ששמו הלך לפניו. אמי ינטה, אשה נבונה ושקטה שהיתה מסורה ביותר לכל המשפחה. אחי מרדכי־צבי ואשתו פסי לבית ר' מאיר־שמואל זומן, בתם אסתר־קה ובנם אייזיק (אייזיק זה נמצא משנת 1940 ברוסיה).

אחי משה ואשתו דבורה לבית דויד פנדל ובתם יונה. אחינו הבכור למד בישיבת הרב ריינס בלידא והאח משה — בישיבת זוויהיל. הם רכשו להם ידיעות בלימודים כלליים והאח משה שהצטיין בידיעת עברית שימש במשך שנים מורה עברי בעיירה. חביב ומכובד על הנוער של דמידובקה היה משה כל השנים.

שלוש אחיות היינו במשפחה, חלוצות, ושלשתנו עלינו ארצה, מזויינות בלהט ציוני ובידיעת התרבות העברית מפי אחינו משה.

ביתנו שימש מקום פגישה לנוער בעיירה ולכל פעולה ציבורית. לא נתקלנו בהתנגדות הורינו שלעתים גם הזדהו אתנו מתוך הבנה לדבריו ולשאיפותינו. כשעלינו ארצה ליוונו ההורים בהכרה, אף שקשה היתה עליהם הפרידה, וקיוו שקרוב היום ויעלו אף הם וילוו אלינו במולדת, ואנו לא פיקפקנו בדבר.

שבורה מכאב וצער על אבדן המשפחה אעלה את זכרה ואת ביקורי האחרון אצלה.

אלקה וולודובר—לייטר

משפחת פרץ לייטר

משפחת ליצמן

היינו חמישה ילדים בבית אבא, ארבע בנות ובן אחד. אבי ישראל ז"ל היה עסוק תמיד בעבודתו הקשה ובדאגתו כיצד לגדל את ילדיו ואיך לאפשר להם ללמוד. סמל של אשה טובה היתה אמי והיצה שלה היתה תמיד במקום ובזמן.

זוכרת אני את הפרידה מאמי. ביולי שנת 1942 היא באה אלי לדובנא לראותנו. שוחחנו הרבה על כל מיני ענינים וכאשר הגיעה השעה להפרד אמרה לי בדמעות בעיניה: עד עכשיו יכולתי לעזור לכם, לדאבוני לא זכתה לכך, ובאופן כה טראגי גמרה את חייה הצעירים.

ספרו לי, שאחרי "האקציה" האחרונה נשארה בחיים בהתחבאה אצל אכר אוקראיני זקן. משפרצה קטטה בין האכר וחתנו, איים האחרון על הזקן שיודיע לגרמנים על המצאה של אחותי בבית הזקן, והיא נאלצה לברוח משם. היא ברחה לטחנת הסמח של ברל־ליב זיידמן ועל יד בריכת־המים השיגו אותה הרוצחים וירו בה שלשה כדורים והיא נפלה

משפחת ליצמן

ילדים, בעצה טובה ועכשיו לא אוכל, כי היטלר חזק ממני. ולבעלי פנתה ואמרה: ברוך, תציל את בתי, למען ישאר זכר למשפחתנו. וכך נפרדנו לעולם. אחותי בלומה, בעלת כשרון ורצון נדיר ללמוד, קיבלה פרס בגמרה את בית־הספר העממי וגם את הסמינר העברי בלבוב גמרה בקבלת פרס וזכות לעלות לארץ־ישראל ולהמשיך באוניברסיטה בירושלים. לבריכה. בשנת 1944 אחרי הכיבוש הסובייטי הגיעו לעיירה בנותיו של אליעזר פוקס: צפורה וסוניה והן כסו את הבור והקימו גדר עץ מסביב לקברה. אחר־תי רבקה נהרגה עם קבוצת עובדים על כביש ורבה. על אחותי הקטנה נחמה־לה איננני יודעת כל פרטים. אחי היחיד, שהיה בחור יפה וחסון, נספה יחד עם כלם. זה הוא הסוף המר והטרגי של כל משפחתי שהושמדה.

א ס ת ר כ ץ (ליצמן)

מבני משפחת ליצמן

משפחת מנציס

סבא דוב פוקס היה יהודי אדוק, סוחר־סובב בכפרים שהתפרנס בקושי. מת בשנת תר"ץ. בן ששים היה במותו.

סבתא רחל פוקס. אשה טובת־לב. עסקה בצרכי־ציבור באמונה, היא נהרגה באסון הגדול, בת 84 היתה במותה.

בניהם: שמואל ובת שבע וילדיהם; שמחה וחוה וילדיהם; חיים וחנה פרל וילדיהם; ויטיה וילדיה; חיה בילה.

בעלי בתים ישרים, עוסקים במסחר זעיר בכפרים הסמוכים ומחנכים את ילדיהם לתורה, לעבודה ולעליה. היו ערים לכל מה שנעשה בציון ותרמו ביד נדיבה לכל מפעל, כולם ניספו בשואה הגדולה.

אבינו ברוך מנציס ז"ל. איש תם וישר, נגר, המוציא את לחמו בזיעת אפיו, מחנך את ילדיו לתורה ולעבודה, משתתף באופן פעיל בחיי הציבור של העיירה. נפטר בשנת ת"ש. בן שבעים וארבע היה במותו.

אמנו שרה טובה מנציס ז"ל. עקרת בית מסורה, גידלה עשרה ילדים מתוך עוני ודחקות. אדוקה מאד, חוננת דלים ואביונים מפת לחמה ומלינה אותם בביתה הדל והצפוף. תקותה—הילדים יגדלו, יעלו ארצה, יתבססו, ויוציאו גם את ההורים.

לא זכתה ונספתה עם כל בני משפחתה בשנת הששים ושש לחייה.

אחינו משה מנציס. בחור צנוע ומעולה. נגר בעל־מקצוע. עזר כל ימיו בכלכלת המשפחה הגדולה.

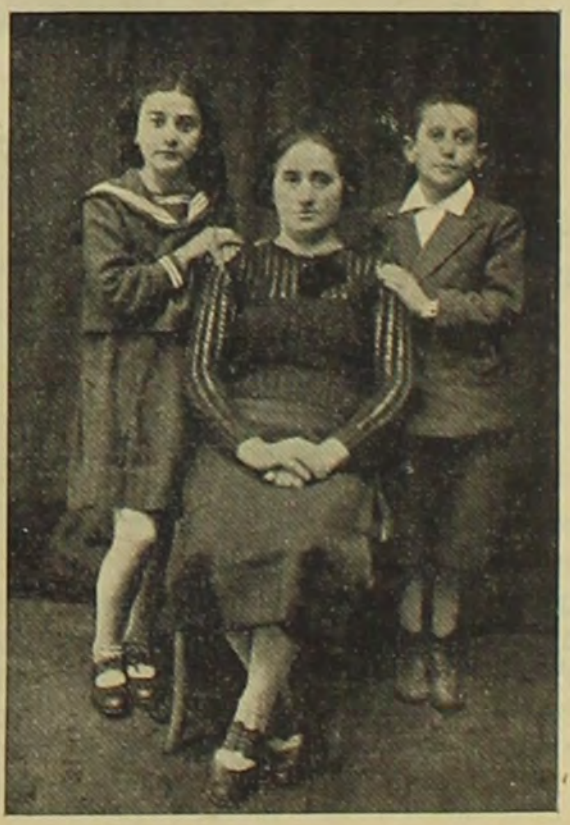

מבני המשפחה

משפחת מנציס

דאג לאחיות ולסידורן בחיים, נמלט מהנאצים והתחבא ביער ובצאתו לחפש פרוסת לחם לשבור רעבונו קיפח את חייו, בן 38 היה במותו.

אחותי פסיה מנציס. בת מסורה להוריה, עוזרת בטיפול בילדים ובהליכות הבית. תקותה לעלות ארצה לא נתגשמה ונספתה בשואה. בת 36 היתה במותה.

אחותנו מרים מנציס. בנעוריה חברה ב„החלוץ הצעיר". פעילה ומפעילה. למדה הרבה. קיותה לעליה לארץ ולא זכתה. בת 32 במותה.

אחינו שבתי־יונה. למד בישיבת דובנה ש"ס ופוסקים. פרש מלמודיו והתמסר למקצוע הנגרות. עם כניסת הגרמנים ברח מהעיירה ליער. חזר והלך עם כל הנידונים. בן 26 היה בסופו.

אחותנו פייקה. למדה בבי"ס עירוני, התכוננה לעלות עם עלית הנוער ולא זכתה. נספתה בשנת 18 לחייה.

אחינו שלמה. למד בחדר ובבי"ס עירוני. נער תוסס ומלא מרץ ששאף לעלות ארצה. נספה בשנת 16 לחייו.

משפחת אסתר מנציס (ראה תמונתה):

אסתר מנציס וילדיה. אלמנה מרודה, פרנסה בעמל רב את ילדיה וחנכה אותם לעבודה ולעליה. השואה קפדה את חייהם.

משפחת חנה לבית מנציס וגדליה פלדמן (ראה תמונותיהם):

אנשים עמלים, חיטים, מתפרנסים מיגיע כפיהם, חנכו את ילדיהם לעבודה ולעליה.

השואה נתקה את פתיל חייהם.

בלומה וחיה מנציס

משפחת מאירסון

ישעיהו אליעזר מאירסון נולד בדובנא לאביו משה, רופא. עוד בצעירותו התבלט כנער מוכשר מאד ותלמיד חרוץ בבית־הספר. המורים העריכו מאד את כשרונותיו וידיעותיו. הדבר עורר את קנאת חבריו לכיתה שהיכוהו עד שחלה ועזב את בית־הספר. אחרי זה המשיך ישעיהו ללמוד בעצמו, כדי להשלים את השכלתו ואף התמסר ללימוד רפואה, המקצוע שאביו וגם סבו עסקו בו, אולם לא עלה בידו לקבל את התעודה הדרושה לעסוק ברפואה.

הואיל ומחוסר תעודה לא יכול היה לעסוק ברפואה מעשית, למד את מקצוע הצילום וספרות כדי לפרנס את עצמו ואת משפחתו. אולם יחד עם זאת לא זנח את מקצוע הרפואה האהוב עליו והמשיך ללמוד ולהשתלם בו. אחר מות אביו הוצע לו לשמש כ„רופא" במקום הנפטר, אך מסיבת בריאותו הרופפת לא יכול לקבל על עצמו את התפקיד והמשיך במקצוע הצילום עד יומו האחרון שבא עליו כחתף, והוא אז בן 50 שנה בלבד.

אשתו ברכה בת פנחס טפר מלוצק, בתם דובה עם בעלה שלמה איינבינדר וילדיהם יפה, טעמה, חיה ואסתר ניספו בידי הנאצים.

שתי הבנות רחל וחביבה נמצאות בארץ.

משפחת מאירסון

משפחת פישל סלפ

פישל סלפ נפטר בשנת 1932.
אשתו הראשונה שרה נפטרה בשנת 1918.
אשתו השניה ברכה נפטרה בשנת 1933.

ב נ י ו

בנו מאטל ואשתו בריינדל ושני ילדיהם.

הרשקה, אשתו וילדם נפלו כולם בגיטו.

נשארו בחיים מכל המשפחה שלושה ילדים של מאטל, שני ילדים נמצאים ברוסיה ובת אחת באמריקה.

ד. מ.

משפחת פיהרר

ר' מאיר פיהרר היה שוחט ומוהל בעיירה וגם בעל קורא וחזן בבית־הכנסת. יהודי פיקח ותלמיד־חכם ואיש נוח לבריות. עם היותו למדן וירא־שמים, לא הפריע לבניו ללכת בדרכיהם ולחיות לפי רוח הזמן. הם למדו וקיבלו השכלה רחבה.

בית אמידים היה בית פיהרר ושימש בית־ועד ליהודי העיירה ולנוער המקומי. הבנים היו מעורבים בחיי הנוער והתנועות.

אשתו ר ב ק ה, אשת חבר, זכתה לנחת בחייה מביתה ומילדיה. לא חסר בביתה דבר, היא הס־תפקה בתפקיד עקרת הבית והתברכה בבניה ולסוף בנכדיה. הבת הבכורה ש ר ה נישאה בגיל צעיר ללייב גלנצמן שהיה שוחט. נולדו להם ששה ילדים. הבת ח נ ה נישאה לאייזיק אליה גבלר. כל בני המשפחה בין קרבנות הגיטו של דמידובקה, רק הבן בנימין נמצא בארץ.

מ ש ה הבן הבכור היה איש עדין נפש,

משפחת פיהרר ונח ברגר

משכיל ועסקן ציוני נלהב. הוא השתתף בכל הפעולות הציוניות והצבוריות במקום. שותף לטחנת הקמח בעיירה. אשתו חנה קולטון ושני ילדיהם ניצלו מהגיטו והסתובבו הרבה זמן ביערות עד שלבסוף נרצחו כולם.

א ב ר ה ם, מבני מאיר פיהרר, היה איש בעל כשרון מסחרי רב, ניהל עסקים גדולים וקשרים לו עם הגרף של אחוזת סמורדוב. אשתו מ ר צ י היתה אשה אינטליגנטית. הם ברחו מדמידובקה ללבוב ושם נרצחו עם ילדיהם.

א ה ר ו ן בן מאיר פיהרר היה אדם מעורב עם הבריות וידוע כבעל חוש מסחרי. עלה ארצה לפני המלחמה וכאן הקים משפחה. הוא מת טרם זמנו.

ש. ג.

משפחת משה-יוסף פוקס

ר' משה־יוסף פוקס נפטר בגיל צעיר ורעיתו טובה נשארה אלמנה צעירה מטופלת ב־7 ילדים, תחילה גרו בכפר „ריזנה" הסמוך, אולם מחמת גירוש היהודים מהכפרים בגזירת הצאר ניקולאי עברה המשפחה לדמידובקה.

אחרי מות אבי המשפחה לקחה האשה את ניהול העניינים לידיה. כאשת־חיל מובהקת ובע־לת מרץ ויזמה ניהלה בהצלחה את העסקים הרבים: החזקת יערות, עבוד חמרי בנין ומשלו־חים לחו"ל, חכירת „פוסטיה" (אחוזה) וגם פונדק (קרעטשמע). נוסף על עסקי המסחר לא הזניחה גם את הבית והודות לאפיה החזק גידלה וחינכה את ילדיה שהיתה להם לאב ולאם גם יחד.

מרצה הרב לא עזב אותה עד גיל מופלג.

משפחת פוקס

יוצאי משפחת פוקס

עוד בהיותה בת 80 לא רצתה לנפול למעמסה על הילדים ולקבל מהם תמיכה, וניהלה לעצמה חנות מכולת ממנה התפרנסה ומעודף הכנסותיה עשתה צדקה וחסד עם עניי העיירה. שם מעשיה הטובים הלך לפניה והיתה אהובה ומכובדת על כולם, במקום ובסביבה.

זכתה האשה לשיבה טובה חלף חייה הקשים, נכדים ונינים יולדו וגדלו על ברכיה וראתה דור רביעי, 93 היו שנות חייה.

מבני משפחת פוקס הושמדו בשואה הכללית ביום כ"ז בחשון תש"ג (אוקטובר 1942) ביחד עם כל בני העיירה: אליעזר הבן הבכור ובתו ויהודה, הבת הצעירה חנה קולטון וארבעת ילדיה שמואל, בתיה, לאה ויוסי. הנכדים: משה גרובמן, אשתו וילדתו; הרש גרובמן; גיטל ובעלה שלום קלופקה ובתם צופה (שנפלו בגיטו דובנה); בעלה וילדה של ביילה קלופקה (ביילה נפטרה ב־1931); שלמה גולדצר ואשתו בתיה וילדיהם רבקה, חיה ונפתלי; לייב גולדצר ואשתו פסיה וילדיהם רבקה וביילה; הירש ורעיתו ושפרינצה.

מהמשפחה המסועפת הזאת נשארו רק שרידים מועטים שהשתקעו בארץ והם: יעקב פוקס ומשפחתו דובריש גרובמן וחלק ממשפחתה, היחידה גיטל וחתנו שלמה'קה צוקרמן; יודל הבן השני ואשתו גולדה ובתם היחידה פריידה עם בעלה יעקב גורבאטי ובנם משה ובתם פייגה (שנרצחו בגיטו אוליקה); הבת חיה וסרמן ובנה נחום ובתה חה נאדלר ושני בניה נפתלי מאיר ורבקה צוקרמן עם משפחותיהם, אברהם וסרמן ומשפחתו, פייבוש וסרמן. הבן הבכור של חוה ובריל נאדלר — יוסף, שברח עם הסובייטים ונשאר ברוסיה.

משפחת פוקס־גרובמן

ב. פ.

משפחת אלעזר פוקס

ינטה פוקס אשת אלעזר פוקס

אבי אלעזר פוקס בן 64 בהירצחו, נרצח עם השמדת אנשי הגיטו.

אמי ינטה בת 48 במותה, נמלטה מהגיטו, שוטטה ביערות עד אשר השיגוה המרצחים האוקראיניים 8 חדשים אחר השמדת הגיטו. ינטה פוקס, בלומה ליצמן, אסתר מינצס (אשתו של ליב מינצס) נרצחו ביום אחד ע"י המרצחים האוקראיניים, ונקברו מאחורי ביתם של בר־ליב זיידמן.

אחי אברהם יליד 1908 בן 34 במותו, הצליח להימלט מהגיטו. שנה אחרי ההשמדה נודע לו שאחיותו מסתתרת בכפר קוציובניקי, הלך לראותה. המרצחים השיגוהו, אחרי עינויים קשים הכריחוהו להשתטח על האדמה, למדוד מידת קברו, ולכרות קבר לעצמו.

אחותו הניה בת 31 נפלה בגיטו לוצק.

חנה בת 24, הצליחה להסתתר עד יומיים לפני השחרור. נרצחה ב־3 במרץ 1944 וב־5 במרץ בא השחרור, סבלה רבות בעת נדודיה.

רוזה בת 22 בהירצחה, הסתתרה עם שפרינצה בתם של אלעזר גולדשייר בכפר קוציובניק, נת־פסו ע"י מרצחים אוקראיניים, ענו אותן ופשטו אותן ערומות. רוזה הצליחה להימלט ערומה עד ביתם של ברזיוק בדמידובקה הכפר, אך בן המשפחה הזאת רצחה ע"י ביתו.

שפרינצה נורתה במקום מחבואה. פ. פ.

בני אלעזר וינטה פוקס
אברהם ושושנה

משפחת יודל (יהודה) פוקס

יודל, בנו של משה־יוסף פוקס היה סוחר־עורות כל השנים שחי בדמידובקה. לאחרונה היה בעל טחנת־קמח בעיר טרוביץ ועבר לגור שם עם משפחתו. היה מקובל ומכובד על תושבי העיירה כאדם ישר ובעל נפש, וביחוד כסוחר הגון.

אשתו גולדה נודעה בעיירה כאשה משכילה ועסקנית ציבורית, ביחוד בשטח הסוציאלי. כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון בגלוי ובסתר. רק אחר עזבה את העיירה נודע ברבים מה גדול היה היקף פעולתה שהיתה מקור עזרה וסעד לעני ולחולה.

בתם פרידה, רכה ויחידה לפני הוריה, ירשה מהם לב טוב ונפש אצילה. נישאה לאיש אוליקה

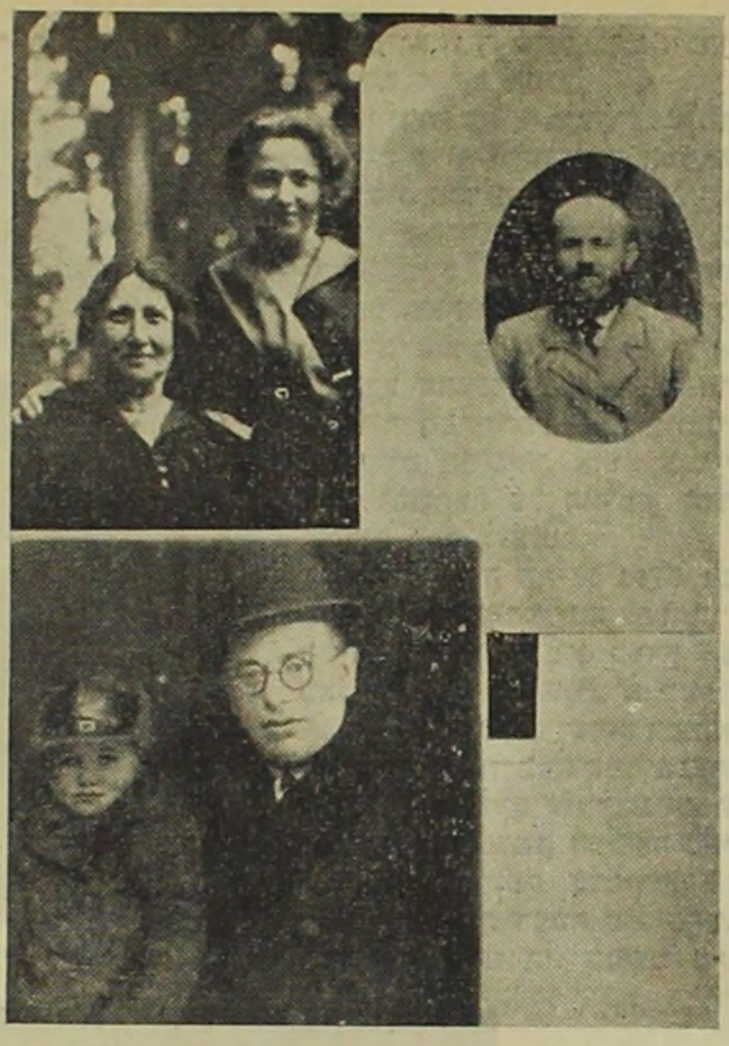

משפחת יהודה פוקס

יעקב גורבאטי, אף הוא איש יקר רוח ובעל מדות, ונולדו להם שני ילדים — משה ופייגה.

יעקב נפל, כפי המשוער, אי־שם בחזית ושאר בני המשפחה נרצחו בגיטו אוליקה.

ב ת י ה

שמואל פוקס

משפחת יעקב פוקס

יעקב פוקס מיקירי דמידובקה היה, איש טוב לב, בעל מידות טובות ונועם הליכות. בהיותו קטע־רגל מנעוריו סבל לא מעט בחייו, אך ידע לשאת את סבלו ולהאיר פנים לזולת. אשתו גיטל היתה אשת־חיל ורב היה חלקה בפרנסת ששת בניה.

בניהם של יעקב וגיטל פוקס היו: שמואל, שמעון, ברוך, לייב, נחמיה ודויד. משגדלו הבנים נרתמו בעול דאגות המשפחה ועזרו להורים, בהיותם כולם אנשי־עבודה, ישרים ועמלים.

יעקב פוקס מת בשנת 1937, גיטל אשתו נרצחה בגיטו דמידובקה ב־1942. הבן שמואל נלקח בדובנא, עיר מגוריו, לעבודת כפייה ועקבותיו נעלמו ואחרי זה נרצחו בגיטו דובנא אשתו רוזה ושלוש בנותיהם. הבן שמעון עם שלושת ילדיהם, פיני, מניה ורוזה נרצחו בגיטו דמידובקה, לאחר שאשתו סוניה מתה באותו גיטו מהידיעה על חפירת בורות בשביל יהודי דמידובקה. ברוך ואשתו דבורה עם בנם יעקב ובתם ואתם איידל, אשת לייב ושני ילדיהם נפלו יחד בשעת חיסול גיטו דמידובקה בח' חשון שנת תרצ"ב.

נ ח מ י ה פ ו ק ס

משפחת יעקב פוקס

משפחת פינקלשטיין

ארשת של עצבות היתה נסוכה על פני ר' הירש מנדל, והוא נתון למחשבה ודאגה. עניו וצנוע היה האיש, ובהיותו יהודי חרד חינך את בניו ברוח התורה ושלחם לישיבה. הוא חסך מלחמו לתמוך בבנים. אדם יקר־נפש היה.

אשתו בילה, ילידת לוצק, היתה בת ר' אברהם, יהודי למדן שעסק כל ימיו בתורה ובמצוות. האב וגם האם היו שמחים ומרוצים שבניהם גלו למקומות תורה והם תלו בהם תקוות גדולות.

בנם מרדכי פינקלשטיין נולד ב־1907. מנעוריו התחיל לעבוד ותמך בהוריו, משום כך נש־ללה ממנו האפשרות ללמוד, אך הוא נהנה מלימוד אחיו ומההכרה שבהכנסותיו הוא תומך גם בהם. משעלה אחיו ארצה קיווה שאחריו יעלה גם הוא, אך לא זכה לכך.

הבן השני יעקב פינקלשטיין, היה נער חרוץ ומנעוריו חלם על עליה לא"י, ואף בימים הקשים ביותר כשהגיעו ידיעות מרות מהארץ לא עזב את הרעיון של עליה. לא אחת הדגיש את השואה המתקרבת, כאילו הרגיש בה בנפשו. אך העניינים השתלשלו ואף הוא לא זכה לעלות לפני האסון הגדול. אשתו חנה לבית רוכשטיין, אצילת נפש וחביבה על כל יודעיה, היתה חלוצה וציונית נאמנה שהשפיעה על הנוער בהרבה שטחים. מרדכי פינקלשטיין

משפחת פינקלשטיין

משפחת פינצברג

בני המשפחה היו: דויד ואשתו חנה, ארבע בנות ובן אחד. לאחר שההורים מתו נשארו הילדים בגיל רך והתחנכו כיתומים. הבת הבכורה שרה נולדה בשנת 1899 בדמידובקה. היא למדה שלש שנים בגימנסיה ברובנה ונישאה ב־1918 לצבי שמש מברסטצ'קה. היו להם שלשה בנים: יצחק, אברהם ויעקב שהיו חניכי בית הספר „תרבות" בברסטצ'קה ובהשמדה הנאצית בשנת 1942 נרצחו בקרמניץ, לשם נקלעו.

משה, הבן היקיר, נולד בשנת 1901 והתחנך בדמידובקה. הוא התחתן בשנת 1925 והתישב בעיירה קוזין ופתח לו שם חנות מנופקטורה. היה לו בן אחד. בני משפחה זו נהרגו בקוזין ב־1942.

דבורה, נולדה ב־1903 בדמידובקה, נישאה ב־1933 לאליהו טיטלבוים ונולדו להם שלשה ילדים. אף הם הוצאו להורג ביחד עם כל בני דמידובקה ב־1942. הבנות רבקה וברכה עלו ארצה (ברכה ב־1932 ורבקה ב־1936) והן שארית הפליטה של המשפחה.

ברכה פינצברג

משפחת פינצברג

משפחת שלום פלצמן

שלום פלצמן נפטר בשנת 1928.
אשתו רחל נפטרה בשנת 1937.
בתם דבורה ובעלה שמואל יצחק מנוסוביץ הושמדו בגיטו.
אסתר נפלה ביער רודטשניצה.
מאניע נפלה ע"י סמורדוב.
פריידה, חיים ושלום נפלו ע"י כפר בויקימה.
נכדיו
זלדה, הניה וזלטה נפלו בגיטו, לאה נפטרה בשנת 1932.
נשאר בחיים רק דוד מנוסוביץ (שהיה פרטיזן) ונמצא בארץ.

ד. מ.

משפחת צוקרמן

ר' שלמה צוקרמן נולד בשנת 1882 בעיירה אוליק שבפלך וואלין למשפחה מכובדת ובעלת יוחסין. אביו מאיר־שרגא ע"ה כיהן בתור רב בק"ק לובומיל ליד קובל. עוד בנעוריו נתיתם שלמה מאביו שנפטר בדמי ימיו ובבית נשארו שלשה ילדים (הוא ושתי אחיות) שחינוכם הוטל על שכם אמם ז"ל שעצרה כח ורוח לשאת בעול הקשה.

שלמה צוקרמן נשא לאשה את בתו היחידה של אליעזר פוקס מדמידובקה, סוחר תבואה ממשפחה מוכרה ואמידה. בשנים הראשונות לאחר נשואיו היה סמוך על שולחן חותנו, אולם בהיותו אדם שופע מרץ ובעל חוש מסחרי התחיל עד מהרה לעסוק במסחר תבואה ועצים על חשבונו שלו.

בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עזב את דמידובקה ועבר עם משפחתו לגור בעיירה רוזישץ שליד לוצק ועסק בסחר יערות שם. בגלל פעולות המלחמה נאלץ לעזוב את רוזישץ ועבר לקובל ומשם ללובלין, בה נשאר לגור עד שנת 1929. מפאת סיבות משפחתיות חזר באותה שנה לדמידובקה.

שלמה צוקרמן, רעיתו גיטל ואביה אליעזר ניספו באופן אכזרי ע"י הרוצחים ההיטלריסטיים. בנו מאיר ובתו רבקה ומשפחותיהם הועברו לסיביר ע"י השלטונות הסובייטיים. הודות לזה ניצלו מההשמדה והגיעו ארצה.

מ.

משפחת קולטון

משפחת קולטון היא פרשה עשירה של מעשים בשטחי פעולה רבים בחיי העיירה. משפחה ציונית מראשית תנועת „חיבת־ציון". את שירי־ציון הראשונים שרו בבית הזה, בו גם נשמע לראשונה הדיבור העברי וכן נתקיימה בו ראשית הפעולה הציונית, התרבותית והציבורית, יוזמיה ועוזריה היו אנשי משפחה זו. לא היתה פעולה אחת כגדולה כקטנה,

משפחת שמואל דוד קולטון

זידה קולטון ומשפחתו

המשפחה היה סמל ובית־ועד לכל מה שהתרחש בעיירה בכל ענפי החיים הציבוריים. ראש המשפחה, שמואל דוד קולטון ז"ל, היה איש יודע ספר, חסיד נלהב מחסידי אוליקה שהיה מבלה את רוב זמנו בבית־המדרש בלימוד תורה. היה מעסקני הצדקה וחסד במקום, איש ישר, נקי כפים ובר לבב. לבו ער ומוכן לעזור לכל קשה־יום ונצרך. מת אחרי מחלה ממושכת בשנת 1908.

אשתו גליקל, אשה צנועה, שקטה, מוצאה ממשפחת עשירים. אחיה היו בעלי טחנות גדולות ואנשי עסקים ענפים בעיקר במסחר התבואה. אחיה הלברשטט מרדזיבילוב ודיקשטיין מהורוכוב עיו עשירים ובעלי שם.

מתה לפני כיבוש הסובייטים.

אברהם משה קולטון גר עם משפחתו בדובנא, בעל מחסן עצים גדול בעיר. היה ידוע כסוחר ועסקן ציוני, איש יודע ספר ונתן לבניו ולבתו השכלה תיכונית. שלושת בניו נמצאים בארץ, שאר בני משפחה זו הושמדו ע"י הנאצים.

ברל קולטון, בין האמידים שבעיירה. אדם בעל מרץ רב ויזמה, שותף לטחנת קמח בעיירה ובעל בית־מסחר למשקאות. ציוני ותלמיד ישיבה לשעבר.

בשנת 1925, כאשר השלטונות הפולנים לקחו את הרשיונות אצל היהודים ומסרום לנכים הפולנים, לא נח ולא שקט עד שרשיונו נשאר בידיו.

נדבן היה ברל, ומהעזרה הכספית שלו נהנו הרבה נצרכים בעיירה ע"י הלוואות שנתן לסוחרים לזמנים שונים. לא הסתפק בהשכלה שבניו יכלו לקבל מהמורים במקום ושלח את בנו שמואל ושתי בנותיו בתיה ולאה ללמוד בגמנסיות בלבוב, לוצק ודובנא.

בזמן הכיבוש הסובייטי כשנשללה ממנו הזכות להמשיך בעסקיו הענפים חלה ומת.

כל בני משפחת ברל ניספו בזמן ההשמדה הכללית. הבת בתיה נמצאה ביום ההשמדה אצל איכר בסביבת העיירה. בשמעה את הצעקות והיללות מצד העיירה ירדה מעלית גג בית־האכר ורצה בחפזון אל הבור מקום שם היו מסודרים

מבני המשפחה:
בנימין פריימן ובנותיו

ברל קולטון, אשתו חנה ובתם בתיה

אנשי העיירה לפני הרצח. היא נפלה לזרועות האם ויחד אתה ועם יתר הילדים נהרגה.

הרש קולטון גר עם משפחתו בדובנא, היה בעל חנות לתכשיטים. בנעוריו למד בישיבה בעיר אודיסה. נמנה עם המשכילים והתחבב בפעולותיו על כל אנשי היער. הוא, אשתו חנה ושני ילדיו נספו בדובנא.

קיילה קולטון, טיפוס מיוחד במינו. בעלת טבע סוער שאינה משלימה עם גורלה ולוחמת תמיד.

היתה אחת משלוש הבנות הראשונות בעיירה אשר מרדו בישן המקובל ויחד עם שתי חברותיה בנות גילה שרה טורטשניוק וחנה פיהרר יצרו את החברה שסביבה התרכזו המשכילים בתקופה ההיא, וביניהם חברה ובעלה בעתיד שמואל פלדמן. הם למדו יחד עברית, רוסית, התוכחו ושרו משירי ציון. שמואל היה עדין־נפש ומשכיל, ומורה ראשון לעברית שכל בני העיירה התברכו בגיטו דמידובקה. כמה ימים לפני ההשמדה ברחו מהגיטו והתחבאו ביער זמן רב, עד שגילו אותם פורעים אוקראינים והרגום בתוך היער.

פייגה קולטון לא הצליחה בחייה, נישאה לבחור ונתגרשה ממנו. בזמן כיבוש הנאצים היתה עם כל המשפחה בדמידובקה. היא עבדה יחד עם קבוצה גדולה מבני העיירה בשדות הכבול („טורף") ע"י קוזין. התחבבה על כולם

ילדי פלדמן ופיירר

ביחסה ובעזרתה לכושלים ובמסירותה לזולת.

נספתה בדמידובקה יחד עם כל בני העדה.

חנה קולטון היתה, כשאר אחיותיה, שקטה בהליכותיה ונוחה לבריות. ידעה עברית, לקחה חלק בכל הפעולות בעיירה והתחתנה למשה פיהרר.

בעלה משה פיהרר, בן למשפחה בעלת יוחסין, שותף לטחנת הקמח בעיירה. למד בישיבת זויהיל והיה בעל השכלה כללית. איש צנוע בהליכותיו ובמעשיו, ציוני נלהב, משתתף בכל פעולה ציונית וציבורית. שני ילדים היו להם שושנה'לה ומרים. נספו ביער יחד עם שמואל וקיילה.

מינדל קולטון, הצעירה במשפחה, בת הזקונים. נוחה לבריות, טובת־לב ותמיד עליזה. גמרה בית ספר „תרבות" בברסטצ'קה. היתה פעילה בחברת הנוער, בפינה העברית, ב„החלוץ הצעיר", בועד למען הקרן הקימת. בשום פעולה ציבורית לא נעדר מקומה. לקחה חלק פעיל בהצגות שהיו קודש לכל מיני מטרות.

היא נשלחה לעבודה בכבול (ב„טורף") בקוזין יחד עם אחותה פייגה ומשם הובלו לטבח. מפי ניצולים נודע, שאחרי שנשתתקו היריות על בור המתים היא נשארה בחיים, כשנסתה להרים את הראש ולצאת מהבור ראוהה הפורעים שעמדו מרחוק לשמור על הבור שלא יתחמקו ממנו, נגשו אליה ובבול עץ הרגוה.

בעלה יהושע אינגבר, בן להורים עשירים, קיבל השכלה בנעוריו, היה ער ופעיל בתנועות הנוער, משתתף בכל פעולה ציבורית במסירות. בשנים האחרונות היה מורשה הקק"ל. בעל לב חם ויד פתוחה לכל תרומה.

נספו יחד עם ילדם בבור המשותף.

מכל המשפחה הענפה נשאר שריד אחד — כותב השורות, שעלה ארצה בשנת 1929.

אליהו קולטון

משפחת ברל קולטון

ברל קולטון, אשתו חנה, בנם שמואל, בנותיהם בתיה, לאה ובנם יוסף.

ברל קולטון ז"ל מת מיתה טבעית בזמן שהרוסים נמצאו בדמידובקה בתקופת מלחמת העולם השניה בשנת 1941. בכל זאת אי אפשר שלא להזכירו ברשט ובחרדת קודש מיוחדת במינה.

אדם בעל שכל חריף ובעל יזמה ומרץ, בעל נפש עדינה ולב טהור ופתוח לכל דבר טוב.

מחוץ לטחנות הקמח שהיו לו בעירנו ובלוצק היתה לו גם קונצסיה ליין שרף וטבק לכל הסביבה. עסקיו התפשטו, התרחבו והסתעפו להרבה ענפים ושטחים שונים. כמעט כל נסיעה שלו אל מחוץ לעיר היתה מלווה רשימה שלמה של „סדורים". — כך וכך בשביל עניי העיר ונצרכיה, כך וכך לגמילות חסדים וכו'. הוא ידע לענות „ברצון אמת" לכל פניה ובטקט כזה שהיה מקל בהרבה על הנצרך.

כל מקרה סוציאלי קשה, רציני ומסובך שאירע בעיר הובא לפניו והוא הקשיב ונענה ואף הפעיל אחרים ולא זז מלטפל עד שהסבך הותר והשאלה קבלה את פתרונה המלא.

הוא כבש ורכש את לבם, אהבתם והערצתם של אנשים רבים מקרוב ומרחוק ואף נוצרים ביניהם. כל אלה שבאו אתו במגע, העריכו את יושר לבו. הבנתו הבריאה והשלמה בכל בעיה שהובאה לפניו, והוא היה חבר וידיד ומכובד על הכל.

הוא היה ציוני טוב ותרם הרבה ובכל הזדמנות לקרנות הציוניות. חלומו ושאיפתו היו, לכשהילדים יגדלו, לעלות ארצה ורק בארץ לבנות את ביתו האמיתי.

רעיתו חנה היתה אשת חיל למופת — חינכה וגידלה את ארבעת ילדיהם, עזרה לו בעסקים בנהלה את מכירת המשקאות והטבק. למרות עשרה עבדה כל שנותיה ועמלה קשה לביתה, אולם גם זכרה את העניים וצרכיהם.

הבן הבכור שמואל למד בלבוב ושם גם נשא אשה. בתכניתו היה להמשיך את למודיו בתכניון בחיפה. הבת בתיה גמרה את הגימנסיה בדובנה ועמדה על סף העליה ארצה, אולם המלחמה ב־1939 הרסה והשמידה את כל התכניות ואף אותם עצמם.

הבת לאה והבן יוסף למדו אף הם.

בזמן כניסת הרוסים לדמידובקה חלה ברל ואחרי ענויים קשים נפטר. אשתו חנה, הבן שמואל שהגיע מלבוב לדמידובקה עם רעיתו, הבנות בתיה ולאה והבן יוסף נפלו בידי המרצחים השפלים בשנת 1942.

שרידי האודים הניצולים מספרים שאכרי הסביבה, עדי ראיה, סיפרו להם, שאחרי זה שהוציאו את אנשי הגיטו ליער מדישוב והכניסום חיים לבורות המוכנים וירו בהם, התרוממה חנה — שרק נפצעה — וכשהשומרים הרוצחים הרגישו בכך ירו בה והרגוה.

ככה נפלה, חוסלה ונמחקה משפחה יקרה זו מבלי להשאיר אף שריד ופליט לזכרון.

ב. פוקס

משפחת קליפקה

אחרי מות האב יהושע והגירת האם צופה לאמריקה ששם נפטרה אף היא, נשארו הילדים גיטל, ביילה ומשה יתומים צעירים שגדלו וחונכו ע"י קרובי המשפחה וביחוד ע"י סבתם טובה.

ברבות הימים גדלו הילדים ומצאו את דרכם בחיים. גיטל נישאה לבן־דודה שלום קליפקה מכפר פאראטין ונולדה להם בתם צופה. שלום היה בחור משכיל ובשאיפתו להשתלמות נסע לקיוב ללמוד, אך מלחמת העולם הראשונה הרסה את תכניתו וחזר לביתו. הם נרצחו בגיטו דובנה ב־1942.

במלחמה זו נעלם בקיוב האח משה ועד היום לא נודעו עקבותיו.

ביילה, שנישאה לאיש לובצ'יבקה, נפטרה ב־1931 והשאירה בעל ושני ילדים שנפלו בגיטו לובצ'יבקה ב־1942.

ב ת י ה

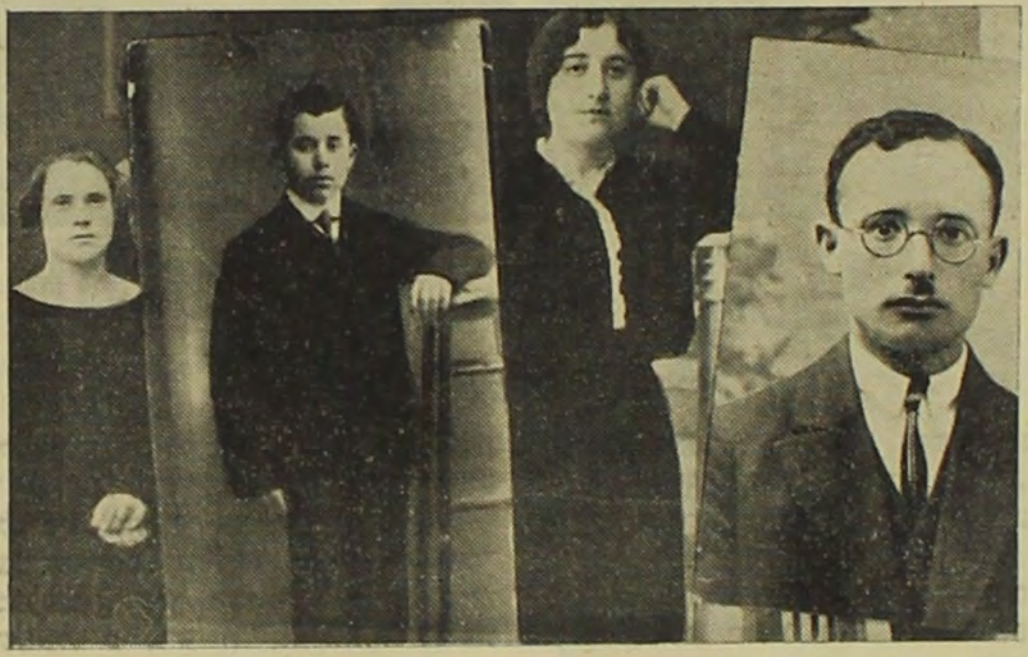

משפחת קליפקה

משפחת צבי קופרשטיין

משפחת קופרשטיין

לזכר אבי צבי קופרשטיין, אמי חנה, אחי יצחק ואחותי ממציא —

ראויות הן המלים האחרונות של הורי בשעת הפרדי מהם שתירשמנה לזכרון. ואלה דברי אבא:

„למרות רצוננו הנך עוזב את הבית בבחרך לך בחיי קיבוץ, כנראה שדרכך בחיים נפרדה מזו שלנו. אנחנו מאחלים לך הצלחה בדרך שאתה הולך, מי יתן ותסתדר בעצמך כפי משאלת לבך ותזכור גם לדאוג לנו שנוכל לבוא ולהיות אתך"...

הורי תמיד הגו חיבה לארץ, אך קשה היתה עליהם הפרידה מהגלות וזאת הסיבה שנשארו שם זמן ממושך מדי עד שאיחרו את המועד. כן זוכר אני את המלים האחרונות של אמא, בעמדי על סף הדלת ברגע האחרון לפני שעזבתי את הבית, שיש בהן מן הדאגה והנבואה לעתיד:

„בני היקר, תחזור עוד פעם לראות את החדרים האלה, כי מי יודע אם תוכל עוד לראות את הבית הזה ואותנו פעמים רבות"...

י ע ק ב ק ו פ ר ש ט י י ן

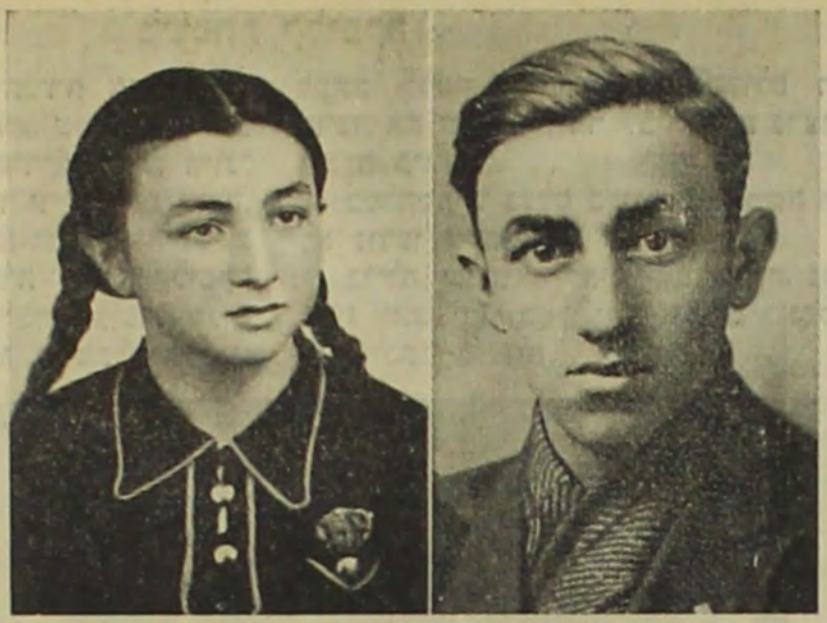

ילדי צבי קופרשטיין

משפחת שטיין – קוליש

אבי שלמה קוליש ואמי שושה־בילה לבית פוקס ושני ילדיהם נדדו בזמן מלחמת העולם הראשונה לרוסיה. בחזרנו אחרי המהפכה לדמי־דובקה הרגו חיילי פטלורה את אבי. אני ואמי הגענו לדמידובקה. בני המשפחה שלנו היו: חיה׳קה, ישראל, פייביש וחיים. אחרי כניסת הצבא הרוסי לעיירה מת הסבא לייב שטיין. אותי ואת אחי גייסו לצבא הרוסי. אמא וישראל וחיה׳קה (שהיתה נשואה ליחזקאל שיכיס) נשארו בדמידובקה. משהוקם בעיירה הגיטו ליהודים, ברחו ישראל אחי יחד עם שמונה בחורים אחרים מהגיטו, אבל הם נתפשו באחוזת סרז׳ניק ונורו. אמא לקחה את הילד תחת השגחתה. בשעת חיסול הגיטו, ברחו אחותי וגיסי ליער כדי להציל את נפשם, אולם אמי ונכדה הושמדו בזמן חיסול הגיטו, ומקומם בקבר האחים ביער „גרינר". גם אחותי ובעלה וגיסי אפרים ואלתה שיכס נרצחו ביער קורזצינה. בשנת 1944 חזרתי לדמידובקה ומצאתי שם... קברים. העיירה הרוסה, ואף את בית־הקברות הרסו, ולא נשארו אפילו סימנים מהקברים שמצבותיהם נשדדו ולוקחו לסלילת כבישים.

בלב שבור וחפוי ראש עזבתי את המקום שם נשארו קברות הקדושים היקרים שלנו: אבי, אמי, אחינו, ואחיותינו, שעלו על המוקד בידי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים.

פייביש קוליש

ישראל, חייקה, פייביש וחיים
קוליש ויחזקאל שיכס

משפחת שילדר

23 ביוני 1941, עם פרוץ הסערה בעיירתנו, שבישרה ימים נוראים וקשים כאלה שהלב עדיין מסרב להאמין באפשרותם האכזרית והטראגית, — הוא היום בו השארתי את הורי,

משפחת יוסף שילדר

כששיבה זרקה בראשו של אבא בן ה־42 וקמטים עמוקים חרשו פתאום את פניו, והתיפחויות קורעות לב פורצות מלבה של אמא ומלב אחיותי מניה וסימה. בנם היחיד בן ה־16, פרי גידולם וטיפוחם הנאמן, נעקר פתאום עם הסערה שהתחוללה והלך לרחבי העולם בהשאירו לאנחות את הוריו ואחיותיו, סבו וסבתו, דודיו ודודותיו — טרף למפלצת הנאצית.

אבי — יוסף שילדר בן 45, איש משכיל ועסקן ציבורי, אחד מפעילי התנועה הציונית בעיירה, כיהן כמזכיר ויושב־ראש הועד הציוני בדמידובקה, היה בין מארגני קופת „גמילות־חסדים" וחבר ההנהלה של הקהילה היהודית. התאמץ למעלה מיכלתו להקנות לילדיו חינוך והשכלה. נרצח עם המוני היהודים בדמידובקה בזמן חיסול הגיטו.

אמי — חנה, „אַ אידישע מאַמע" אופינית, שהיתה מוכנה לתת את חייה למען ילדיה. יחד עם אבא נשאה על שכמה את נטל הפרנסה בעבדה קשה מעלות השחר עד מאוחר בלילה. זמן מסוים הצליחה להסתתר מידי רודפיה אך לבסוף נאסרה ע"י האוקראינים ונרצחה בגיל 44.

אחותי הבכירה — מניה, יפהפיה ועדינת־נפש, גמרה בית־ספר בו הצטיינה במלאכת־יד שיצאו לה מוניטין בסביבה. בת 21 היתה בהרצחה.

אחותי הצעירה — סימה, פקחית ותלמידה מצטיינת בלמודיה. בת 18 היתה בהרצחה.

מאיר שילדר

משפחת שיכס

המשפחה הגיעה לדמידובקה אחרי מלחמת־העולם הראשונה ונקלטה יפה בעיירה. משך שתי עשרות שנים חיו בני המשפחה חיי עמלים כרוב יהודי המקום. והנה פלשו הגרמנים ונשתנו סדרי החיים. לפני חיסול הגיטו, בו רוכזו כל היהודים, ברחו בני המשפחה אל יער בוקימה וסידרו להם שם מקום סתר באדמה, תחת עץ עתיק. אך היד המרצחת השיגתם גם שם כשבוע לפני השחרור מעול הנאצים והשמידה את כולם:

אמי פרידה שיכס, אחותי רחל וגיסי יצחק עם שלושת ילדיהם: מרדכי, שמעון ולאה (אלה נרצחו בשעת חיסול הגיטו).

אחי אפרים, אשתו אלתה ובתם שרה. אחי יחזקאל, אשתו חיה ובנם אריה.

זכור נזכרם לעולמים.

זאב שיכס

שני ילדים ממשפחות שיכס

לזכר חברים

קשה להניע את העט ולכתוב על חברים וידידים שאתם חיית יחד זמן ממושך. קשה מזה להתרגל למחשבה שאותם החברים והידידים אינם עוד בחיים. ביחוד מכבידה על הלב הידיעה המעיקה שנספו במיתה טראגית ואכזרית מידי רוצחים שפלים וצמאי דם.

אם שיחק לך המזל להימנות עם מתי המעט ששרדו מתוך ההפכה האיומה וגם זכית לראות בהתגשמות שאיפותיך — שאיפותיהם, הרי חובה כפולה ומכופלת עליך להנציח את שמם, ולו באופן חלקי בלבד, על דפי ספר דמידובקה שזכרם לא יסוף מפינו.

שמואל פלדמן

מוצאו ממשפחה עניה. דאג בעצמו לחינוכו ולהשכלתו, שלט באופן יסודי בלשון העברית וגם עסק בהוראה לצעירי העיירה. אחר חתונתו פתח חנות, אך קשים היו חבלי קליטתו במסחר. התמסר בכל חוש לבו לעבודה הציונית בעיירה ולקח חלק פעיל בעבודה למען הקהק"ל וקרה.

ראיתיו בפעם האחרונה בביקורי בעיירה בשנת 1940 בעת הכיבוש הסובייטי. אותו זמן חזר מקורס לבוכהלטריה וקבל משרת מנהל חשבונות ראשי במוסד סובייטי. על־יד שולחן הכתיבה הוא חזר למסלולו הטבעי.

אבד יחד עם אשתו וילדיו מידי הכנופיות האוקראיניות.

משה פירר

בנו של השוחט מאיר פירר שהיה יהודי תל־מיד־חכם ופיקח. רכש את השכלתו מפי מלמדים ומורים בעיירה ואח"כ ב„ישיבות". אחר חתונתו נכנס כשותף לטחנה ואם כי מצבו החמרי לא היה רע, לא הרגיש את עצמו בכי־טוב כסוחר. רק תחת השלטון הסובייטי, כשהתחיל לעבוד כפקיד הרגיש את עצמו במקומו הנכון. עזה היתה שאיפתו לעלות לארץ ישראל, אך אתרע מזלו והושמד יחד עם אשתו ושני ילדיו.

מרדכי טורצ'ניוק

אביו היה ישכר המלמד ואמו ניהלה חנות, כדי לעזור לפרנס את המשפחה. מרדכי רכש את ידיעותיו בעברית ובשפות אחרות ע"י לימוד עצמי ואח"כ ב„ישיבה". פעיל בעבודה הציונית ובקרנות הלאומיות בעיירה, מחנך את הנוער ברוח לאומית ומופיע באספות ציוניות. אחר פטירת אביו מקבל את ניהול החנות לידיו.

שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה הוא מתחתן ללודמיר ונכנס למשפחה אינטליגנטית. עוסק במסחר בענף העצים. עוזר בעבודת ההסתדרות הרביזיוניסטית בלודמיר והיה לתועמלנה הראשי.

הושמד בגיטו לודמיר עם אשתו ובתם.

משה (משה'קה) לייטר

חניך ה„חדרים" והמורים המקומיים ואח"כ בישיבת זויהיל. שימש כמורה לעברית והעמיד תלמידים הרבה. השתתף באופן פעיל בעבודת הנוער הציוני וב„הכשרה". שאף לעלות לא"י שם נמצאו 3 אחיותיו. בעת הכיבוש הסובייטי עבד כמנהל חשבונות במוסד. נספה יחד עם אשתו וילדיו בעת ההשמדה הכללית.

ארבעת החברים הנזכרים היו הראשונים שהכניסו השכלה ותרבות לעיירה. הם דאגו לכך שכל עתון וספר חדש יובאו לעיירה.

משה (משה'קה) פוקס

בן למשפחה אמידה. למד קודם בעיירה ואח"כ בדובנא. עזר לאביו במסחרו. אחר חתונתו נתו בנה לו דירה פרטית נאה, אך בעת השלטון הסובייטי הוכרז כ„קולאק" (עשיר) והושלך מדירתו. עבר לגור לדובנא ושם הושמד יחד עם משפחתו.

יונה שוארצאפל

ממשפחה אמידה בעלי חנות למנופקטורה. תחילה קיבל חינוך והשכלה בעיירה ואח"כ ב„ישיבות". אחר פטירת אביו עזר בניהול העסק. הושמד יחד עם משפחתו ע"י המרצחים האוקראיניים.

אברהם קופרשטיין

הוריו היו בעלי דירה פרטית וחנות גדולה לגלנטריה. קיבל את חינוכו מפי מלמדים ומורים מקומיים. עזר בעסק ואחר חתונתו נעשה שותף בו. נספה יחד עם משפחתו בעת חיסול גיטו דמידובקה.

אליהו (אלי'נקה) טייטלבוים

בן למשפחה עניה. בכחות עצמיים רכש לו ידיעות בעברית וכן בשפות הרוסית והפולנית. לקח חלק פעיל בעבודה הציונית וקרנותיה ובתנועות הנוער. ניהל משרד לבקשות ולכל מיני פניות למוסדות ממשלתיים. הוצא להורג יחד עם משפחתו ביום השמדת יהודי דמידובקה.

חברים טובים, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו. זכרם הקדוש ישאר חרות בלבנו ושמור בזכרוננו.

מ. צוקרמן

משה בלוטינסקי בנם של זליג וזיסל

על קברו של הרוקח ליובה ויינשטוק בדמידובקה

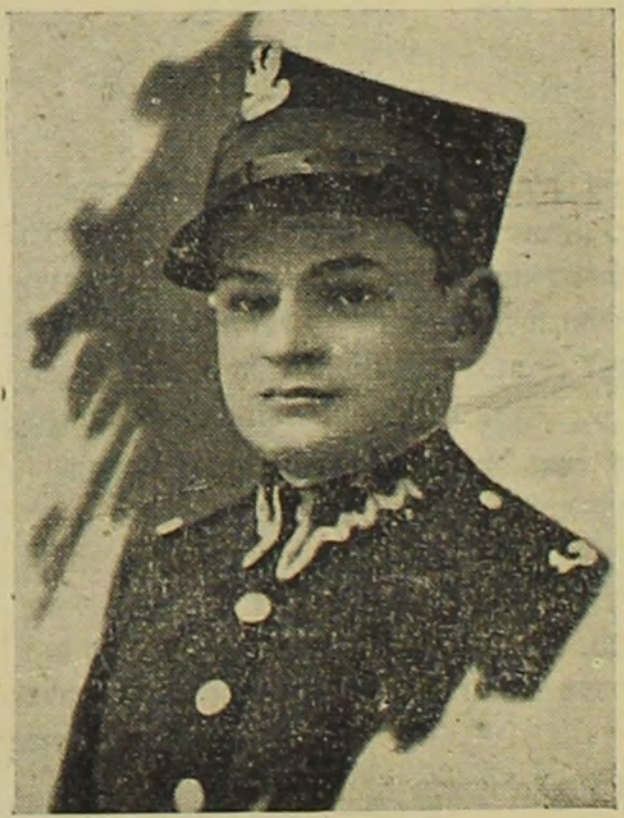

זאב בן ביריש פלדמן נפל בצבא האדום בברלין

משפחת לובשיס

מרדכי טורצ'ניוק בחברת ידידים

יד לחברים

קבוצת חברים מסורים לרעיון הציוני, פועלים ומפעילים למען א"י העובדת כמהים לעליה, אך לא זכו ונספו בשואה הגדולה. ואלה הם:

משה מנציס	שמעון גרינברג	הרש סלופ
אברהם קשקה	יוסף פוקס	שמואל יצחק קשקה.

הנאהבים והנעימים, נפשות יקרות וחביבות, עמלו, שאפו ולא זכו.

בלומה מנציס

ציון לחברה

בתיה פוקס נתיתמה מאביה בעודה קטנה וגדלה וחונכה בבית דודתה הניה קופרשטיין. כשרונית אך מרת נפש מצאה את סיפוקה בתנועות הנוער במקום והיתה פעילה ומפעילה ב„החלוץ־הצעיר", ב„פנה העברית" וכגולת הכותרת לפעולתה היתה שאיפתה החזקה לעלות ארצה.

בגיל צעיר נישאה לבעלה וואוי טינה איש לוצק ואספה לביתה את אמה שהתענתה תחת יד הגורל הקשה יחד אתה. חלף השנים הרעות, שהיו מנת חלקן עד כה הגיעו להן ימים טובים, ואם כי היתה כבר אם לשלשה ילדים לא נמנעה מלהמשיך לעסוק בפעולה ציונית וגם מעבודה סוציאלית לא הניחה ידה.

אך השואה השיגה אותה בעצם ימי האושר, שנמשכו רק תקופה קצרה, והושמדה יחד עם משפחתה ועם משפחת בעלה בגיטו לוצק.

שרה שקולניק

בתיה פוקס, סינה ובנם

יזכור

קדושינו

הישרים והחסים שהושמדו בגיטו דמידובקה והסביבה

הרב הלפרסון דוד — אשתו בתשבע, בנם: לייביש, רעכיל אחות הרב.

אוניס משה — אשתו צוטל, הבנים: גציל, חייקה, ביילה ומשפחותיהם.
אינבינדר יוסף — אשתו שרה לאה, בניהם: מנדל, זלמן, שלמה, רסיה, רוזה, רבקה ומשפחותיהם.
אינגבר בנימין — אשתו פסיה, הבנים: בצלאל, שרה, הניה, אליהו ומשפחותיהם.
אינגבר בנציון — בניהם: שפרה, יהודה, דוד, אלטה, אליהו, חיה ומשפחותיהם.
אינגבר ברכה — בניה: זינדל, לייב, פריידה ומשפח.
אינגבר יוסף — אשתו חיה, הבנים: צבי, בנימין, שבע זיסל. אחותו רבקה ומשפחתה.
אינגבר מניס — אשתו חיה טשרנה, בניהם: יהושע, אברהם, משה טמה ומשפחותיהם.
אינגבר מרדכי — אשתו שיינדל, בניהם: זינדל משה, יוסף ומשפחותיהם.
אינגבר משה — אשתו חיה טשרנה, בנם: בנציין.
אינגבר משה — אשתו רוניה בנם: מניה.
אחותו חנה — ילדיה: לייבוש, סוסיה.
אייזן ביירל — הבנים: יעקב, גציל, פייביש, פייגה ומשפחותיהם.
אייקר מוטיל, אשתו ברכה ובנם מנדיל.

ביצ'ר אליעזר — ומשפחתו.
ביידר דאדי — בנו: מנדל, ליב ומשפחותיהם.
בזפלצ'יק — ומשפחתו.
בלוטינסקי זליג — אשתו, בנם — משה.
בילדר איטה — בנותיה: ציופה, שיינדל, שרצל ומשפחותיהם.
בלימס חיה פייגה — בתה: שרצה.
בנזולה איידל — ובניה.
ברגר דבוסיה — בעלה חיים.
ברגר ויטיה — בעלה אברהם.
ברגר יוסף — אשתו ריסיה, בנם: נחמיה.
ברגר משה — אשתו סוסיה, בניהם: שרה, יהודה, דוד, לאה, הניה.
ברגר נח — אשתו טמה.
ברו זליג — אשתו עטיה, בתם: בלומה ומשפחתה.
ברו שמעון — אשתו דבורה, בנם: נחמיה.
ברו שרה — בעלה חיים ישראל ובנם.
משפ. ברזנר — הבנים: יהושע, איציק, אידל הבת רייזל, ילדיה: טוניה, מוטיל.
בריזגל משה — אשתו עטיה, בניהם: שרה, יוסף, לאה ומשפחותיהם.
בריזגל שרה — בנותיה: חוה, בבצי, דובי, ומשפחתיהם.
ברזנר ישראל אהרון — אשתו חיה גיסיה, בניהם: יהודה, יהושוע, רוזה, יצחק ומשפחותיהם.

גבלר אייזיק אליה — אשתו חנה, בניהם: יהושע, בלומה, מרי.
גולדשר אליעזר — אשתו פסיה, בניהם: נפתלי, רבקה, שפרינצה, ביילה, חוה ומשפחותיהם.
גולדשר שלמה — אשתו בתיה, בניהם: נפתלי, רבקה, חיה ומשפחותיהם.
גלס חיה.
גרובמן משה — אשתו הניה ובתם.
גרובמן צבי.
גרינברג אייזיק — אשתו טשרנה, בניהם: לייב, פייגה, טוני ובלימה.
גרינברג ינטה — בניה: משה, שמעון, חייקה, דוד ומשפחותיהם.
גריגברג מאיר — אשתו בוניה, בניהם: הרשל, בצלאל, מנוחה ומשפחותיהם.
גרינברג משה — אשתו פייגה רחל, בניהם: דוד, בצלאל, נפתלי ומשפח.
גרינברג משה — אשתו חציל, ובניהם.
גרינברג שלמה — אשתו חוה ובניהם: ישראל ומאיר.
גרינברג יעקב.

דוניוק שמעון — אשתו ויטיה, בניהם: נח, אשתו פרל, בניהם: שרה, אשר, חנה אברהם — אשתו חוה, בניהם: מאיר, חיים, ברכה, רייזל.
דעמב לייב ומשפחתו.

וסרמן חיה — בנה נחום.

זיידמן בר לאב — אשתו דבורה, בניהם: אנציה, יוסף, סלובה, ומשפ.
זיידמן נוסי — אשתו גיטל, בניהם: חייקה, יצחק.
זינגר נחמן — הבנים: בבצי — בעלה צבי קצבמן, בניהם: מרי, איזי, משה — אשתו ברייגדל, בניהם: חנה, רחל, שמואל ומשפחתו.

חליף — חיה ברייגדל.
הרגוף אליהו ומשפח.

טורטשניוק בר לייב — אשתו ברכה, בניהם: זיסיה, אליעזר, שמעון, בתיה, חנה.
טורטשניוק פרדל — בניה: מרדכי, שרה, ריסיה ומשפח.
טיטלבוים יצחק — אשתו דבורה, משה, חנה־ינטה, אוליה, לאה.
סנגבוים, רבקה, הרשל, משה ואמם.
טסלר ברייגדל — בנותיה ציופה, גיטל, מינצה.

כגן פייבש — אשתו רחל, בניהם: מאיר, לאה, קדיש, ומשפח.
כץ בירל — אשתו שרה, בניהם: משה, קלמן, דוד, לייב, יוסי, שמואל, טמה ומשפח.
כץ קהת — אשתו זלדה.

לובשיס טויבה — ומשפחתה.
לודמיר חנה, בתה דבורה בעלה ברוך פוקס וילדיהם.
לייטר פרץ — אשתו ינטה, בניהם פפא — אשתו, פסיה בתם: אסתר משה — אשתו דבורה, בתם טייבל.
לייצמן אלתר — ואשתו, אחותו שרה.
לייצמן ישראל — אשתו ריסל, ובניהם: ברייגד צירל — בעלה משה, ובניהם פישל — אשתו גיטל, דוד — אשתו פרומה ובניהם. גיטל — בעלה יוסקה ובניהם.

מאירזון אבא — אשתו פסיה, בתם: שרה.
מאירזון ברכה — בנותיה: חיה, דובי — בעלה שלמה ילדיהם: יפה, טמה.
מאירזון דוד — אשתו ינטה.
מאירזון ירחמיאל — אשתו מירל, בתם ביילה.
מילר יואל — אשתו הניה, בניהם: מכיל, משה, סוסיה, ברייגדל, רוניה — בעלה משה אינגבר. יוסל ומשפחתיהם.
מינציס ברוך — אשתו טויבה, בניהם: משה פסיה, מרים.
מנוסוביץ מוינר — אשתו, ילדיהם. אחיו שמעון אחותם חוה.
מנוסוביץ שמואל איצה — אשתו דבורה, ילדיהם: אסתר, מניה, פרידה, חיים.
מסקוביניק מאיר — אשתו לאה וילדיהם.

נודלר אייזיק — אשתו ריסל, ובניהם.
בנות נודלר הרש: ביילה ובנה, ליבע, טויבה, דינה ומשפח.
נודלר חוה — בניה: נפתלי, יהודה.
משפחת יעקב נודלר.
נודלר מרים — בניה: מטיל ומשפ. בתיה ומשפ. כיסיה והילדים, אשת מאיר וילדיה.

סלפ אידס — ובניה.
סלפ הרשיל ומשפח.
סלפ מאטיל — אשתו ברייגדל וילדיהם.

פוקס אידל — אשתו גולדהבתם פרידה ומשפח.
פוקס אליעזר — בתו גיטל.
פוקס בונם — אשתו מינדל, בניהם: מכיל, משה, ומשפ. אסתר, מנדל.
פוקס הרש ומשפחתו.
פוקס יעקב — אשתו גיטל, ובניהם.
פוקס אליעזר — אשתו ינטה, ובניהם.
פוקס מרקיל ומשפ.
פוקס שמואל — אשתו שבע ובניהם.
פינצברג — הבנים: שרה, משה, דבורה ומשפח.
פינקלשטיין הרש מנדל — אשתו ביילה, בניהם: אברהם, יעקב ומשפח.
פיהרר איצק — אשתו ראסיה ומשפחתם.
פיהרר רבקה — בניה משה ומשפ., אברהם — אשתו מרצ'י, ושתי בנותיהם: חנה ומשפח. שרה ומשפח.
פלדמן עטיל — בניה הרש־ליב, אברהם, יוסף, איטה, אליעזר ומשפח.
משפחת פלדמן: שמואל, קיילה, ריבה, גיטל, מאטיל ומשפח.
פלצמן רחל — בנותיה: דבורה, זלטה, הניה ומשפח.
פלקמן אחיות: — עטיה, בתיה ומשפח.
פלקמן מכיל — אשתו ציופה וילדיהם.
פרימן בנימין — אשתו פייגה מינדל, בניהם: יוסף, קהת, אליהו, קיילה, חנה ומשפח.
פרסמן פיניה — אשתו סאסי, ובניהם.

צוקרמן שלמה — אשתו גיטל.

קולטון אברהם משה — אשתו זלטה, בתם בתיה, הרש — אשתו חנה וילדיהם, קיילה — בעלה שמואל, בנם דוד, חנה — בעלה משה ילדיהם: שושנה, בלומה, מינדל — בעלה יהושע, וילדיהם פייגה, חנה, אשת ברל, ילדיה: שמואל, בתיה, לאה, יוסי.
קוליש סוסיה — בניה: ישראל, חיה, חיים.
קופרשטיין הניה — בניה: אברהם ומשפחתו, שמואל.
קופרשטיין הרש — אשתו חנה, ביתם ממצי.
קישקה דוד, בניו: ישראל ומשפ. שמואל־איסר. הרש־בר.
קישקה וולף — בנם: אלקנה — אשתו חנה ובנם.
קישקה לאה — בתה חייקה, בעלה שמואל איסר, בנה: אברהם ומשפחתו. אחיותיה: זלטה פייגה, עטיה ומשפח. אחיה: הרש.
קסלמן חיים ישראל — אשתו שרה, ובנם.

רודע אייזיק, אליה ומשפחתו.
רוכשטיין יואל — אשתו פרל, ביניהם: חנה — בעלה יעקב פינקלשטיין, שלמה, רויזה.
רכטר אחיות: חיה, חנה, טויבה.

שורצפל לאה — בניה: אנשל, יונה, זלטה, שרה, אברהם ומשפחתיהם.
שטינשניידר גיטל — ובניה.
שיכס פרידה — בניה: רחל, יחזקאל, אפרים ומשפח.
שילדר יוסף — אשתו חנה, בנותיהם: מניה, סימע.
שפורבל זליג — אשתו חיה, בניהם ומשפחותיהם.

יחד עם שאר הקדושים ששמותיהם לא נמסרו, הושמדו בגיטו דמידובקה הרבה מתושבי הכפרים הסמוכים, היינו: בוקימה, דובליאן, דמידובקה (כפר) לפויש לישנה, פרקל, קניהינין, רודקה, ריזנע וסוישצוב.

ת. נ. צ. ב. ה.

קדיש

לנשמת הדודות זלדה וגיטל ומשפחותיהן

ברסיס של דמעה שקפאה בעיני
נשתברו קרני אור של חלום רענן,
ובשמי העירה בה חבלתני אמי
— נתלתה קשת־פז רב־גונית בענן.

ועומד אנוכי בתוכה ותוהה
ונסער עד מאד ובפי אין מלה;
אל שדי ממרומיו מאזין ורואה
איך היער של גרינר עומד בתפלה.

אני סר ופוקד את נוה־אבותי
הדשן מימים והשח משיבה.
ומזין את לבי וטובל את עיני
במקוה זכרונות ילדותי הטובה.

נכונה לי פגישה סוערת בפגישות
עם בני בית אבי הזכים, התמימים;
את פני מקדמות דודותי הישישות
בבכיה על צואר וכמירת רחמים.

מתקבצים חיש מהר כל בני המקום,
כי פשטה השמועה אשר בא הגואל,
קהילה קדושה מברכה בשלום
את אורחה הראשון ממדינת ישראל.

ושכור ממראות לא אוכל הבילם
התפרצה בשורתי הגדולה בחלל:
כי ראיתי את בני דמידובקה כולם,
הם חיים ושלמים, הם לא מתו בכלל!

ואיקץ. ואדע כי בשרתי לשוא.
בית אבי הישן מתאבל ומחריש —
כי חדלו יהודים ואין קשת זהב,
רק היער של גרינר אומר עוד קדיש.

תשי"ב

אריה עמידן (לינסקי)

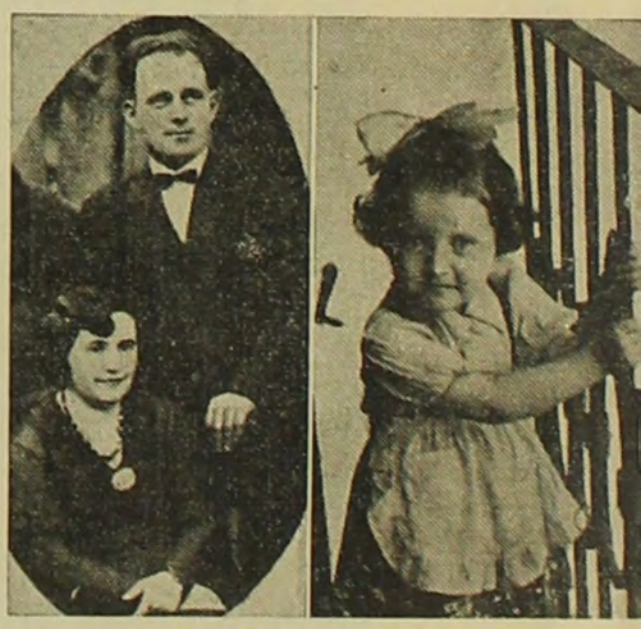

צבי בן שלמה וינטה גרינברג אשתו ובתם

מבני משפחת מנציס ופוקס

עם סגירת הספר

לקובץ זה, המוקדש לקהילת דמידובקה, במסגרת „ילקוט ווהלין", כוונה נעלה אחת — הנצחת הקהילה. לא בנין גשמי היתה מגמתנו דוגמת אותם הבנינים שאבותינו בנו מאות בשנים על אדמת נכר, שלא עמדו אף בפני רוח מצויה, אלא בנין רוחני במולדת, שישמש זכרון וגל־עד לדמות דיוקנה של הקהילה בחייה ובחורבנה על תושביה ועסקניה, על בניה שומרי גחלת העבר והנוער התוסס שהכשיר עצמו לקראת העתיד, על בתי־כנסיותיה ומוסדותיה ועל כל ההווי המגוון והמוכר לנו מבית אבא בעיירה היהודית בעבר הלא־רחוק.

„הכל תלוי במזל, אפילו ספר־תורה שבהיכל", וכגורל הספר כן גורל קהילותיו של עם־הספר. יש וקהילות גדולות וחשובות נחרבו כליל ושמן נשכח מאין דואג להציב להן זכר, וישנן קהילות שנמחו מעל פני האדמה אך נמצאו להן גואלים, שדאגו לזכר שמן הטוב שיישמר לדורות הבאים. בין 150 קהילות ווהלין רבתי (בערך), שנגאלו מתהום הנשיה, זכתה גם קהילת דמידובקה החרבה שיוצב לה יד־ושם ע"י פרסום קובץ מיוחד זה המכיל אוסף זכרונות ורשימות, תיאורים ושרטוטים, תמונות וחוויות וכיו"ב.

משנת 1943, משהגיעו הידיעות המחרידות על חורבן יהדות ווהלין וקהילת דמידובקה בתוכה — עורכים יוצאי דמידובקה בישראל שנה־שנה אספות־אזכרה ומתיחדים עם נשמות קדושיהם היקרים. לשם הנצחת זכרה של העיירה החליטו באספות אלו על הוצאת הקובץ והטילו על ועדה מיוחדת בהרכב החברים מ. צוקרמן, א. קולטון, ש. פ. מימון, ב. פוקס, ש. שקולניק, ב. זינגר, י. ויינשטיין וש. גרינברג לבצע את התכנית.

עם הערכת המפעל אין אנו באים להחזיק טובה לעצמנו על העמל הרב שהשקענו בביצוע ההחלטה, אולם כשהקובץ הערוך והמסודר למדוריו ולפרקיו מונח לפנינו אין אנו יכולים להבליג על רגשותינו המעורבים. מצד אחד ידאב לבנו על זה שמקהילת דמידובקה המפוארת נשארה לנו רק מצבת־זכרון, ומאידך, הגנו מעריכים את הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו לגמול חסד אחרון וקדוש זה לקהילה זו, למען ייזכר שמה הטוב לנו ולבנינו אחרינו ולכל עדת ישראל.

בימים כתיקונם, כשאדם מישראל נאסף אל עמיו כדרך כל העולם, גמלו לו קרוביו ומיודעיו חסד של אמת — בכו על מיתו והספידוהו, הביאוהו לקבר ישראל והציבו מצבה על קברו כדת וכדין, נהגו באבילות זמן ועידן. אולם בימים הטרופים האלה, שעברו על האומה בפיזוריה כשיד הכורת הורמה על קהילות שלימות והשמידה באכזריות אנשים, נשים וטף, מה תיקון יכול החי לעשות לנשמת קדושיו שנפלו על אדמת זרים וטמאים, בלי לדעת אפילו תאריך מדויק לפטירתם וללא אפשרות גישה לקברות האחים הגדולים, כדי להשתטח עליהם ולחונן עפרם?!...

ובהתעטף עלינו נפשנו מרוב צער וגם ברגעי שמחה בבתינו נדפדף באוסף זכרונות זה ונתבונן בתמונות שבו, ותצופנה ותעלינה לנגד עיני רוחנו דמויותיהם הזכות והמעונות של קדושינו היקרים ויונח לנו מעט מעצבנו ומאבלנו הכבד. ובדעתנו, כי עשינו כמיטב יכלתנו להקים את מצבנו והיה זה שכרנו.

אנו מביעים בדרך זאת את תודתנו העמוקה לכל יוצאי עיירתנו והסביבה ששיתפו עצמם בחומר וברוח, וביחוד לעורכי „ילקוט ווהלין" ידידינו ח. ב. אילון וא. אבטיחי על עבודת העריכה ועל העזרה המלאה שהושיטו לנו בביצוע מפעלנו זה.

הועדה

תל־אביב, ניסן תשי"ב

סוף דבר

(מאת המערכת)

קובץ זה מוקדש כולו לקהילת דמידובקה שבווהלין. הוא יהיה נדבך בספרות השואה הנוצרת. בסיכום הקובץ אנו מציינים כי החומר שהגיע לידינו עד שעת סגירתו נכלל בו והוא ודאי משקף את עברה של דמידובקה. יחד עם זאת דומני שנשארו עוד פינות שלא הוארו די צרכן וזה נובע מחוסר פרטים.

הכרתנו היא שמלבד שהספר נועד להיות מצבת־זכרון לקהילת דמידובקה — הוא ישמש לנו גם מקום עידוד להגברת כוחנו העצמי לשם המשכת דרכנו לקראת הימים הגדולים שהגיעונו.

לבסוף הננו מביעים את הוקרתנו למשתתפים בקובץ בפרי עטם וביחוד לחברי הועדה שהיו ערים ופעילים בביצוע המפעל.

העורכים

דפוס קואופ' „אחדות" בע"מ, תל־אביב